

VARIA

XXII

Zborník abstraktov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Nitra 5. – 7. 12. 2012)

Editor
Katarína Dudová

Nitra
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLEŠ SAV
2014

Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ

Editor

Mgr. Katarína Dudová, PhD.

Recenzenti

prof. PhDr. Juraj Glovňa, CSc.

doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.

Technickí redaktori

PhDr. Luboslav Horvát

Mgr. Patrik Petráš

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Bronislava Chocholová, PhD., Mgr. Katarína Dudová, PhD.,

PhDr. Darina Auxová, PhD., Mgr. Juliána Janíková,

Mgr. Patrik Petráš, Mgr. Denisa Vagaská

Tlač

EQUILIBRIA, s. r. o. Košice

ISBN 978-80-558-0564-1

EAN 9788055805641

Obsah

Úvod	5
Darina Auxová: Morálne a pragmatické cez optiku biblickej frazémy	6
Katarína Barnová: Politický jazyk, činitele, podmienky a predpoklady politickej komunikácie	7
Boglárika Bilász: Jazykové ideológie v niektorých skupinách stredoškolských študentov	8
Kristína Bobeková: Polytextia kompozít	9
Zuzana Děngeová: Uplatnění anglického sufixálního formantu <i>-ing</i> v Korpusu soukromé korespondence	10
Katarína Dudová: Slovenský jazykový obraz sveta v kognitívne orientovanej lingvistiky	11
Radoslav Ďurajka – Miroslava Ďurajková: Pedagóg a špecifiká v oblasti vyučovania vybraného predmetu slovenský jazyk: písanie, čítanie	12
Iva Dvořáková: Nesnesiteľně lehký překlad (historie a současnost literárního překládání mezi češtinou a slovenštinou)	13
Peter Gregorík: Vetné formy vyjadrenia zaradenia a vlastnosti v slovenčine	16
Martina Habrová: Ke zpracování a výkladu významu názvů vlastností s příponou <i>-ost</i> v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny	18
Petra Hádková: Komunikační struktury v pedagogické komunikaci na konzervatořích	22
Barbora Hanzová: Staročeský „příklad“ – studie v podstatě lexikografická	23
Kateřina Heřmanská: Poznámky k vývoji sekundárních imperfektiv s formantem <i>-ova-</i>	24
Michal L. Hořejší: Jména zvířat v názvech hub	26
Barbora Chybová: Desubstantivní relační adjektiva v češtině doby střední (na pozadí češtiny staré): několik sond	28
Martina Jamborová: Glosy ke staročeské právnické slovní zásobě	30
Radka Jančiová: Modifikácia frazém, ich klasifikácia a využitie v publicistickom texte	32
Marek Janosik-Bielski: Transkripce staročeských textů	33
Ladislav Janovec: Iniciační repliky v komunikaci na Facebooku	34
Zuzana Jasanská: Několik poznámek ke slovní čeledi verba <i>zloláti</i>	35
Eva Kalivodová: Frazeologické jednotky v slovenskej a nemeckej literatúre pre deti a mládež	37
Maryna Kazharnovich: Lingvistická príroda onomastickej metafory	38
Miroslav Kazík: Živé mená v staroturianskej časti Jazviny	40
Barbora Klimtová: Pomístní jména v obcích Hudlice a Otročiněves	42
Hana Kreisingerová: Tabule Mikuláše z Drážďan a biblický text	44
Magdalena Kroupová: Porovnanie najfrekvencovanejších internacionalizmov v češtině a slovenčine (na základe frekvenčných zoznamov subkorpusov ČNK a SNK)	45
Zdenka Kumorová: Vplyv nespisovných výrazov na kultúru jazykového prejavu detí a mládeže	48
Marta Kvíčalová: Přezdívký českých olympioniků	49
Igor Lalík: Obraznosť v reklame	50

Michaela Lišková: Reflexe lexémů označujících diachronní příznakovost (<i>neologismus</i> , <i>archaismus</i>) ve vybraných českých médiích za rok 2011	51
Mária Majirošová: <i>Viktimizácia, gatekeeping, voyeurstvo</i> – rozumieme cudzím výrazom z mediálnej praxe?	53
Vít Michalec: Poznámky k výstavbě hesláře připravovaného výkladového slovníku současné češtiny	54
Patrik Mitter: Kompozita jako prostředek internacionalizace české slovní zásoby	56
Marcel Olšiak: Percepcia intonácie v televíznom spravodajstve	59
Božena Pecúchová: Slovesné tvary minulého času v Evanjeliu sv. Lukáša v staroslovenčine a cirkevnej slovančine a ich preklady do vybraných súčasných východoslovenských jazykov	60
Helena Pernicová: Ke zpracování názvů rostlin a živočichů v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny	61
Šárka Pešková: Čeština na Facebooku	64
Patrik Petráš: Tempo řeči v spravodajských komunikátoch elektronických médií	65
Barbora Poledňáková: Přejatá slova z německého jazyka reflektovaná Lexikální databází humanistické a barokní češtiny	67
Martin Pukanec: K etymologii teonyma <i>Stribog</i>	70
Markéta Pytlíková: Výklady Mikuláše z Lyry v nejstarším staročeském biblickém překladu	73
Dominika Rašová: Pragmatická sila částíc	75
Pavel Sojka: Tvaroslovná a pravopisná stránka internetových inzerátů mladých adeptek modelingu ve věku 12 – 15 let	77
Roman Sorger: Slovesné motivanty v technickom jazyku	79
Marcela Szczerbová: Funkčné členy živých osobných mien vo vybraných lokalitách	81
Štěpán Šimek: Staročeské femininum <i>jatka</i> – nástin jeho dalšího formálního a sémantického vývoje a lexikografické zpracování	82
Marta Šimečková: Protetické <i>v-</i> v české odborné literatuře druhé poloviny 16. století (na tisku <i>Liber de Arte Distillandi</i> z roku 1559)	84
Pavel Štěpán: Polyfunkční formant <i>-sko</i> v toponymii Čech	86
Veronika Štěpánová: Devatenáct set softwarů a hardwarů (analýza vybraných výslovnostních jevů v češtině)	88
Dominika Tekeliová: Problém prekladu vlastných podstatných mien v umeleckej literatúre	90
Jasna Uhláriková: Slovenské a srbské somatické frazémy s lexikálnou zložkou <i>oko</i>	91
Denisa Vagaská: Využitie slovotvorných postupov pri formovaní novodobých slangových výrazov	93
Roman Vojtechovský: Posunková lexéma V TOM má mnoho podob	95
Kateřina Voleková: K pravopisu <i>Tabulí</i> Mikuláše z Drážďan v Göttingenském rukopisu	98
Jana Zdeňková: K minulým časům ve staročeské legendě o svatě Margaretě	100
Aleksandra Zok-Smoła: Błędy stylistyczne w wypowiedziach pisemnych uczniów gimnazjum ...	101
Petra Zrníková: Vplyv explicitnosti a implicitnosti na porozumenie kauzálnych vzťahov ...	104
Adriána Žáková: Jazykové zdroje slovenčiny v rámci projektu CESAR	105

Úvod

Už po dvadsiaty druhý raz sa stretli mladí lingvisti, aby si v priebehu Kolokvia mladých jazykovedcov vymenili svoje pohľady a myšlienky na možnosti spoznávania jazyka, jeho podstaty, ako i dôležitosti pre človeka. Priestor pre takúto odbornú diskusiu či nadviazanie bližšej spolupráce ponúkla kolokvialistom 5. – 7. 12. 2012 Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pod jej záštitou a v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri JÚLEŠ, stálym garantom tohto cyklického podujatia, sa uskutočnilo medzinárodné vedecko-priateľské stretnutie, v rámci ktorého účastníci prezentovali svoje výskumné aktivity i výsledky svojho odborného uvažovania. Pozvanie prijalo viac ako šesťdesiat doktorandov a odborných asistentov z viacerých univerzít či výskumných pracovísk Slovenska, Česka, Poľska, Srbska.

Konkrétnym výstupom z Kolokvia mladých jazykovedcov je zborník *Varia*, ktorý vychádza vo dvoch verziách: v knižnej podobe zborník rozšírených abstraktov a v elektronickej mutácii zborník príspevkov. Obidve verzie sú recenzované a majú vlastné ISBN číslo. Obsah zborníka dokazuje, že výskum jazyka má bohatú tradíciu a priniesol dosiaľ veľa podnetných zistení. Zároveň jazyk či reč prináša nové výzvy, ktoré inšpirujú mladú generáciu lingvistov k ďalším bádateľským možnostiam a perspektívam. Každý ročník zborníka *Varia* je svedkom tejto kontinuity. Veríme, že k nej príspeje aj *Varia* – zborník príspevkov/abstraktov z 22. kolokvia mladých jazykovedcov.

Aj touto cestou chceme poďakovať recenzentom, prof. PhDr. Jurajovi Glovňovi, CSc., a doc. Mgr. Patrikovi Mitterovi, Ph.D., za ich prácu pri posudzovaní všetkých príspevkov a abstraktov. Tiež ďakujeme PhDr. Ladislavovi Janovcovi, Ph.D. za jazykovú korektúru textov v českom jazyku. Súčasne si želáme, aby myšlienky jednotlivých príspevkov padli „do úrodnej pôdy“ a našli svojich čitateľov, ktorých obohatia.

Editorka

Morálne a pragmatické cez optiku biblickej frazémy

Darina Auxová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Frazeológia plní dôležitú úlohu v oblasti komunikácie už od nepamäti. V každom jazyku predstavuje jednu z najzaujímavejších, ale aj najnáročnejších oblastí komunikácie, ktorá sa už po stáročia dokázala v ňom nielen uplatniť, ale aj udržať na jeho vrchole a čo najpregnantnejšie uchopiť, zopakovať, zovšeobecniť a zaktualizovať múdrosť pokolení. V príspevku poukážeme na ustálené obrazné pomenovania a na ich pragmatický dosah v reálnom živote. Predmetom nášho výskumu bude biblická frazeologická jednotka *Oko za oko, zub za zub*.

Ide o rozšírenú starozákonnú jednotku, ktorá hovorí o ľudskom konaní, priam vyjadruje požiadavku spravodlivosti, o zákone krvnej pomsty a odvety, ale aj o rovnosti v tom zmysle, že trest má byť primeraný miere previnenia a zároveň má zodpovedať veľkosti zločinu, ale aj o umiernenosti v konaní. Samozrejme, k analyzovanej jednotke *oko za oko, zub za zub* sa dá pristupovať z rôznych „pragmatických“ hľadísk a v reálnom svete si ju respondenti môžu vysvetľovať na základe rozličných prístupov. Proti zmyšľaniu ľudí, ktorí zneužívali a nesprávne používali, resp. i dnes používajú tento „zákon“ vykonávania spravodlivosti, môžeme namietť druhou časťou citátu: „*Ak ťa niekto udrie po pravom líci, nastav mu aj druhé*“ (Mt 5, 39). Práve na umiernenosť v konaní nás upozorňuje táto tretia podoba citátovej frazémy *oko za oko, zub za zub* s jej doplnkom: *Tomu, kto ťa udrie po pravom líci, nadstav aj ľavé* (Mt 5, 39). Tým sa zdôrazňuje podstata tohto tvrdenia z náboženského hľadiska.

Z lingvistického hľadiska by sme si pri skúmaní vzťahu medzi výrazovou a obsahovou stránkou frazémy *oko za oko* mali uvedomiť prítomnosť obraznosti – ako jednej z vlastností frazémy. Na pragmatickej úrovni štylizácie reči a textu obraznosť preniká a zasahuje všetky významové plány frazeologickej jednotky.

Politický jazyk, činitele, podmienky a predpoklady politickej komunikácie

Katarína Barnová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

V našom príspevku rezonuje problematika politického jazyka a politickej komunikácie. Politický jazyk („*Politiksprache*“, „*Politikersprache*“) charakterizujeme z pohľadu pomerne mladej lingvistickej disciplíny – politolingvistiky. Popri ozrejmení pojmov sa zameriavame na hlavné činitele politickej komunikácie podľa nemeckých autorov Viehriga a Tenschera (politiku, médiá a publikum) a ich vzájomne prepojené vzťahy. Dominantnú úlohu tu zohráva jazyk, slúžiaci ako nástroj na presadzovanie politických cieľov. V tejto súvislosti poukazujeme na rozdiel medzi persúziou a manipuláciou.

Záver príspevku ponúka osobné stanovisko k danej problematike.

Jazykové ideológie v niektorých skupinách stredoškolských študentov

Boglárka Bilász

Katedra maďarského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Vo svojom príspevku predstavujeme výsledky dotazníkového výskumu, ktorý bol zameraný na skúmanie jazykových ideológií v skupinách monolingválnych a bilingválnych študentov stredných škôl. Vo svojich predchádzajúcich výskumoch sme sa venovali skúmaniu jazyka študentov, a preto sme sa rozhodli venovať pozornosť aj ich metajazykovému mysleniu.

Každý metajazykový prejav sa zakladá na jazykových ideológiách, ktoré ponúkajú vhodný rámec na skúmanie ideológií. Jazykové ideológie sú systémy myslenia o jazyku, o jeho používaní a slúžia na vysvetlenie, odôvodnenie faktov spojených s jazykom a jeho používaním (viď. Gal, 2006, s. 8; Lanstyák 2007a, s. 166 – 167, 2011, s. 199)

Vychádzali sme z metód skúmania jazykových postojov a z tzv. folk linguistics. Na zbieranie jazykových dát sme používali dotazníky, v ktorých sme sformulovali 16 jazykových mýtov. Respondenti sa mali rozhodnúť, či s daným mýtom súhlasia, čiastočne súhlasia alebo nesúhlasia. Mali aj možnosť napísať svoje pripomienky a odôvodnenia. Počas analýzy dotazníkov boli v strede pozornosti ich komentáre. Tento výskum slúžil ako sondáž na zmapovanie matejazykového myslenia a jazykových postojov pred ďalšou etapou, v ktorej budeme používať metódu naratívnych interview.

Výskum sa uskutočnil vo dvoch fázach. V prvej časti sa výskumu zúčastnilo 46 respondentov z 3 gymnázií z monolingválneho slovenského prostredia a z bilingválneho slovensko-maďarského prostredia. V druhej časti sme dali vyplniť dotazníky na 4 stredných školách 250 študentom. Tri školy boli na Slovensku z bilingválneho prostredia: dve zo západnej časti Slovenska – jedna s dominanciou maďarčiny a jedna s dominanciou slovenčiny – a jedna z východnej časti Slovenska s dominanciou maďarčiny. Ako kontrolnú skupinu sme si vybrali gymnázium na severovýchode Maďarska, ktoré navštevujú väčšinou študenti z monolingválneho maďarského prostredia.

Jednotlivé jazykové mýty v dotazníku v sebe zahŕňali veľa jazykových ideológií a v komentároch študentov sa ich počet ešte zväčšil. Preto sme si vybrali jeden jazykový mýtus a na jeho základe sa pokúsime predstaviť jazykový štandardizmus v skúmaných respondentských skupinách. Výrok znie: *Spisovný jazyk je jediným správnym jazykom, nárečia a slang sú jeho chybné podoby, ktoré vznikajú medzi nevzdelanými ľuďmi*. Najprv demonštrujeme postoj študentov z prvej časti výskumu pomocou konkrétnych príkladov z komentárov, a potom zhrnieme výsledok druhej časti výskumu, z ktorej je už možné vyvodiť všeobecnejšie závery, lebo sa ho zúčastnil väčší počet študentov.

Výsledky výskumu použijeme na prípravu naratívnych interview v rámci skúmaných respondentských skupín a na sformovanie presnejších hypotéz pred ďalšími fázami výskumu.

Polytextia kompozít

Kristína Bobeková

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied,
Bratislava

Príspevok sa zaoberá textovými vlastnosťami kompozít a ich vzájomnými vzťahmi v publicistických textoch, ktoré sú na základe našich predpokladov merateľné a navzájom sa ovplyvňujú. Polytextia úzko súvisí a ak to tak môžeme pomenovať, aj kooperuje pri samoregulácii jazyka s inými textovými vlastnosťami zloženín. Pre nás sú však podstatné len dve textové vlastnosti, a to polytextia s frekvenciou. Textové vlastnosti kompozít majú podobu číselných údajov o ich výskyte vo vybraných časopiseckých textoch.

Pohľad na kompozitá z hľadiska ich správania sa v rôznych textoch nie je v slovenskej jazykovede spracovaný, preto ide o pomerne nový pohľad na textové vlastnosti kompozít. Práve takýto uhol pohľadu na textové vlastnosti priniesli do lingvistiky Reinhard Köhler, pôsobiaci na Univerzite v Triere, a predovšetkým Gabriel Altmann z Porúskej univerzity v Bochume. Na základe týchto skutočností môžeme predpokladať, že medzi textovými vlastnosťami je úzky vzťah, ktorý je merateľný. Môžeme tvrdiť, že vzťahy textových vlastností sa dajú vyjadriť formálne.

Cieľom príspevku je excerpovanie zloženín z vopred určených žurnalistických textov a kvantitatívne vyjadrenie ich textových vlastností. Matematicko-štatistickými metódami a metódou modelovania pomocou pravdepodobnostných modelov sú získané exaktné údaje o jednotlivých vlastnostiach zloženín spracované. Výsledky lingvistického výskumu postupne konfrontujeme s predpokladmi, ktoré uvádzame na začiatku príspevku. Výskum poukazuje na dôležitosť kompozít v slovenskej lexikológii.

Za skúmané vlastnosti považujeme vzťah medzi polytextiou a frekvenciou kompozít vo vybraných textoch. Príspevok poskytuje náhľad do pomerne zložitej štruktúry a vnímania polytextie kompozít v slovenskej jazykovede. Spracovaním tejto témy chceme prispieť k výskumu kompozít v aktuálnej podobe slovenského jazyka.

Uplatnění anglického sufixálního formantu *-ing* v Korpusu soukromé korespondence

Zuzana Děngeová

Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

V příspěvku se zaměřujeme na jeden přejímaný slovtvorný typ z angličtiny a jeho výskyt v Korpusu soukromé korespondence (KSK-dopisy). Soustředíme se na uplatnění anglického gerundiálního a participiálního sufixu *-ing* (v adaptované podobě také *-ink* na základě počestěné výslovnosti koncového konsonantu). Chceme v hlavních rysech zmapovat výskyt ingových lexémů v KSK-dopisy, morfologickou adaptaci, okrajově slovtvornou adaptaci, nastínit jejich významovou škálu, funkci a zapojení v kontextu.

Nejdříve upozorňujeme na výskyt sufixu *-ing* v anglických textových pasážích, jedná se o kontextově zapojené rozsáhlé textové úseky (česko-anglické makarónské texty) a součástí těchto textových pasáží jsou i gerundiální či participiální tvary v syntaktických pozicích tak, jak se v angličtině běžně vyskytují (např. *Taky Ti musím vyřídít pozdrav od Petry a od Heleny. Looking forward to hearing from you. Yours sincerely K.*). Objevují se také citátové pasáže kratší, nevětného charakteru, mohou popisovat realie, které se v českojazyčném prostředí nevyskytují; mohou být užity jako aktualizace a v textu opakují již řečené v češtině; objevují se také v propriích (např. *právě jsem se vrátila z jedné „driving lesson“; Vánoce proběhly (running Christmas) poklidně; Lenička tedkom poslouchá Killing me softly*).

Pojmenování se sufixem *-ing/-ink* se vyskytují také zapojená v kontextu českého textu jako přejatá lexémy vytvořené v původním jazyce (angličtině), které mohou mít charakter ustálených jednotek (v češtině adaptovaných a zaznamenaných ve výkladových slovnících), nových slov či citátových výpůjček (např. *protahování šlach a svalů se jmenuje strečink; má piercing v nose; příště si nechám aktivovat rooming; Thanksgiving je až 25. 11.*).

Poslední, specifickou skupinou analyzovaných lexémů, na kterou upozorňujeme, jsou příležitostná pojmenování, která jsou utvořena pomocí sufixu *-ink* (tedy počestěnou podobou sufixu *-ing*) až v češtině a v angličtině se jako taková vůbec nevyskytují. Pojmenování jsou tvořena připodobněním k přejímaným gerundiálním tvarům (např. *po obědě dělá gaučink; všechno fachčink*).

Na materiálu KSK-dopisy lze pozorovat sufix *-ing/-ink* jako velice dynamický slovtvorný prvek v celé široké škále jeho uplatnění: v autentických anglických textových pasážích jako gerundiální a participiální sufix, v přejímaných lexémech původem z angličtiny, které se v češtině nezdídko morfologicky i slovtvorně adaptují jako substantiva mužská neživotná, a nově upozorňujeme také na uplatnění daného slovtvorného prvku při tvoření okazionalních pojmenování, tedy jeho příležitostné osamostatňování a vstupování do slovtvorby v češtině.

Slovenský jazykový obraz sveta v kognitívne orientovanej lingvistiky

Katarína Dudová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Východiskom výskumu jazykového obrazu sveta (ďalej JOS) sú typické znaky kognitívnej lingvistiky, ktorými sa tento prúd v jazykovede odlišuje od predchádzajúcich paradigiem, t. j. od štrukturalizmu a komunikačnej lingvistiky. Kognitívna koncepcia JOS zdôrazňuje sémantickú dimenziu jazyka, skúmanie prechodných javov medzi jazykovými kategóriami, dôraz na langage (francúzsky termín F. de Saussure), uplatnenie interpretačnej metódy pri vysvetľovaní jazykových javov a chápanie jazyka ako prostriedku ukotvenosti človeka vo svete prostredníctvom subjektívneho prežívania vlastného tela. Kognitívne piliere JOS na jednej strane zabezpečujú metodologickú stabilitu, no na strane druhej sú otvorené príbuzným interpretačným prístupom, ktoré sa vždy opierajú o exaktne zachytený potenciál konkrétneho jazyka. Z tohto hľadiska odkrývame slovenský JOS pomocou lexikálneho materiálu (získaného z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ), 2003; Synonymického slovníka slovenčiny (ďalej SSS), 2004; Slovníka slovenského jazyka I. – VI. (ďalej SSJ I, II...), 1959 – 1966; Slovenského národného korpusu, verzie prim-6.0-public-all), ale aj voľných slovných spojení a frazeologizmov. Okrem analýzy JOS na morfológickom, lexikálnom a frazeologickom materiáli poukazujeme v príspevku na možnosti jeho fungovania v širších textových súvislostiach, ako aj v spoločenskom diskurze.

Viaceré vymedzenia termínu JOS sa vzájomne nevylučujú, ale naopak sú vnútorne prepojené. Uvádžame niektoré: JOS je v jazyku obsiahnutá bežná interpretácia skutočnosti, ktorá odkrýva mentálnosť, potreby, uhol pohľadu priemerného používateľa jazyka (Bartmiński, 2007, s. 12 – 14), súbor zákonitostí obsiahnutých v gramatických kategóriách (morfológických, slovtvorných, syntaktických) alebo v sémantických štruktúrach lexiky, ktoré v danom jazyku poukazujú na špecifické videnie jednotlivých častí sveta, ich spôsob organizovania, hodnotenia a hierarchizáciu (Tokarski, 2001, s. 366) alebo JOS je to, čo existuje, funguje a tvorí sa mimo jazyka a zároveň vstupuje do štruktúry jazyka (Bugajski – Wojciechowska, 2000, s. 154). Kognitívny výskum JOS v slovenskom lingvistickom kontexte je ešte len v začiatkoch, no ponúka široké možnosti zamerania, na ktoré upozorníme v príspevku.

· Tento príspevok je súčasťou grantovej úlohy VEGA číslo 1/0754/12 *Antropocentrické sémantické kategórie v slovenčine (v porovnaní s niektorými slovanskými jazykmi)*.

Pedagóg a špecifiká v oblasti vyučovania vybraného predmetu slovenský jazyk: písanie, čítanie

Radoslav Ďurajka – Miroslava Ďurajková

Ústav cudzích jazykov, Lekárska fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Článok nadväzuje na príspevok, ktorý sa na ostatnom kolokviu zaoberal komunikáciou nevidiacich s autizmom a nahliada na túto zložitú problematiku, konkrétne na úlohu pedagóga v oblasti vyučovania slovenského jazyka: čítanie a písanie, ktorý by mal byť jedným z článkov v tíme odborníkov. Autizmus a iné príbuzné poruchy sú medicínske poruchy, ktoré vyžadujú dlhodobú intervenciu. Potreba spolupráce „ľudí medicíny“ a „ľudí školy“ je v tejto oblasti absolútne nevyhnutná. V tíme by mala byť živá kooperácia a produktívna komunikácia, v dôsledku čoho vznikajú konštruktívne riešenia problémov spojených s fungovaním a komplexným rozvojom osobnosti dieťaťa v biodromálnom rámci.

Čítanie a písanie u viacnásobne postihnutých žiakov, ktorí majú vypracovaný individuálny vzdelávací plán, sa riadi týmto programom, ktorý je zostavený s ohľadom na ich aktuálny stav, individuálne psychické a fyzické schopnosti a možnosti, lebo každé dieťa prezentuje jedinečnosť a individualizmus v schopnostiach učiť sa i vo výzvach, ktoré pred ním stoja. Vplyv postihnutia je a bude ovplyvnený prirodzeným získavaním empirických skúseností od okolia, silnými a slabými stránkami dieťaťa i kompenzačnými zručnosťami, ktoré sa už naučilo. K úspechu vzdelávania vedie iba tímová práca. Každé dieťa, každá situácia a každá výzva nám dovoľuje rozšíriť si naše schopnosti a zručnosti k pochopeniu a zdokonaleniu i nášho pedagogického umenia, šikovnosti, obratnosti.

Nesnesitelně lehký překlad

(historie a současnost literárního překládání mezi češtinou a slovenštinou)

Iva Dvořáková

Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Úvod

Překlad mezi češtinou a slovenštinou na sebe upoutává výraznější pozornost přinejmenším od druhé poloviny 20. století¹. Téma je to však sporné: jakkoli je ze své podstaty lingvisticko-literární (vezmeme-li v potaz přímo překlad samotný a při zohlednění jistých přesahů) reaguje významně i na vztahy politicko-kulturní. Proč nyní téma opět otevíráme? Okruhy důvodů jsou přinejmenším tři:

- a) teoretické výzkumy vztahů CS a SK (jež se velmi dobře ukazují právě při překladu) i praktické překládání se v důsledku politických změn v r. 1989 a rozpadem Československa zastavily,
- b) ke konci 90. let se začalo znovu překládat, ALE generace překladatelů je téměř kompletně nová, mnohdy (ne vždy) málo dotčená již dříve nabytými znalostmi a zkušenostmi ze vzájemné spolupráce Čechů a Slováků na překladech,
- c) chybí některé diferencně zaměřené lingvistické publikace (a v každém případě diferencní slovník, jež by byl zacílen na jemné významové rozdíly).

Co činí (umělecké) překlady mezi češtinou a slovenštinou obtížnými

Příbuznost oslabuje kontrast...

... tak banálně a přitom zcela přesně shrnula problémy, jež vyvstávají při překladu mezi češtinou a slovenštinou, Z. Sochová (1991)². Často je ale podstatné upozorňovat právě na takové banální věci, neboť za touto banalitou se skrývají problémy obtížně postižitelné – mimo jiné i pro onu příbuznost oslabující kontrast: největší potíže v česko-slovenských překladech totiž činí funkční zatížení a stylová hodnota (Budovičová, 1965, s. 32).

Obecná čeština v překladech

Při překladu z i do češtiny činí často problémy OČ (a jedná se o problém obecnější, nikoli pouze o překládání česko-slovenské). I v případě CS a SK, jako dvou velmi blízkých západoslovanských jazyků, však lze říci, že jejich stratifikace není symetrická: zatímco v češtině existuje útvar zvaný obecná čeština, který minimálně v české části území stojí nad dialekty a zajišťuje z převážné většiny nespisovnou komunikaci (a v překladech do češtiny se stal již téměř konvencí pro překlad nespisovného a mnohdy i jen hovorového jazyka), na Slovensku,

¹ Novodobá koncentrace na toto téma započala impulsem z konference v Liblicích (1954).

² A před ní samozřejmě, byť jinými slovy, mnozí další, jako např. V. Budovičová (1965) či A. Jedlička (1967).

resp. ve slovenštině, žádný odpovídající útvar není. Jeho roli zastupuje mluvený běžný jazyk, který je průnikem hovorové podoby spisovné slovenštiny a nespisovných prvků.

Od obecného ke konkrétnímu a zpět (Peter Pišťanek po česky)

Prakticky se výše zmíněné pokusíme (zejm. v elektronické, tj. rozsáhlejší verzi příspěvku) ukázat na sondě do překladu románu *Rivers of Babylon* I. Petra Pišťanka. Zde si uvedme tematické oblasti, kterých se analýza bude týkat, vždy pouze s drobnými příklady:

a) Interference různého druhu, tj. jemné nuance ve významu shodných slov (např. s ohledem na četnost), stylová platnost a četnost syntaktických konstrukcí.

Podívejme se např. na užití adjektiva **zlý**; jeho distribuce a významové pole nejsou zcela totožné. Například opozitem spojení *dobrý člověk* je podle KSSJ *člověk zlý*, naproti tomu v češtině je opozitem *dobrého člověka* spíše *člověk špatný* (a *hodného člověka* pak *člověk zlý*): proto také považujeme následující překlad za překlad ovlivněný originálem.

To musel být dáky **zlý** cigáň. (1991, s. 80) / To musel být nějaký **zlý** cikán. (2009, s. 83)

b) Problematika stratifikace obou jazyků, tj. volba útvaru/variety daného jazyka. Zde se nám velmi pěkně ukazuje, že tam, kde v SK není v hovoru prostitutky nikterak výrazná shoda se spisovným jazykem, v CS už ano.³ Stejně tak jsou v projevu vevláka velmi výrazné důsledně spisovné koncovky... atd.

Dobré, nie? /*ptá se poněkud lehčí žena po sexu*/ (1991, s. 178)

Dobré, ne? Se mnou můžeš kdykoliv, když dostaneš chuť. (2009, s. 180)

Všetky velké kšefty s valutami, s pašovanými cigaretami... /*mluví vevlák*/ (1991, s. 77)

Všechny velké kšefty s **valutami**, s pašovanými **cigaretami**... (2009, s. 81)

a spíše okrajově:

c) Problémy „tvůrčí“, tj. individuální (již nesouvisející s problematikou překladu CS – SK). Pro zajímavost tu uvádíme řešení překladu mluvy cizince, jehož českou variantu považujeme přinejmenším za spornou. Zatímco v původním znění jsou v jazyce patrné znaky jihoslovanského jazyka, v češtině se cizincův projev blíží trochu nešťastně spíše jazykové vadě. Nepovažujeme to sice za až tak podstatné, ale domníváme se, že to dosvědčuje, jak malá péče je obecně překladům ze slovenštiny věnována i na poli redakčním.

³ Jakkoli i v češtině lze přihlížet ke krajové příslušnosti překladatele – to už by ale bylo téma na zcela samostatnou studii.

Můžete, da mi dáte opät sobu broj trinaest? (1991, s. 58)

Müşete, dáte mi opët pokúj tšínást? (2009, s. 61)

Závěr

Sondou do minulosti překládání mezi češtinou a slovenštinou i do jednoho z překladů (což absolutně nepovažujeme za ryzí kritiku překladu, neboť dokonalý překlad je naopak spíše oxymoron) chceme zejména upozornit na potřebu vzniku diferenčního slovníku i gramatik a zdůraznit u překladatelů význam skutečné znalosti obou jazyků, byť by to měly být právě čeština a slovenština, jazyky to velmi blízké. Naším druhým cílem pak je – to už však postupně a na širším materiálu – ukázat, co vše o našich vzájemných vztazích překládání tam a zpět vypovídá.

Vetné formy vyjadrenia zaradenia a vlastnosti v slovenčine

Peter Gregorík

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda,
Trnava

V našom príspevku sa zaoberáme syntaktickými formami vyjadrenia zaradenia a vlastnosti v slovenčine. Vychádzame z predpokladu, že veta ako základná komunikačno-informačná jednotka je realizáciou ustálenej sémanticko-syntaktickej schémy súvzťažnej s prvkami istej komunikačnej mikrosituácie. Tieto mikrosituácie vymedzujeme v rámci istých elementárnych vetných štruktúr, akými sú vyjadrenie existencie, stavu, vlastnosti, polohy a pohybu, odovzdávania a vlastnenia informácie, vlastnenia, činnosti a pod. Elementárna vetná štruktúra je teda abstrakcia najvyššieho stupňa pri odraze mimojazykovej skutočnosti v jazyku vymedzená spoločným kategoriálnym rysom. Napr. v rámci elementárnej vetnej štruktúry vlastnenie a odovzdávanie informácie je jednou z mikrosituácií „niekto oznamuje niečo niekomu“. Táto mikrosituácia vyžaduje toho, kto oznamuje (zdroj); toho, kto informáciu prijíma (recipienta) a samotnú informáciu. V jazykovom sprostredkovaní tejto mikrosituácie má ústredné miesto predikátor, ktorý usúvzťažňuje jednotlivé prvky, participanty danej mikrosituácie.

Termín **zaradenie** definujeme ako príslušnosť do istej všeobecnej vonkajšej triedy (*Človek je cicavec. Superman je jeden z akčných hrdinov. Morféma je jazyková jednotka.*) Pri **vlastnosti** sa opierame o Krátky slovník slovenského jazyka, ktorý pri nej vymedzuje dva významy: 1. základná povahová črta človeka, prirodzená podstata človeka; 2. podstatný rás niečoho, črta, ktorou sa nejaká vec odlišuje od inej veci. (*Žofia je veľmi usilovná. Moje auto je červené.*)

2. Charakteristika jednotlivých participantov

- **Nositel' vlastnosti** je kategoriálnym participantom, teda participantom, ktorý je vo vetnej štruktúre obligátorne prítomný. Vyjadruje entitu, ktorej prislúcha istá vlastnosť. *Mišo je vysoký. Niekoľko áut bolo červených. Vlastnosť znelosti sa priraduje všetkým slovenským samohláskam.*

- **Nositel' zaradenia** je tiež kategoriálnym participantom. Je významovo blízky nositeľovi vlastnosti, avšak nevyjadruje sa ním entita charakterizovaná istou vlastnosťou, ale entita, ktorá sa zaraďuje do istej všeobecnej klasifikačnej triedy: *Tiger je prekrásna šelma. Winston Churchill bol úžasný politik. Vymenovala ho za svojho zástupcu. Určili ho za vedúceho.*

- **Hodnotiteľ** je participant, ktorým sa vyjadruje, že vlastnosť pripisovaná nositeľovi platí iba relatívne vzhľadom na subjekt hodnotiteľa. Tento participant pridáva zobrazovanej skutočnosti subjektívny odtienok: *Cesta lietadlom je najbezpečnejší spôsob dopravy. Cesta lietadlom mi pripadá bezpečná, no moja žena z nej má hrôzu.*

- **Benefaktor** sa môže vo vetách vyskytnúť z hľadiska ich úplnosti. Benefaktorom sa vyjadruje, vzhľadom na koho jazykovo stvárňované vyjadrenie platí: *Stal sa mi priateľom. Kabát je mu veľký.*

- **aktor** je aktívny subjektový participant, ktorý vykonáva dej, prechádzajúci na inú, objektívnu substanciu: **Spoluhráči ho určili za kapitána. Ostatní ho urobili na turnaji rozhodcom. Rada ho vymenovala za riaditeľa. Riaditeľ ho stanovil ako vedúceho projektu.**

Jazykové mikrosituácie

Vymedzili sme štyri základné jazykové mikrosituácie:

1. Jazyková mikrosituácia „niekto/niečo sa zaraďuje/patrí do istej triedy“

Jadro viet v tejto podskupine tvoria predikátory, ktorými sa vyjadruje, že ľavointenčný participant patrí do istej všeobecnej triedy, v ktorej funguje ako jeden z jej prvkov (*Velryba je cicavec.*) alebo sa naň vzťahuje činnosť vyjadrená predikátorom, pričom táto činnosť má charakter povolania či zamestnania alebo vyplýva z istej funkcie (*Žofia je učiteľka. Tajomník je zodpovedný za zápis štátnej skúšky.*) Sémantická štruktúra má podobu: **nositeľ^{zariadenia} – zariadenie**; gramatický vzorec má najčastejšie formu: **S_N – VF_{COP} + S_N/S_I či S_N – VF – prep S.**

Príklady: *Hemingway patrí medzi spisovateľov stratenej generácie. Ivan Krasko sa zaraďuje k slovenskej literárnej moderne. Slováci prislúchajú k Slovanom.*

a) Všeobecne platné zaradenie do istej triedy

Do tejto skupiny viet patria také vety, ktoré sú vybudované na vzťahu hierarchických vzťahov hyponymie a hyperonymie. Ide o vzťahy systémovej nadradenosti a podradenosti, teda o vzťah prvku systému k systému ako celku, napr. vo vetách *Ploskula mliečnobiela patrí medzi ploskavce. Stolička je nábytok. Pes je domáce zviera.*

b) Individuálne platné zaradenie do istej triedy

Na rozdiel od predchádzajúceho typu sem patria vety, v ktorých sa odráža vzťah jedinečnosti subjektu vo vzťahu k všeobecnosti predikátora. Vety by sa bez konkretizácie subjektu mohli chápať ako významovo neúplné alebo úplne nezmyselné, ako to vidieť na vetách *Môj pes Uru je kríženec. Kniha Prelet nad kukučím hniezdom je román.*

2. Jazyková mikrosituácia „niekto zaraďuje niekoho do istej triedy“

Existuje i typ viet, v ktorom sa vyskytuje subjektový participant aktor. Ide o vety, v ktorých je záväzne prítomná aktívna substancia, ktorá zaraďuje nositeľa zaradenia najčastejšie do istej funkcie. Sémantický vzorec takýchto viet má podobu: **aktor – zaradenie – nositeľ zaradenia**; gramatický vzorec má najčastejšie podobu: **S_N – VF + S_I/za S_A/ako S_A – S_A.**

Príklady: *Za kapitána sme určili Dušana. Na turnaji sme z neho urobili hlavného rozhodcu. Budeme musieť niekoho stanoviť ako kontrolóra kvality. Určili ho nosičom vody.*

3. Jazyková mikrosituácia „niekto sa zaraďuje do istej triedy a zároveň mu tým prislúcha istá vlastnosť“

Ide o prechodnú skupinu predikátorov, ktorými sa vyjadruje, že niekto/niečo sa zaraďuje do istej triedy, no zároveň sa z predikátora rozumie, že ľavointenčný participant je aj nositeľom istej vlastnosti. Napr. *Štefan je klamár.* – Štefan sa zároveň radí do skupiny vymedzenej istými všeobecnými vlastnosťami, teda *Štefan patrí medzi klamárov.*, no zároveň to, že sa s ním táto vlastnosť integrálne spája – *Štefana charakterizuje, že klame.* Sémantický vzorec má podobu: **nositeľ zaradenia/vlastnosti – zariadenie/vlastnosť**; gramatická forma je: $S_N - VF_{COP} + S_{N/I}$.

4. Jazyková mikrosituácia „niekto/niečo má nejakú vlastnosť“

Zatiaľ čo do predchádzajúcich mikrosituácií patria vety, ktoré zaraďujú nositeľa v pozícii podmetu vety do istej triedy či už objektívne, či subjektívne vymedzenej na základe stanovených kritérií, v tejto skupine sa neurčuje zaradenie, teda klasifikácia, ale kvalita, vlastnosť prislúchajúca či priradovaná nositeľovi. Sémantický vzorec má podobu: **nositeľ vlastnosti – vlastnosť**; Gramatický vzorec má podobu: $S_N - VF_{COP} + ADJ_N/S_N/ako + S_N/SENT$

a) Vyjadrenie vonkajšej vlastnosti – pod vonkajšími vlastnosťami myslíme také vlastnosti, ktoré sú pozorovateľné vo „fyzickej“ forme či vo fyzickom prejave: *Náš pes Dunčo je už starý. Moje ruky sú špinavé. Toto nové pexeso je farebné.*

b) Vyjadrenie vnútornej charakteristiky

Za vnútorné vlastnosti považujeme tie, ktoré nevyplývajú z vonkajších či pozorovateľných atribútov, ale sú prejavom vnútorných črt subjektu. Príklady: *Nezáleží na tom, aké má vlasy a či je vysokej postavy, ale na tom, aby ochotne a vytrvalo slúžil Pánu Bohu a duším. Je dobrej povahy.*

Zhrnutie elementárnej vetnej štruktúry zaradenie a vlastnosť podávame v nasledujúcej tabuľke:

Mikrosituácia	podskupiny	sémantický vzorec	gramatický vzorec
niekto sa zaraďuje	- všeobecne (Pes je zviera.) - individuálne (Môj pes je kríženec)	nositeľ zaradenia – zaradenie	$S_N - VF_{COP} + S_N/S_I$
niekto zaraďuje niekoho	Urobili ho rozhodcom. Menovali ho riaditeľom.	aktor – zaradenie – nositeľ zaradenia	$S_N - VF + S_I/za$ $S_A/ako S_A - S_A$
niekto sa zaraďuje a zároveň má vlastnosť	Starý Kokoška je fajciar. Beta je klamárka.	nositeľ zaradenia/vlastnosti – zaradenie/vlastnosť	$S_N - VF_{COP} + S_{N/I}$
niekto má vlastnosť	- vonkajšiu (Peter je vysoký) - vnútornú (Peter je lenivý.)	nositeľ vlastnosti – vlastnosť	$S_N - VF_{COP} +$ $ADJ_N/S_N/ako +$ $S_N/SENT$

Ke zpracování a výkladu významu názvů vlastností s příponou *-ost* v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny

Martina Habrová

Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

1. Abstrakta s příponou *-ost*

Abstrakta se sufixem *-ost* označují substančně pojaté vlastnosti a stavy. Jejich základem jsou kvalitativní, řidčeji relační adjektiva. Význam vlastnosti vyjadřovaný primárně adjektivy (např. *mladý*) se mění ve vyjádření substantivem (např. *mladost*).

2. Zpracování abstrakt s příponou *-ost* ve výkladových slovníkách češtiny

V *Příručním slovníku jazyka českého* (dále PSJČ) jsou abstraktní názvy vlastností a stavů zakončené na *-ost* zpracovány jako samostatná slovníková hesla s výkladem významu a exemplifikací. PSJČ u části těchto hesel často používá výklad pouze synonymem, ale někdy uvádí i plný výklad.

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále SSJČ) jsou abstrakta se sufixem *-ost* začleněna jako odvozená slova na konci heslového odstavce motivujících adjektiv po značce a zkratce → podst., většinou pouze s gramatickými informacemi, bez vlastního výkladu významu i bez příkladů. V případech, kdy je motivující adjektivum polysémní, SSJČ u přihnízdovaného abstrakta zpřesňuje jeho význam uváděním odkazů k číslům významů adjektiva, výkladovou definicí nebo doklady ilustrujícími jeho typickou spojitelnost (někdy však bez rozlišení příslušnosti ke konkrétním významům).

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (dále SSČ) uvádí v rámci hnízdování abstrakta na *-ost* ve společné heslové stati se základovým adjektivem. Většinou u nich neuvádí výklad významu, vždy však zaznamenává základní gramatické informace a někdy i odkaz k číslu významu motivujícího adjektiva, občas uvádí i příklad. U přihnízdovaných abstrakt je výjimečně i výklad významu, a to v případech, kdy v rámci polysémie došlo k posunu významu.

Ve slovníkách *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* jsou nové názvy vlastností a stavů zpracovány v souladu s charakterem těchto slovníků jako samostatná hesla s výkladem významu a exemplifikací.

3. Typy výkladů významu u abstrakt s příponou *-ost*

V připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny zpracováváme abstrakta na *-ost* jako samostatná hesla s vlastním výkladem významu a exemplifikací. Stejně jako u ostatních hesel nepoužíváme výklad pouze synonymem, ale snažíme se podat plnou výkladovou definici. Při tomto lexikografickém přístupu je užitečné při výkladu lexikálního význa-

mu naznačovat slovotvorné vztahy a využívat ve výkladech motivující slova – ukazují se tak slovotvorné vztahy mezi heslovými slovy slovníku (Buzássyová, 2000, s. 17).

Abstraktní názvy vlastností se sufixem *-ost* lze rozčlenit do několika sémantických skupin, což se odráží i ve výkladu jejich významu (viz Buzássyová, 1989; Janočková, 2009):

a) vlastnost toho, co je vyjádřené základovým adjektivem:

bázlivost -ti ž. vlastnost toho, kdo je bázlivý; syn. ustrašenost, nesmělost, plachost, bojácnost; ant. nebojácnost, statečnost, smělost

b) schopnost vykonávat jistou činnost:

básnivost -ti ž. 2. schopnost básnický tvořit

c) schopnost měnit svůj stav

bobtnavost -ti ž. schopnost bobtnat; syn. rozpínavost

d) stav signalizovaný motivujícím adjektivem, resp. substantivem:

blaženost -ti ž. stav, pocit blaha, spokojenosti, vrcholné štěstí; syn. blaho, rozkoš

e) takový charakter, ráz, jaký naznačuje motivující adjektivum, resp. substantivum:

bahnitost -ti ž. 1. bahnitý ráz něčeho

f) takový projev, řeč, chování, skutek, věc, jakou vyjadřuje motivující slovo:

banálnost -ti ž. 2. často mn. banální, všední, bezvýznamná věc; projev banálního, neoriginálního počínání; syn. banalita 2

4. Výklad významu dílčího typu abstrakt: s příponou *-ost* a předponou *bez-*

Při zpracovávání abstrakt se sufixem *-ost* v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny se u písmene B vyčlenil celkem početný slovotvorný typ s prefixem *bez-*.

Názvy vlastností s komponenty *bez-* a *-ost* jsou odvozeny od desubstantivních adjektiv, jejichž první část vyjadřuje vztah opaku k základnímu párovému adjektivu. Substantiva tvořená nepravou předponou *bez-* na podkladě předložkového pádu pojmenovávají nedostatek toho, co vyjadřuje základové slovo, tj. substantivum jako primárně motivující slovo. Základní význam ‚nedostatek nějaké věci (části) nebo vlastnosti apod.‘ je nejčastěji modifikován v několika typech výkladu významu:

a) nedostatek toho, co je vyjádřené substantivem jako primárně motivujícím slovem:

bezostyšnost -ti ž. nedostatek ostychu, syn. nestoudnost, smělost

b) stav bez toho, co je vyjádřené substantivem jako primárně motivujícím slovem:

bezdětnost -ti ž. stav bez dětí

c) vlastnost toho, co je bez toho, co je vyjádřené substantivem jako primárně motivujícím slovem:

bezpředsudečnost -ti ž. kniž. vlastnost toho, co je bez předsudků, co nepodléhá předsudkům; syn. nezaujatost

d) vlastnost toho, co nemá to, co je vyjádřené substantivem jako primárně motivujícím slovem:

bezüčelnost -ti ž. vlastnost toho, co nemá účel 1 (smysl, cíl); syn. neúčelnost, zbytečnost, marnost

Závěr

V připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny zpracováváme abstrakta na -ost jako samostatná hesla s vlastním výkladem významu a exemplifikací. Ve výkladových parafrázích se odráží slovtvorný vztah k motivujícímu adjektivu, resp. substantivu, a členění názvů vlastností do několika sémantických podskupin.

Komunikační struktury v pedagogické komunikaci na konzervatořích

Petra Hádková

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Článek pojednává o komunikačních strukturách, které se vyskytují v pedagogické komunikaci na konzervatořích. Cílem bylo zjistit, jaké typy komunikačních struktur se vyskytují v hromadných vyučovacích hodinách, a popsat je. Úvod článku je věnován vysvětlení a definování základních pojmů, jako je komunikace, pedagogická komunikace a komunikační struktura. Stručně charakterizujeme konzervatoře, popíšeme výzkumný vzorek a metody výzkumu. Stejně jako je věnována výčtu a popisu komunikačních struktur, které se vyskytly ve vyučovacích hodinách na konzervatořích. Na závěr získané výsledky porovnáváme se zjištěními M. Samuhelové.

Staročeský „příklad“ - studie v podstatě lexikografická

Barbora Hanzová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i , Praha

V lingvistickém příspěvku k problematice středověkého pojetí literárního útvaru „exempla“ jsou analyzovány významy ekvivalentního vernakulárního pojmenování „příklad“ s cílem nalezení dokladu pro význam „vyprávění“. Byla použita metodologie popsaná v úvodních statích Staročeského slovníku (1968), doklady byly získány ze staročeské textové banky Vokabuláře Webového. Byly zjištěny následující významy pojmu:

I. jedna osoba, věc, jev svého druhu

1. příklad, doklad, který má něco potvrdit či objasnit
2. typický příklad
3. jur. případ

II. osoba, věc, jev hodné napodobení

1. vzor, model
2. příklad, předobraz
3. příklad, vzor, jednotlivina, která může n. má býti napodobována
4. odstrašující příklad

III. filoz. důkaz

IV. rétorický termín

1. sentence
2. podobenství

· Příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

Poznámky k vývoji sekundárních imperfektiv s formantem *-ova-*

Kateřina Heřmanská

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Slovesný vid, kategorie charakteristická pro slovanské jazyky, se začal rozvíjet a systematizovat v počátcích staročeského období jakožto gramaticko-lexikální kategorie založená na rozdílu dokonavosti – nedokonavosti. Jednou z dílčích problematik obšírného tématu historického vývoje slovesného vidu v češtině je osud sekundárních imperfektiv (dále SI) s formantem *-ova-*. Ve svém článku se pokusím na výběrovém materiálu porovnat situaci ve staré, střední a nové češtině. Jako základ pro střední dobu mi posloužil materiál *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (LDHBC), dobu starou a novou pak zastupuje materiál shromážděný F. Štíchou ve článku *Sekundární imperfektiva ve vývoji češtiny*, v němž je srovnáván stav staročeský, podle hesláře Staročeského slovníku, a novočeský, dle hesláře PSJČ, a částečně doplněný o další slovesa. Rozvoj sekundárních imperfektiv nastal již ve staré češtině, kdy vyvstala potřeba odlišení původně obouvidových prostých i prefigovaných sloves. Diferenciace probíhala dvojným způsobem – ztrátou prefixu, tzv. deprefixací, a změnou sufixu, resuffixací. Při deprefixaci šlo o odsouvání prefixu od dokonavého slovesa bez změny sufixu a vznik korelace prostého imperfektiva proti prefigovanému perfektivu bez přechodu SI k jinému kmeni (*vytočiti – točiti*), nesoucí však nevýhody jako nejednoznačnost dvojice (*psáti – napsati, upsati, popsati, ...*) a pouhá přibližnost významu, ne všechny předpony již zcela ztratily svůj význam (*psáti – popsati*). Druhým procesem imperfektivizace, resuffixací, vznikala korelace dvou prefigovaných sloves lišících se kmenotvorným sufixem (*zatopiti – zatopovati*), odstraňující většinu problémů deprefixace. Suffixů, podílejících se na imperfektivizaci, bylo několik. Neproduktivní korelace perfektiv z druhé infinitivní třídy *-nú-* a imperfektiv páté infinitivní třídy s kmenotvorným sufixem *-a-* (*propadnutí – propadati*), sloves třetí třídy s třídou čtvrtou *-i/-e-* (poraziti/porážeti) nebo pátou *-i/-a-* (*chopiti se – chápati se*), některých perfektiv ze čtvrté třídy se stejnou třídou *-e/-e-* (*zavoněti – zaváněti*). Sufix *-ova-* se naopak dá považovat za nejproduktivnější formant v rámci imperfektivizace prefigovaných perfektiv, přinášející výhodu jednak v absenci hláskových změn v kořeni slova (*utopiti – utopovati x utápěti*) a nežádoucích homonymií s perfektivy (*uházěti – jednak imperfektivum k uhoditi, jednak prefigované perfektivum k házěti*). Tento formant se rozšířil již ve staročeském období, předpokládám, že v době střední byl ještě poměrně hojně rozšířen a užíván a ztratil se až v nové češtině. Pracovala jsem s těmi staročeskými SI shromážděnými F. Štíchou, která jsou v PSJČ již nedoložená, a doplněná o SI se stejným slovotvorným základem daného slovesa s repertoárem dalších předpon. Nejčastější perfektiva, k nimž se vytvářejí v době staré a střední nedokonavé odvozeniny pomocí sufixu *-ova-*, pocházejí ze čtvrté infinitivní třídy. V rámci této nejčastější korelace stále fungují SI již staročeská a dále nově vznikají další odvozeniny právě ve střední době. Sufix *-ova-* tu vystupuje jako konkurence a částečná náhrada starší korelace *-i/-e-*, která ztrácí díky proběhlému úzení *ie – í* rozdíly v podobách přítomnosti.

(Starší korelace se však neztratila zcela, dále působila souběžně, i když v menší míře, v poměru přibližně 2:1.) U páté třídy se v době střední s SI s formantem *-ova-* setkáme velmi často, jak se slovesy již staročeskými, tak novými, vedle toho se pomalu začíná prosazovat na formant *-va-* se změnou kvantity předešlého vokálu, nesoucí kromě imperfektivy příznak opakovanosti (*vymazati – vymazovati x vymazávati*). Imperfektivní odvozeniny od druhé třídy s formantem *-ova-* se zmnožují především od 15. století díky přibývajícím prefigovaným n-kmenům, postupně se ale ztrácejí ze spisovného jazyka. Od třetí a první třídy se udržuje či vzniká určitý malý počet SI se sufixem *-ova-*, jsou však již postupně nahrazovány, v PSJČ se pak objevuje už jen výjimečně. Při srovnání stavu středněčeského a novočeského můžu konstatovat, že SI s formantem *-ova-* byla v době humanismu a baroka ještě dosti rozšířena a užívána, což dokazují bohatě doložené odvozeniny od všech slovesných tříd, objevující se v textech jak vyššího, tak i nižšího stylu bez jakékoli příznakovosti. Můžeme tedy konstatovat, že v době střední byl formant *-ova-* stále velmi produktivním a plnil funkci hlavního prostředku pro imperfektivizaci prefigovaných i neprefigovaných perfektiv (doložena jsou i slovesa *točovati, vracovati* jako SI k *točiti, vrátiti*). Vedle něj však fungují i korelace perfektiv s imperfektivy s jiným formantem, poměr u odvozenin od jednotlivých tříd je však různý. V PSJČ, vycházejícím především z kanonických literárních děl 19. století, se již počet SI s *-ova-* zmenšuje, často se sloveso ztrácí zcela ze slovní zásoby nebo se stává příznakovým, ať stylisticky nebo regionálně.

Jména zvířat v názvech hub

Michal L. Hořejší

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i , Praha

Příspěvek se zabývá v češtině hojnými výskyty jmen zvířat v názvech hub, zejména vztahem pojmenování hub a velkých lesních kopytníků. Prvotním impulzem mi totiž byla touha odhalit kořeny věcného vztahu houby *lošáka* a *losa*. V Klaretově Glosáři, který v kapitole *De fragis et boletis* obsahuje celkem třicet devět názvů hub s jejich latinskými ekvivalenty, je šest jmen zřetelně odvozených od pojmenování zvířete – jedná se o *kozák/kozáč* (*seglia*), *holúbku* (*nilio*), *lišky* (*rubla*), *kuřátník* (*dorpa*), *hadovku* (*serpula*) a *lanýš* (*undo*). Z tohoto souboru jsem vylčil dvě skupiny motivací, které byly v procesu průniku zvířecích jmen do názvů hub rozhodující. Jeto skupina, která sdružuje houby, jejichž název je motivován jejich barvou či tvarem, a skupina sdružující houby, jejichž název je motivován vztahem houby a jejího prostředí.

- Do první skupiny spadají Klaretovy *lišky*, *kuřátník* (v současném názvosloví *kuřátka*) a *holúbka* (*holubinka*).
- Do druhé skupiny patří například *kozák/áč*, *hadovka*, *lanýš* (*lanýž*) a také *lošák*.

U většiny názvů hub odvozených od jmen zvířat je však velmi složité primární motivaci odhalit. Tak například *hadovku* můžeme interpretovat jako motivovanou jejím protáhlým tvarem. Machek ale tuto houbu považuje za motivovanou vlastností – nepoživatelností a zápachem. Lidé ji proto „přenechávají tvorům rovněž odporným“ (Machek 1944). Její lidový název *hadí vejce* ale odkazuje opět zčásti k motivaci tvarem (mladé plodnice hadovek se totiž vejci nápadně podobají). Podobné rozpaky vyvolává také *kozák*, *pečárka ovčí* nebo právě *lanýž* a *lošák*.

Obtížnost rekonstrukce je navíc umocněna podstatným faktorem – nepevným svazkem konkrétního druhu houby s jeho jménem. A to teritoriálně i časově.

Lanýž má podle Machka etymologický původ v subst. *laň*, podobně jako *lošák* v subst. *los*. Ve všech materiálech, s kterými jsem pracoval, je *lanýžem* nazývána houba nápadná tím, že roste pod zemí. S laněmi (resp. s jelení zvěří obecně) je spojován různými způsoby – a) těmto zvířatům, která jej vyhrabávají, slouží za potravu, b) pochází z jeleního spermatu, c) tvarem (sic!) připomíná jelení varlata.

Zatímco dnešní *lanýž* je označením ekvivalentním latinskému *tuber*, v Glosáři tvoří protějšek k neprůhlednému latinskému *undo* (*undosus* = vlnivý). Zdá se tedy, že pro pojmenovací vztah zachycený v Glosáři byl rozhodujícím příznakem právě tvar houby nebo lépe struktura jejího povrchu.

· Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

Dnešní *lošák* (lat. *hydnum*) je morfologicky od *lanýže* výrazně odlišný. Jaká je tedy motivace jeho pojmenování?

Mattioliho herbář uvádí jednu skupinu nejedlých hub „*hydna a tubera*“ – jedná se o houby rostoucí pod zemí a vznikající kondenzací samotné půdy. Historicky se tedy pravděpodobně jednalo o houby podobné nebo přímo totožné!

Možným klíčem k vysvětlení aktuální vzdálenosti denotátů pojmů *lanýž* a *lošák* je němčina. Na rozdíl od Mattioliho, který oběma houbám přisuzuje něm. ekvivalent *erdmorchel* („zemské smrže“), Kottův slovník přisuzuje *lošáku* a *hydnu* něm. *stachelpilz* („trnitá houba“), v dnešní němčině *pýchavka* (sic!). Meyersův lexikon pak heslo *Stachelpilz* odkazuje k *Stoppelpilz*, což je v dnešním významu právě náš *lošák*.

Rys, který přitáhl pojmenování *lošák* k houbě, již aktuálně přináleží, je tedy nejspíš právě trnitost, jež je vlastní jeho výtrusnicím.

Pro objasnění pojmových posunů mi posloužil Klaretův Glosář, v němž latinskému *tuber* (dnešní *lanýž*) odpovídá *pestřec* (dnes *scleroderma*), nejedlá houba, která svou podobou *lanýž* nápadně připomíná (na rozdíl od něj však roste nad zemí). *Lanýž* nebo pravděpodobně z polštiny později přejatý *lošák* tudíž mohl označovat nejen různé druhy hub podzemních, ale i různé kulovité či hlízovité houby rostoucí na povrchu. Nadzemní houba *pýchavka*, již lze při sběru snadno zaměnit právě s *pestřcem* (rozhodujícím odlišovacím znakem je zejména ne/přítomnost nevýrazných ostnů), tak podle mé hypotézy s velkou pravděpodobností mohla v minulosti nebo v určitých oblastech jméno *lošák* snadno nést.

Distribuce názvů hub odvozených od jména velkého lesního kopytníka je tedy závislá na více zpravidla provázaných faktorech – a) na tvaru a povrchu, b) na tom, zda roste pod zemí či na povrchu, c) na tom, zda slouží kopytníkům za potravu, d) na přítomnosti ostnů.

Dnešní *lošák* se pravděpodobně ustálil za pomoci kodifikujících mykologických atlasů na houbě, jejímiž příznaky nejsou hlízovitý/kulovitý tvar, nepravidelný povrch, výskyt pod zemí ani potravní spojitost s jelenovitými, ale jen a pouze výrazná trnitost jejích výtrusnic.

Desubstantivní relační adjektiva v češtině doby střední (na pozadí češtiny staré): několik sond

Barbora Chybová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Příspěvek si klade za cíl popsat určité vývojové tendence systému relačních adjektiv v češtině doby střední. V jednotlivých sondách jsou sledovány konkurenční vztahy mezi sufixy, příp. – okrajově – mezi sufixem a adnominálním genitivem, a to ve vztahu ke staré češtině a na pozadí novočeského stavu. Hlavním dokladovým zdrojem práce je *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, materiálem komparativním pak *Staročeský slovník* a kartotéka excerpt pro *Staročeský slovník*, *Elektronický slovník staré češtiny* a Gebauerův *Slovník staročeský*.

Většina relačních adjektiv tvořených od původu domácích slov byla derivována a užívána již v době před rokem 1500 a do střední češtiny přechází v nezměněné (resp. relevantní hláskové) podobě. Mezi jednotlivými sufixy dochází k významovému vyhraňování či specializaci, ubývá výrazně na polylexii sufixů (pro starou češtinu typické, viz Rusínová 1966, Fiedlerová 1976, Homolková 1998). Polylexii sufixů, tj. mnohost derivačních prostředků pro vyjádření téhož významu, lze nadále sledovat u málo frekventovaných adjektiv, u aktuálně tvořených depropriálních adjektiv, tedy spíše na periferii systému.

Významný podíl na adjektivní slovtvorbě doby střední lze přičítat zejména derivaci od proprií, od slov cizího původu (přejatých již ve staré době, v době střední pak dále derivovaných) a logicky též od nově přejímaných či utvořených slov. Zásadním novem v sémantickém a slovtvorném spektru adjektiv doby střední je výrazný rozvoj kategorie podobnosti (způsobený významovou specializací sufixů a prosazováním se monosémních sufixů, např. *-ovský*, *-atý*, *-natý* ad.)

Příspěvek se podrobněji věnuje především konkurenčním vztahům mezi druhově/kolektivně posesivními (až široce vztahovými) sufixy *-ový* a *-ský*, dále sleduje proces, v němž se ve střední době začínají prosazovat složené sufixy zakončené na *-ský* (*-ovský*, *-inský*, *-enský* ad.), a to zejména v konkurenci se skupinami na *-ový* a *-iný*.

Na jedné straně lze v češtině doby střední konstatovat určitou kontinuitu se staročeským stavem a pozorovat vývojové tendence vyúsťující až v češtině současné, na straně druhé nalézáme i projevy diskontinuity jazykového systému. U sufixů *-í* lze ve vymezené době sledovat proluku v aktuální produktivitě, u sufixu *-iný* (ve staré češtině de facto neproduktivním) naopak dočasné znovuoživení.

Sufixy *-ální* a *-ický* představují morfonologickou adaptaci latinských ekvivalentů zakončených na *-alis* a *-icus*. V nemnoha případech se vyskytují už ve staré češtině, ve střední pak

· Vznik příspěvku byl podpořen projekty GA ČR č. P406/10/1165 *Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty* a č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

jsou produktivní dále a více, z této doby pochází např. slova *fundamentální*, *instrumentální*, *kriminální*, *muzikální*, *neutrální*. Právě obohacování slovní zásoby o nově přejetá slova (z latiny, němčiny, italštiny, francouzštiny ad.) a jejich deriváty lze považovat za jeden z podstatných bodů středněčeské slovo tvorby.

Glosy ke staročeské právní slovní zásobě

Martina Jamborová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Příspěvek se věnuje především staročeským adjektivům *zahájený* a *pořádný* a několika dalším lexémům z oblasti historické právní problematiky.

Adj. *zahájený* se ve staročeských právních kontextech nejčastěji vyskytuje ve spojení s rozvíjeným substantivem *súd* jako frazém *súd zahájený*. Definice adjektiva *zahájený* v Elektronickém slovníku staré češtiny zní: 1. zahrazený, ohrazený, 2. jur. *zahájený soud*, *zahájené právo* zahájený soud, tj. soudní jednání řádně započaté přečtením zahajovací formule (pův. uzavřením přehrady mezi soudci a stranami). Adj. *zahájený* se až později vyvíjí do nové češtiny k významu ‚započatý‘, ‚zahájený‘ ve smyslu novočeském.

Staročeský *zahájený soud* byl formou soudního jednání, která vyžadovala přítomnost všech členů soudu. To odráží staročeské adj. *obsažený* doložené ve frazému *obsažený soud* s právním významem ‚soud připravený k soudnímu jednání zasednutím náležitého počtu jeho členů‘ (sr. Staročeský slovník s. v. *obsažený*).

Soud zasedající v plném počtu se označoval také jako *plný*. V tomto významu je adj. *plný* hodnoceno jako právní termín s významem ‚plný, jsoucí v plném počtu‘ (sr. Staročeský slovník s. v. *plný*).

Staročeské adj. *pořádný*, odvozené od substantiv *řád*, *pořád*, se spojuje se substantivem *súd* ve frazému *súd pořádný*, který je ve Staročeském slovníku je definován jako ‚soud konaný se všemi náležitostmi „zahájeného“ soudu‘ (sr. Staročeský slovník s. v. *pořádný*, *pořád*, *řád*).

Je nasnadě, že pojmenování pro soud nenaplnující podstatu *pořádného soudu* zní *súd nepořádný*. Staročeský slovník tento frazém definuje jako ‚soud pořádaný bez náležitostí obvyklých u „plného“ soudu‘. Pro *súd nepořádný* má staročestina ještě jiný způsob vyjádření: *súd kromě pořádu* (sr. Staročeský slovník s. v. *nepořádný*).

Synonymní vztahy sledovaných lexikálních jednotek, rozvíjejících staročeské subst. *súd*, jsou založeny na dvou základních kritériích: na tom, zda tyto lexikální jednotky vyjadřují sém ‚mající pevný termín‘ a zda vyjadřují sémy, jimž by se dala nadřadit definice ‚splňující příslušné formální náležitosti‘. Pokud se jedná o soud pravidelně konaný za přítomnosti všech soudců, mající pevný termín a zahrnující úvodní a zakončovací formalities, tedy soud latinsky pojmenovaný *iudicium bannitum*, používají staročeské rukopisy označení *soud zahájený*, *obsažený*, *osažený*, *plný*. Výrazy *obsažený*, *osažený*, *plný* spojuje s výrazem *zahájený* jen sém ‚konaný za přítomnosti všech soudců‘.

Soud pravidelně konaný, který má stanovený pevný termín, označovaný v latině slovním spojením *iudicium ordinarium*, staročeské rukopisy překládají jako *súd pořádný* a glosují výrazem *zahájený* nebo ho nazývají *súdem pořádným* a současně *zahájeným*.

· Příspěvek byl podpořen projekty GA ČR P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálůvých bázi)* a GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

Soud svolávaný nepravidelně dle potřeby, zpravidla k vyřešení konkrétního sporu, nevyžadující přítomnost všech soudců a odbývající se bez formalit, lat. *iudicium extraordinarium*, je staročesky označován jako *nepořádný*, *nezahájený*, přičemž synonymický vztah těchto adjektiv je založen na společném sému ‚nemající pevný termín‘.

Modifikácia frazém, ich klasifikácia a využitie v publicistickom texte

Radka Jančiová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity
Mateja Bela, Banská Bystrica

Frazeologické jednotky, resp. frazémy, patria k obľúbeným a často využívaným vyjadrovacím prostriedkom vo viacerých komunikačných sférach. Primárnym dôvodom ich využívania sú predovšetkým ich základné charakteristické črty, ktorými sú reprodukovateľnosť, textotvorný potenciál a v neposlednom rade úlohu pragmatický aspekt. Frazeologické jednotky, resp. frazémy, sú prostriedkom hľadania individuálnej alebo sociálnej identity, sú súčasťou daného spoločenstva. Je všeobecne známe, že práve publicisti, ktorí hľadajú svoju vlastnú identitu vyjadrovania, s veľkou obľubou využívajú práve frazeologické jednotky v zásade pre ich nápadnosť, obrazný charakter a expresívny príznač. Upútavajú pozornosť čitateľov a prispievajú k oživeniu textu. Pre súčasný publicistický štýl je príznačná tendencia frazémy obmieňať a pretvárať. Táto tendencia svedčí nielen o nápaditosti samotných publicistov, ale tiež o výraznom aktualizáčnom potenciáli samotných frazeologických jednotiek. Tento príspevok sa zaoberá charakteristikou pojmov týkajúcich sa modifikácie, aktualizácie, transformácie. Podáva stručnú klasifikáciu možných aktualizácií z viacerých uhlov pohľadu a spôsob ich využitia v publicistickom texte.

Transkripce staročeských textů

Marek Janosik-Bielski

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i , Praha

Příspěvek se zabývá možnostmi transkripce a transliterace staročeských textů, snaží se najít výhody i nevýhody obou metod a na základě vybraných argumentů hledá vhodný přístup. Autor se zamýšlí nad charakterem českého pravopisu a jeho specifickým vývojem a připouští, že v jiných jazycích s jinými pravopisnými specifiky mohou být potřeby odlišné. To však nijak neznamená, že by česká tradice a její příklon spíše k transkripci měla být jen pro svoji odlišnost od tradic okolních národů a priori špatná, jak se to někdy bohužel vnímá. V závěru je nabídnuta úvaha nad hlavním smyslem ediční práce při přípravě starých rukopisných textů.

Iniciační repliky v komunikaci na Facebooku

Ladislav Janovec

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

V příspěvku se věnujeme počátečním replikám dialogických textů na sociální síti Facebook, které iniciují celý dialog. Sociální sítě představují moderní (a široce oblíbený) komunikační prostředek, který má mnohostranné využití, neboť není určen pouze k osobním komunikačním účelům, ale plní i další funkce.

Iniciační repliky (tzv. statusy) představují počáteční fázi dialogu, která se zjevně liší od zahajování interpersonálního dialogu mluveného. Zřídka obsahují zdvořilostní ritualizované formule, jako jsou pozdravy a další kontaktní prostředky. Zahájení dialogu nastává nastolením tématu, které určuje právě iniciační replika. Velice často produktor neví, kdo z ostatních uživatelů Facebooku, již jsou s ním v kontaktu, bude ochoten do komunikace vstoupit. I následující průběh komunikace může mít různé podoby; v extrémním případě na iniciační repliku nikdo nereaguje a dialog nepokračuje, v jiných případech dochází k situacím, kdy se dialog rozštěpí na několik subdialogů, jež se uskutečňují paralelně, nebo se komunikace začne realizovat mezi reagujícími a iniciátory se do ní dále nezapojuje.

Iniciační repliky mívají rovněž omezené komunikační funkce, jde především o asertivní a interogativní typy, v nichž se někdy mohou najednou odrážet i jiné typy. Důležité je rovněž intertextové navazování na jiné texty, které může iniciační replika komplikovat a znemožnit navázání komunikace.

Text vznikl za finanční podpory projektu GA ČR P407/12/1830 Vztah kognitivních struktur žáka a struktur jazykového systému v procesu edukace českého jazyka.

Několik poznámek ke slovní čeledi verba *zloláti*

Zuzana Jasanská

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Príspevek je venovaný zpracování lexikálních jednotek slovní čeledi verba *zloláti*. Cílem bylo určit slovníkovou podobu lexikálních jednotek, tedy lemma, a to na základě jejich doložených podob v Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny, která je zpracovávána v Ústavu pro jazyk český AV ČR v rámci projektu Slovní zásoba češtiny doby střední.

Jedná se o příklad složité slovní čeledi s nejednoznačnou sítí vztahů mezi jejími jednotlivými členy. Jsou to lexikální jednotky periferní, které kolísají v hláskových jevech. Vlivem kolísání bývá pak nejasná jejich slovotvorná motivace. Podoby slov jsou často zastřené hláskovými změnami. Taková variabilita forem je pak problémem pro slovníkáře v rozhodování, zda se jedná o samostatnou lexikální jednotku, nebo zda jde jen o variantu jiné lexikální jednotky.

Začneme dokladem *zlolájce*, který se v databázi objevuje dvakrát z poloviny 16. století. Je odvozen sufixem *-ce* od verba *zloláti*. V databázi nacházíme dvanáct lexikálních jednotek s ještě nezměněnou podobou tautosylabického *-aj* (*zlolajce*) a dalších devatenáct dokladů s nastupujícím tautosylabickým *-ej* (*zlolejce*). Jako lemma jsme zvolili podobu *zlolájce*, a to vzhledem k tomu, že se pro účely naší lexikální databáze snažíme zaznamenat podobu slov, kterou předpokládáme k roku 1500, proto volíme nezměněnou formu tautosylabického *-aj*.

V době střední nebyla kvantita důsledně zaznamenávána a i reálná kvantita kolísá. Nejenom v tomto případě, ale i u ostatních jsme se snažili řídit slovotvornou stavbou slova. Vycházeli jsme také z dosud nepublikované práce Milady Nedvědové – Kvantita samohlásek ve starší češtině. Dle ní v tomto případě docházelo k prodloužení vokálu základu (*laju – lájce*).

Formy *zlolejský* a *zlolajcký* jsou odvozené od substantiva *zlolájce*. Zaznamenáváme lemma jako *zlolajcký*. Z adjektiv *zlolajcký*, *zlolejský* jsou pak odvozena následující jména: *zlolajctví*, *zlolejectví*, *zlolejsství*, *zlolajictví* a *zlolajictví*, která lemmatizujeme podle adjektiva *zlolajcký* jako *zlolajctví*.

V databázi máme jeden doklad adjektiva *zlolejší* odvozený sufixem *-í* od substantiva *zlolájce*. Lemmatizujeme ho jako *zlolajčí* s krátkým vokálem. Snad by zde mohla působit analogie k výrazům *zlodieti – zlodějce – zlodějčí*. Vedle toho nacházíme ještě tři doklady desubstantivního adjektiva *zlolejší*. Uvažovali jsme o jejich deverbativním původu. V takovém případě bychom je zahrnuli pod lemma *zlolajctví*. Zvolili jsme však lemma *zlolejší*, teda formu, která je pravidelně odvozená relačním sufixem *-í*.

Jako jediný doklad se objevuje lexikální jednotka *zlolejkyně* se změněnou podobou tautosylabického *-ej*. Podoba by mohla být ovlivněna analogií ke slovu *zlodějkyně*. Doklad pochází ze 16. st., volíme proto podobu lemmatu *zlolajkyně*.

· Příspěvek je zpracován v rámci grantového projektu GA ČR č. P406/10/1165 *Slovní zásoba češtiny doby střední*.

Na verbu *zloláti* je založeno adjektivum *zlolejný*, které je lemmatizováno jako **zlolajný*, taková podoba se v naší databázi přímo nevyskytuje. Pro deverbativní původ mluví fakt, že desubstantivní kvalitativní adjektiva odvozená sufixem *-ný* se ve staré a střední češtině poji převážně se základy abstrakt.

Adjektivum *zlolajný* je pak základovým slovem pro výraz *zlolajník*, který máme doložen jen jednou. Jde o odvozeninu sufixem *-ík*, resp. *-ník* (obdoba ve stč.: *bludník*, *mizerník*, *nábožník* atd.).

Jen ve dvou dokladech se objevuje forma *zlolajk*. Uvažovali jsme o rekonstrukci formy lemmatu **zlolajík* odvozeného od základu *zlolající* či od adjektiva *zlolajný* a odvozovacím sufixem *-ík*. Protože však pro tento výraz máme příliš málo dokladů a forma *zlolajk* se jeví jako neústrojná, přistoupili jsme k individuálnímu řešení a zvolili lemma *zlolajk*, které vidíme jako deverbativum.

Doklady *zlolajčný*, *zlolajcný*, *zlolejcný*, *zlolejčný* a *zloleječný* zahrnujeme pod lemma *zlolajčný*. Společně s adjektivem *zlolajný* jde o deverbativum založené na lexikální jednotce *zloláti*. Lemma je zvoleno se sufixem *-čný*. Snad zde mohla působit i analogie, ve střední češtině se vyskytuje tento sufix i u jiných deverbálních adjektiv (příklady z databáze: *hádečný*, *ostýchačný*).

Deadjektivní jméno *zlolajčnost* je odvozené sufixem *-ost* od adjektiva *zlolajčný*, proto také volíme podobu lemmatu s *-č*. Pod toto heslové slovo zahrnujeme podoby: *zlolajčnost*, *zlolejčnost*, *zlolajčnost*.

Adjektivum *zlolací* (*muž zlolací*) je v databázi jediné. Jedná se o deverbální adjektivum odvozené příponou *-cí*. Významově bychom očekávali participiální původ, přičemž uvažujeme o základovém slově *zlolající*, s tím, že by ve formě *zlolací* došlo k redukci. Protože se však jedná o izolovaný doklad, přistupujeme k řešení lemmatizovat podobu *zlolací*.

Podoby *zlolajicný*, *zlolajicný* a *zlolajičný* zahrnujeme pod lemma *zlolajicný* odvozené od slova *zlolající*.

Doklady deadjektivních jmen *zlolajčnost* a *zlolajičnost* jsou odvozeny od adjektiva *zlolajicný*, proto volíme podobu lemmatu jako **zlolajičnost*, kterou ovšem doloženou přímo nemáme.

Posledními ze členů této slovní čeledě jsou adverbia *zlolejčně* a *zlolajičně*, které lemmatizujeme jako **zlolajicně*, protože jsou odvozené od základového slova *zlolajicný*.

Vidíme, že se jedná o poměrně komplikovaný příklad slovní čeledě. Problémem je, že jde často o ojedinělé doklady, které nejsou vždy dokonale graficky zaznamenané, a proto bylo těžké určit jejich vokálovou kvantitu, prvotní slovotvornou motivaci. Mohli bychom nalézt i jiná možná řešení. Tato čeleď však dobře dokumentuje variantnost forem tak typickou pro starší fáze jazyka.

Frazeologické jednotky v slovenskej a nemeckej literatúre pre deti a mládež

Eva Kalivodová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra

Cieľom príspevku je porovnanie frazeologických jednotiek v slovenskom jazyku a ich ekvivalentov v nemeckom jazyku, ktoré sa vyskytujú v literatúre pre deti a mládež. Príspevok je rozdelený na dve časti. V úvodnej teoretickej časti uvažujeme o vymedzení pojmu frazeológie a jej predmetu, ako i o determinantoch frazeologickej jednotky (emocionálnosť, ktorá je úzko prepojená a expresívnosťou, obraznosť, ustálenosť; princíp ekvivalencie, súvzťažnosti; princíp idiomatikosti; princíp petrifikovanosti; kritérium anomálnosti, kritérium reprodukovanosti). V praktickej časti na základe uskutočneného výskumu poukazujeme na rozdielnu mieru expresívnosti a emotívnosti, idiomatikosti a obraznosti. Zohľadnený je pritom aj vekový aspekt recipienta.

Lingvistická príroda onomastickej metafory

Maryna Kazharnovich

Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Onomastická metafora je zvláštna jazyková jednotka, ktorá sa formuje na základe použitia onyma v metaforickej nominácii. Je to spôsob myslenia a prostriedok poznania skutočnosti. Vznik onomastickej metafory je spojený s konceptuálnym systémom osoby, jej stereotypmi, predstavami, systémom hodnôt, ktoré existujú v ľudskom vedomí a verbalizujú sa v jazyku. Onomastická metafora je jedným zo spôsobov zachovania jazykovej a kultúrnej informácie.

V samotnom termíne *onomastická metafora* sa vyskytujú dva dôležité lingvistické pojmy: *onym* a *metafora*. Preto hovoriac o lingvistickej prírode onomastickej metafory, budeme vlastne hovoriť o podmienkach a spôsobe uskutočnenia procesu metaforizácie vlastného mena.

Pôvodná základná funkcia onyma spočíva vo vylučovaní pomenovaného objektu z radu podobných, to znamená v individualizácii a identifikácii tohto objektu. V prípade použitia onyma v metaforickej nominácii môžeme hovoriť o rozšírení jeho sémantického obsahu: základná funkcia vlastného mena (pomenovanie konkrétnej osoby) sa nahrádza funkciou charakteristiky a hodnotenia novej reality. V určitom zmysle onym nadobúda status konotonyma. To znamená, že vlastné podstatné meno, ktoré pôvodne má individualizačnú a identifikačnú funkciu, pri konštruovaní onomastickej metafory sa stáva zdrojom mimojazykovej informácie, nadobúda konotačný obsah.

Možnosť konštruovania onomastickej metafory je podmienená dosť širokým nominatívnym potenciálom vlastných mien. Onomastická lexika môže nielen pomenovať konkrétne jedinečné objekty a javy, ale používať sa aj vo funkcii druhotnej nominácie.

Onomastická metafora sa formuje na základe precedentného mena, ktoré má nasledujúce vlastnosti.

Aktuálnosť v kognitívnom pláne. Precedentné meno je aktuálne v kognitívnom (poznávacom a emocionálnom) pláne pre príslušníkov určitého lingvokultúrneho spoločenstva. Také meno vyvoláva u komunikantov jasné predstavy o objekte.

Nadindividuálna povaha. Precedentné meno má nadindividuálnu povahu: v ňom je zakódovaná všeobecne známa informácia, ktorá sa rovnako dekoduje komunikantmi.

Ptototypovosť. Táto vlastnosť precedentného mena je podmienená mechanizmom jeho vzniku. Základ precedentného mena tvorí určitý jav, aktuálny, nezvyčajný, významný z kultúrneho hľadiska, všeobecne známy, na ktorý je možné apelovať a byť si istý, že ňu pochopia aspoň v určitom lingvokultúrnom spoločenstve. V precedentnom mene môže byť zakódovaná informácia spojená s precedentnou osobou, situáciou alebo textom.

Reprodukovateľnosť v komunikácii. Vďaka svojmu ustálenému významovému obsahu precedentný onym sa používa v komunikácii ako opakovateľná jazyková jednotka, na ktorú apelujú komunikanti, aby dali lakonickú a obraznú charakteristiku nejakému javu.

Ustálenosť. Precedentné meno je v istom zmysle ustálená jednotka. Má fixovaný informačný obsah, ktorý sa varíruje v rámci určitého kontextu, ale komunikanti ho môžu ľahko dekodovať.

Jedinečnosť. Precedentný onym je jedinečná unikátna jednotka. Je to konkrétne meno s prísne fixovaným súhrnom vlastností. Jeho významový obsah sa v určitom kontexte môže modifikovať, ale samotný fenomén sa nemení. Modifikácia významového obsahu mena je niekedy spojená s rôznym chápaním a hodnotením samotného objektu komunikantmi, pomenovaného týmto menom.

Rozšírené použitie v komunikácii. Precedentné meno sa často vyskytuje v komunikácii. Taký onym je súčasne prostriedok a výsledok poznavej činnosti človeka. Informácia, ktorá je zakódovaná v precedentnom mene, umožňuje lakonickú a obraznú charakteristiku objektu. Preto použitie precedentného mena je v istom zmysle prejav jazykovej ekonómie.

Onomastická metafora sa formuje na základe precedentných mien a súčasne ich fixuje v jazyku. Také mená sa vnímajú komunikantmi ako ustálené a opakovateľné jazykové jednotky, ktoré majú fixovaný informačný obsah a rozšírene sa používajú v určitom lingvokultúrnom spoločenstve.

Proces usúvŕšťazenia precedentného mena a nového javu sa uskutočňuje na základe metaforizácie onyma.

V súčasnej vedeckej literatúre existujú rôzne prístupy k vysvetleniu procesu konštruovania metafory. Tieto prístupy k chápaniu metafory by sa dali uplatniť aj pri vysvetlení procesu konštruovania onomastickej metafory. Ale podľa nás z významovej a terminologickej stránky špecifiku onomastickej metafory ako jazykovej jednotky najviac zodpovedá teória podobienstiev J. Millera, ktorá vysvetľuje proces konštruovania metafory, a teória referencie vo výklade M. Blacka, ktorá sa zaoberá problémom odhaľovania metafory.

Podľa teórie J. Millera (1990, s. 251) proces konštruovania onomastickej metafory sa uskutočňuje pomocou prenosu vlastností relata (onyma) na referent na základe asociatívneho vzťahu medzi nimi.

Prívrženci logického smeru chápu metaforu v rámci teórie referencie a jej vznik spájajú s takými pojmami, ako *fókus metafory* a *rámec* (Black, 1990, s. 156). Rámec pomáha odhaliť metaforu. V prípade onomastickej metafory fókus je precedentný onym. Rámec – minimálny kontext, ktorý tvorí metaforu a pomáha ju identifikovať.

Takže podľa svojej lingvistickej prírody onomastická metafora je jazyková jednotka, ktorá sa formuje na základe použitia precedentného onyma v metaforickej nominácii.

Živé mená v staroturianskej časti Jazviny

Miroslav Kazík

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta
Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Štúdiá opisuje systém živého pomenovania osôb v najmenej a najmenej obývanej staroturianskej kopaničiarskej časti Jazviny, postupuje sa v nej podľa funkčných členov, živé osobné mená sú klasifikované pomocou pomenovacích modelov. Do Jazvín patria osady U Mačicov, U Dornákov, U Príbišov, U Škriechkov, U Beňov, U Mikulcov. V súčasnosti sú obývané len osady Jazviny a U Mikulcov.

Analýzu živých osobných mien v Jazvinách začíname charakteristikou členitosti modelov a živých mien a využitia funkčných členov v živých osobných menách. Živé osobné mená s pomenovacími modelmi rozdeľujeme do tried ženatých mužov, vydatých žien a slobodných. Časti príspevku o živých osobných menách jednotlivých tried začíname údajmi o počte obyvateľov so živým menom, počte živých mien, hodnotami frekvenčných kvocientov, počtami modelov, hodnotami distribúcie pomenovacích modelov, údajmi o členitosti živých osobných mien a o pomere funkčných členov využitých v pomenovacích modeloch a o počte pomenovacích modelov. (Frekvenčný kvocient je podiel súčtu zistených živých osobných mien a počtu pomenovaných osôb. Distribúciu pomenovacích modelov tvorí podiel počtu živých mien a počtu pomenovacích modelov.) Charakterizujeme jednotlivé funkčné členy, ktoré sa vyskytujú v živých osobných menách. Záver každej časti tvorí štatistický prehľad frekvencie pomenovacích modelov.

V triede ženatých mužov prevládajú dvojčlenné modely (71,43 %) a živé mená (70 %) nad jednočlennými modelmi (28,57 %) a živými menami (30 %). V živých menách ženatých mužov je najviac zastúpené rodné (krstné) meno (41,18 %), nasledujú priezvisko (23,53 %), rodinné meno a individuálna charakteristika (po 17,65 %).

V triede vydatých žien sú rovnako zastúpené jednočlenné (47,62 %) a dvojčlenné (47,62 %) modely a približne aj jednočlenné (52 %) a dvojčlenné (44 %) živé mená, trojčlenné modely (4,76 %) a živé mená (4 %) sú ojedinelé. V živých menách vydatých žien je najfrekvencovanejšie rodinné meno (42,11 %), používajú sa aj rodné meno (34,21 %), priezvisko (18,42 %) a meno domu i individuálna charakteristika (po 2,63 %).

V triede slobodných dominujú dvojčlenné modely (68,75 %) a živé mená (57,89 %), vyskytujú sa i jednočlenné modely (25 %) a živé mená (31,58 %), ojedinelé sú trojčlenné modely (6,25 %) a živé mená (10,53 %). V triede slobodných v živých menách prevláda rodné meno (35,29 %) nad rodinným menom (23,53 %), priezviskom (17,65 %), nad individuálnou charakteristikou (14,71 %) a apelatívnym členom (8,82 %).

Analýza živého osobného pomenovania v Jazvinách ukázala, že hoci ide o malú osadu, v ktorej žije len málo obyvateľov, živé osobné mená tu stále fungujú. Pomenované osoby v osade majú rozmanité živé mená. Stále tu fungujú staré rodinné mená, no používajú sa aj

nové individuálne charakterizačné prezývky. Nevyskytujú sa opisné živé mená, preto je aj malé zastúpenie apelatívneho člena, ktorý sme zachytili len v triede slobodných a ktorý označuje len generačné zaradenie. Na pomenovanie sa takmer vôbec nepoužíva meno domu. Zachytené je len v triede vydatých a aj to je zhodné s názvom menšej osady (*U Mikulcov*). V živých osobných menách je často využité rodné (krstné) meno.

Význam materiálu z malej osady spočíva predovšetkým v tom, že na ňom možno ukázať fungovanie celého pomenovacieho systému osady.

Pomístní jména v obcích Hudlice a Otročiněves

Barbora Klimtová

Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Tento příspěvek se zaměří na pomístní jména (anoikonyma) z území dvou středočeských obcí Hudlice a Otročiněves, které spolu sousedí. Sběr v obou obcích probíhal přímým terénním výzkumem za pomoci slepé mapy. Vybraní informátoři byli rozděleni do tří věkových kategorií (65+, 25–65, 15–25 let); požadovali jsme, aby mluvčí žili po celý svůj život v dané obci (nejlépe aby i jejich předci z této obce pocházeli) a aby neměli vysokoškolské lingvistické vzdělání. Kvůli zaměření výzkumu na sociální aspekty pomístních jmen jsme zařadili do výzkumu příslušníky několika rodin (rodina = societa). V Hudlicích se prozatím výzkumu zúčastnilo celkem pět osob (dva z každé věkové skupiny; pouze u mladé generace jsme zatím získali jen jednoho zástupce ochotného s námi spolupracovat), v Otročiněvsi šest osob (dva z každé věkové skupiny). Všichni informátoři dostali nad slepou mapou jednoduché zadání – jak se kde u vás říká? Zaznamenejte tato místa do mapy. Tato nově sesbíraná pomístní jména jsme konfrontovali se dvěma zdroji – soupisem vytvořeným díky sběru pomístních jmen pro Slovník pomístních jmen v Čechách (z let 1963–1980; SPJČ) a s výpisem z tereziánského katastru (TK), seznamu půdy a majetku poddaných (cca z pol. 18. století). Díky těmto zdrojům můžeme poukázat na relativní stáří jednotlivých pomístních jmen.

Při sledování sociálního aspektu pomístních jmen jsme vycházeli ze studií Jaromíra Krška o sociálních toponymech a z poznatků Rudolfa Šrámka o komunikační variabilitě proprií. Pomístní jména získaná vlastním sběrem chceme analyzovat především s ohledem na používání v různých sociálních skupinách.

Porovnávali jsme tedy pomístní jména od jednotlivých mluvčích mezi sebou, ale došlo i k porovnání výsledků vlastního sběru se staršími soupisy.

Z těchto srovnání můžeme poukázat na několik typů jmen a na určité tendence, shody i rozdíly v užívání pomístních jmen v závislosti na různých societách. Následující příklady pomístních jmen je mají zjednodušeně ilustrovat, a poukázat tak na vliv užívání v různých societách (předesílám, že ne všechna jména získaná vlastním sběrem se dají k těmto příkladům přiřadit). Jsou to:

1. „Tradiční“ pomístní jména

Tato jména jsme zaznamenali v tereziánském katastru, v soupisu pro SPJČ a i u většiny (nebo všech) mluvčích. Tato jména mají relativně ustálenou podobu, kterou nezměnila určité přibližně přes 200 let. Předpokládáme, že označují objekty důležité pro celou obec, proto je zná a užívá většina obyvatel a bývají většinou zachycena na turistických mapách. Dále sem můžeme zařadit i pomístní jména, která se vyskytla v TK a našem vlastním sběru, ale v SPJČ nikoli. Díky porovnání s turistickými mapami můžeme poukázat na jemné rozdíly v jazykové formě pojmenování. To signalizuje další rys pomístních jmen – zachovávají nářeční podobu,

jsou primárně mluvená, písemná (oficiální) je podoba až druhotná. Jako příklady můžeme uvést pomístní jméno *Jaryni* (nom. *Jaryně*, tak na mapách, oficiální podoba); u informátorů *Jaryně*, *Jaryň*, *Jaryna*.

2. Jména nová, užívaná jen v mladé generaci

Do této skupiny pomístních jmen řadíme taková pomístní jména, která uvedli pouze zástupci mladé generace a u ostatních informátorů či ve starších soupisech se nevyskytují. V rámci obce Otročiněves jsou dobrými příklady poněkud posměšné jméno *Beverly Hills*, které označuje místo v obci, kde bydlí movití a nepříliš oblíbené obyvatelé, a *Jantarovka*. Je zřejmé, že pojmenování *Beverly Hills* je motivováno jménem čtvrti v Los Angeles v Kalifornii a především známým seriálem, název *Jantarovka* vychází z posměšné přezdívky Jantar, kterou mladí dali majiteli daného místa.

3. Rodinná sociální toponyma

Jelikož se sběru v Otročiněvsi a v Hudlicích zúčastnili i členové rodin (v Otročiněvsi i v Hudlicích členové dvou rodin), dává nám to příležitost porovnat jejich znalost pomístních jmen a znalost pomístních jmen u ostatních informátorů. Zde vidíme, jak rodina jako societa vytváří svá vlastní pomístní jména. Jak uvádí Jaromír Krško (1998, s. 82–83), tato jména (rodinná sociální toponyma) jsou charakteristická tím, že nesou většinou příznak emotivnosti, vznikají např. na základě společně stráveného času členů rodiny či společných zážitků (V Hudlicích by to tedy bylo jméno *Tajemná louka*; uvedly je matka s dcerou, ostatní pro toto místo užívají jméno *Do asa*), nebo jde o pojmenování míst patřících rodině již po generace, tedy rodinného majetku (informátorka z Otročiněvsi uvádí jméno *Stránka* pro místo, kterému ostatní říkají *Markovic stránka*; žena je z rodiny Markových, nepotřebuje používat i jméno rodiny).

4. Profesní sociální toponyma

Sociální aspekt pomístních jmen se projevuje i v tom, že např. myslivci mohou pojmenovávat místa v obci detailněji nebo mohou pojmenovávat místa, která se zdají ostatním obyvatelům obce nedůležitá, takže pro ně nepotřebují speciální pojmenování. Jedním z dokladů pro toto tvrzení z katastru Otročiněves mohou být pomístní jména *Jiráskovic stráž*, *Hamouzovic stráž*, *Součkovic stráž* a *Mlynářovic stráž*, která uvedl muž pracující celý život v zemědělství, jenž zná obec detailněji než ostatní dotazovaní, kteří pro dané místo uváděli pouze souhrnný název *Pod lískem*.

Tabule Mikuláše z Drážďan a biblický text

Hana Kreisingerová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Ve svém článku navazuji na příspěvek K. Volekové s názvem *K pravopisu Tabulí Mikuláše z Drážďan v Göttingenském rukopise*. Zaměřuji se zde na jeden dílčí úkol spjatý s připravovanou edicí göttingenského znění *Tabulí Mikuláše z Drážďan*, a sice na posouzení vztahu českého překladu biblických úryvků obsažených v *Tabulích* k domácí biblické tradici. Pozornost je zde zaměřena zejména na *Göttingenský rukopis* (GR), dotýká se však částečně i mladšího českého exempláře *Tabulí*, uchovaného v *Jenském kodexu* (JK).

Samotný průzkum je rozdělen do několika navazujících fází:

1. průzkum vztahu latinské předlohy *Tabulí* k vulgátnímu textu;
2. průzkum vztahu latinské předlohy *Tabulí* k českému překladu;
3. průzkum vztahu mezi českými rukopisy GR a JK;
4. porovnání biblických veršů GR s biblickou tradicí.

V rámci těchto dílčích fází jsou postupně porovnány biblické pasáže latinského originálu *Tabulí* s vulgárním zněním, posouzena přesnost českého překladu biblických pasáží a následně je český překlad konfrontován s domácí biblickou tradicí. Průzkum je prováděn na vzorku 24 veršů Matoušova evangelia, z českých biblických rukopisů je postupně zahrnuto do průzkumu 21 rukopisných biblí té doby. Veškerá zjištění se týkají lexikální stránky textů. Pro závěrečné porovnání *Tabulí* s biblickými památkami je vybráno 7 textů (důvody tohoto výběru osvětluje několik sondážních průzkumů, přibližujících vztahy mezi tehdejšími biblickými památkami). Konečné výsledky srovnání přibližuje graf sledující procentuální míru shody rukopisné verze *Tabulí* göttingenského znění s vybranými biblickými památkami a zněním JK. Získaná data prokazují, že oba české rukopisy *Tabulí* přinášejí od českých biblických památek částečně odvislé znění. Zároveň obě české verze dosahují poměrně velké míry shody svědčící o společné předloze, nepochybně však oba prošly na českém území samostatnými úpravami. Z českých překladů obě památky dosáhly nejvyšší míry shody s třetí a čtvrtou redakcí, což by mohlo napovídat, že česká předloha byla sepsána spíše až kolem poloviny 15. století.

· Tento příspěvek vznikl v rámci projektu „Centrum excelence“ *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období* č. P405/12/G148.

**Porovnanie najfrekventovanejších internacionalizmov
v češtine a slovenčine
(na základe frekvenčných zoznamov subkorpusov ČNK a SNK)**

Magdalena Kroupová

Katedra jihoslovanských a balkanistických štúdií, Filozofická fakulta UK, Praha

Tento príspevok je venovaný medzijazykovému porovnaniu internacionalizmov v češtine a v slovenčine. Základom pre výber materiálu boli frekvenčné zoznamy (1000 najfrekventovanejších lexém) troch subkorpusov: umeleckej literatúry, odbornej literatúry a publicistiky, Českého národného korpusu (ČNK) verzie syn (verzia 2, 2010) a Slovenského národného korpusu (SNK) verzie prim-5.0. Z týchto zoznamov boli vybrané jednotlivé internacionalizmy, ktoré boli ďalej v medzijazykovej konfrontácii porovnávané z hľadiska obsahu a formy, pozornosť bola venovaná aj ich lexikálnej paradigmaticke so zameraním na vzťahy homonymie, polysémie a synonymie.

Internationalizmy predstavujú dôležitú zložku lexikálnej zásoby češtiny i slovenčiny a ich prítomnosť medzi najfrekventovanejšími lexémami v korpusovom materiáli to potvrdzuje. Spracovaný materiál predstavuje 316 internacionalizmov z týchto frekvenčných zoznamov, ktoré vo väčšine prípadov tvoria súčasť lexikálnej zásoby oboch jazykov. Pri medzijazykovom porovnaní týchto lexém sa ukazuje viac zhôd ako rozdielov. Na základe zhôd a rozdielov sú porovnávané internacionalizmy rozdelené do nasledujúcich typov: úplná zhoda formy a obsahu, čiastočná zhoda formy so zhodou obsahu, úplná zhoda formy s čiastočnou zhodou obsahu, čiastočná zhoda formy aj obsahu a úplne rozdielna forma so zhodou obsahu. Diferencie vo forme vychádzajú z odlišných systémových vlastností oboch jazykov (ide najmä o fonologické, ortografické a morfológické diferencie). Zo sémantického hľadiska dochádza pri porovnávaných internacionalizmoch vo veľkej miere k zhode, zachovávajú si aj štylistickú blízkosť. Úplne diferencované sú názvy mesiacov, ide o asymetrický vzťah ekvivalentov, pri ktorom jeden z jazykov (slovenčina) využíva iba internacionálne pomenovania a druhý z jazykov iba domáce (čeština).

Vplyv nespisovných výrazov na kultúru jazykového prejavu detí a mládeže

Zdenka Kumorová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila Metoda, Trnava

V našom príspevku sa venujeme nespisovnej vrstve slov, ktorá sa vníma ako rušivá vo verejných prejavoch. Inšpiráciou nám boli detské knihy pre deti a mládež, v ktorých je zastúpená bohato členená vrstva slov. Moderní autori detskej literatúry v snahe priblížiť sa svetu detského čitateľa vnášajú do kníh veľa nespisovných výrazov, ktoré by sme mohli označiť aj za novodobý štýl vyjadrovania detí či mládeže. Tento štýl disponuje bohatým zastúpením cudzích slov, slangov či hovorových slov, ktoré deti prirodzene vnášajú aj do štandardnej podoby jazykových prejavov. Hypoteticky by sa dalo predpokladať, že ak záujmová literatúra pre deti a mládež je preferovaná deťmi a mládežou, mohlo by to mať vplyv na ich jazykový prejav, a teda aj na ich jazykovú kultúru. Je preukázateľné, že obohacovanie slovnej zásoby sa odrazilo aj v detských a mládežníckych prejavoch. Rovnako je zrejmé, že jazyk umeleckej literatúry nevyhnutne kalkuluje a vyberá materiál z celého fondu národného jazyka. Zamýšľame sa teda nad možnosťou, či dokáže detský čitateľ rozlíšiť hranice literárnej komunikačnej situácie a bežnej komunikačnej situácie, či už oficiálnej alebo súkromnej. Dalo by sa polemizovať o tom, či práve takáto literatúra so špecifickým koloritom vrstvy slov nie je návodom na to, ako v bežnej komunikačnej situácii správne rozlíšiť hranice jazykového prepínania kódu. Dodávame, že sa venujeme detskému čitateľovi a používateľovi jazyka, ktorý sa pohybuje vo veku 8 až 12 rokov, teda vo veku, keď už vie čítať a sú mu dostupné všetky písomné a ústne jazykové prejavy, s ktorými denne prichádza do kontaktu, a tak bezprostredne ovplyvňujú jeho jazykové vedomie a schopnosť vyberať primeraný jazykový aparát i rozpoznávať komunikačné situácie.

Aký je detský prejav v skutočnosti?

Výskum skutočných detských prejavov môže prebiehať na rovine teoretickej alebo empiricko-aplikačnej. Skúmanie pripravených prejavov možno uskutočniť analýzou textových dokumentov, napr. slohovej práce, či dotazníkom ako nepriamym, sprostredkovaným prenosom informácií.

Na základe teoretických analýz, ako i výskumu, ktorý zrealizovala Kováčová prostredníctvom dotazníkového výskumu a analýzy slohových prác (pripravených textov) (2004, s. 177 – 186), možno konštatovať, že:

- deti používajú výrazy, ktorým nerozumejú, resp. len čiastočne rozumejú, bez primárnej sémantickej znalosti. Tento fakt má korene v prijímaní jazykových vzorov z médií či v každodennom styku s okolím a v ďalšom napodobňovaní detského prijímateľa. Dieťa si samo intuitívne urobí jazykovú analýzu či preklad a slová či celé vety intuitívne zaradi do inventára svojich jazykových znalostí. Výsledkom sú skomolené či

úsmevné repliky textov. Tento jav sa ako prostriedok humoru zámerne využíva v umeleckej literatúre.

- slovník detí je bohatší o cudzie slová s nádychom módnosti (vplyv prostredia) a aktuálnosti (vplyv masmédií), ale aj dobrej znalosti cudzích jazykov. Cudzie slová v detskom slovníku sú v rôznej grafickej podobe, o čom svedčí to, že deti prichádzajú do kontaktu s cudzími slovami v slovenskom komunikáte prevažne v hovorených prejavoch. Protipólom je výskyt textov chudobnejších o tradičné slovenské slová. Deti ich zväčša vypúšťajú a nahrádzajú slovami s aktuálnejším obsahom i formou, preto nie je zriedkavé, ak dieťa nižšieho školského veku využíva termíny či cudzie ekvivalenty slovenských pomenovaní, napr. *printovať, coolový, chat, O. K.*, rôzne anglické číslovky, *hallo, upgradnúť, trendy* či *light*.
- nemajú vžitú opozíciu spisovnosť – nespisovnosť (podľa záverov výskumu analyzovaných slohových prác Z. Kováčovej, 2004), deti používajú tieto nespisovné výrazy v pripravených aj v nepripravených textoch, preto je zrejme, že nevedia presne rozlíšiť možnosti používania jazykových prostriedkov v danom komunikačnom a jazykovom prostredí.
- detský prejav v oficiálnom prostredí nespĺňa podmienky kultivovaného jazykového prejavu, kde sa dôraz kladie nielen na nenáležité používanie výrazov, ktoré v neutrálnom štylistickom prejave pôsobia rušivo, ale aj samotné komponovanie viet, prízvuk či dôraz na nesprávnom mieste pôsobí nekultivovane. Je pravdepodobné, že primeraných jazykových vzorov sa dostáva tejto kategórii detí menej, ako by to v tomto vývinovom období bolo potrebné. Z rôznych výskumov je všeobecne známe, že rozhovor a produktívne činnosti žiaci menej realizujú ako receptívne činnosti. Prijímajú viac jazykových podnetov, ako sú ochotní tvoriť a odovzdávať.

Záver

Možnosti zisťovania čistoty jazykového prejavu detí odhaľujú nedokonalosti a nečistoty v ich jazykovom prejave. Závery z výskumov a analýz detských prejavov predpokladajú, že fenomén, ktorý predurčuje to, že detský prejav by mohol byť nekultivovaný, je práve internet a internetová komunikácia, menej aj ostatné médiá. Výrazný faktor, ktorý by sa mohol spolupodieľať na nekultivovanosti detského prejavu, je absencia, resp. nízka frekvencia rozhovorov s primeranými jazykovými vzormi, či už v školskom, alebo v domácom prostredí.

Napriek vysokej frekvencii výskytu nespisovných výrazov v detskej literatúre si myslíme, že detská literatúra sa nepovažuje za vzor nekultivovanosti. Umelecký štýl disponuje všetkými jazykovými prostriedkami národného jazyka v jeho celistvosti a bohatosti, nespisovné výrazy sa používajú ako výrazný štylistický prostriedok.

Preto je potrebné hľadať iné, pravé príčiny nedostatkov v jazykovej kultúre detí a príčiny prenikania nespisovných výrazov do oficiálnej podoby jazyka. Jednou z príčin sú nedostatky vo vyučovaní materinského jazyka (v jazykovej a slohovej výchove):

a) nekladie sa dôraz na poukazovanie hraníc medzi spisovným a nespisovným inventárom jazykových prostriedkov v národnom jazyku a ich využiteľnosť v oficiálnych a neoficiálnych sférach. Treba zdôrazňovať funkčné využitie výrazových prostriedkov v komunikácii. Naznačené smerovanie zodpovedá uplatňovaniu komunikatívneho princípu vo vyučovaní, následkom čoho by mohol nastať výraznejší obrat v pragmatickom jazykovom vnímaní a komunikačnom vystupovaní žiakov.

b) podobný problém sa javí v slohovej výchove, ktorá mala tiež prejsť revolučnými zmenami vo vnímaní učiteľov či samotných detí. Realita je často podobná tej súdobej, čiastočné zmeny nastali v procese produkovania textov (postupoch a témach), ale výsledné produkty ostávajú často bez povšimnutia detí (verejne sa nečítajú) i samotného tvorca (okrem hodnotenia). Slohové práce učiteľ opraví a proces produkovania textov sa skončí, bola by potreba opätovnej preštylizácie a komponovania nového textu.

Na záver môžeme pokojne skonštatovať, že nespisovné výrazy sú „normálne“ v jazyku detí a k jazyku detí nevyhnutne patria: Je však dôležitá miera a riadenie tohto jazykového aparátu.

Přezdívky českých olympioniků

Marta Kvičalová

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Příspěvek se z jazykového hlediska zabývá přezdívkami českých vrcholových sportovců. Jazykový materiál, který autorka analyzovala, tvoří celkem 89 mužských i ženských přezdívek českých olympioniků, kteří se zúčastnili letních olympijských her v Londýně 2012. Vzhledem k předpokladu, že podoba těchto přezdívek vychází především z potřeby úsporné komunikace, byla použita metoda třídění a klasifikace podle typů přezdívek, která se jeví v tomto případě výhodnější než častěji užívaná metoda třídění podle motivace přezdívek. Tento předpoklad se samotným rozбором materiálu potvrdil. Většina analyzovaných přezdívek vznikla zcela jednoznačně za účelem zrychlení a zkvalitnění komunikace, a to nejčastěji derivací. Dalším relativně frekventovaným způsobem vzniku přezdívek je připodobnění, nejméně využívané je zkracování a udělování jinak motivovaných jmen.

Obraznosť v reklame

Igor Lalík

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Príspevok sa zaoberá reklamnou a marketingovou komunikáciou v spojení s využívaním obraznosti v jednotlivých reklamných komunikátoch. Reklama na nás vplýva (či už vedome, alebo podvedome) každodenne na rozličných miestach a v rôznych formách – prostredníctvom masmédií, prostriedkov vonkajšej reklamy alebo internetu. Pomocou neustáleho pôsobenia na naše zmysly sa snaží plniť svoje informačné, presvedčovacie alebo pripomínacie ciele. Hlavným zámerom využívania apelatívnej a persuzívnej funkcie je teda vplyvanie na percipienta a formovanie jeho postojov a názorov.

V kreatívnej reklame sú v službách persuzívnej a apelatívnej funkcie rôzne prostriedky obrazného vyjadrovania, a to prenášanie významov na základe podobnosti (metafora, metonymia), prirovnanie, hyperbolizácia, personifikácia, využívanie frazém a ich aktualizácia a pod. V príspevku sa zameriavame na verbálne a vizuálne prostriedky obraznosti vyžívané v reklame, ktoré by sa mali vzájomne dopĺňať, podporovať, zvýrazňovať a mali by tak zaujať percipientovu pozornosť a aktívne vplývať na jeho vedomie. Správne dekódovanie reklamnej informácie percipientom závisí od použitia jednotlivých obrazných pomenovaní a aj od funkčného prepojenia vizuálnej a verbálnej stránky reklamného komunikátu. Verbálna aj vizuálna stránka vytvára v percipientovej mysli rozličné asociácie, ktoré sa v reklamnom komunikáte majú spájať s propagovaným výrobkom alebo s propagovanou službou.

Príspevok prináša základné teoretické vymedzenie prostriedkov obrazného vyjadrovania, ich produktívnosti, spôsobu tvorenia a princípov motivácie metaforických pomenovaní. Ponúka aj prehľad niektorých techník využívaných pri tvorbe reklamného komunikátu, ktoré majú odzrkadľovať isté stereotypy správania sa spotrebiteľov. Zároveň ponúka náhľad na využívanie jednotlivých foriem obrazného vyjadrovania v reklamných komunikátoch, ktoré expedient prezentuje prostredníctvom rozličných komunikačných kanálov.

Reflexe lexémů označujících diachronní příznakovost (*neologismus, archaismus*) ve vybraných českých médiích za rok 2011

Michaela Lišková

Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR,
v. v. i., Praha

Termíny označující diachronní příznakovost (*neologismus, okazionalismus, archaismus, historismus*) nejsou v lingvistice vymezovány jednotně. Cílem této stati však není podrobné srovnání různých odborných přístupů, nýbrž analýza užívání těchto lexémů ve vybraných českých médiích. Zjistili jsme, že výrazy *neologismus* a *archaismus* jsou mediována v zásadě souladu s jejich (širokým) lingvistickým vymezením, přičemž *okazionalismy* nejsou vyčleňovány jako samostatná skupina nových výrazů (přestože média často informují právě o konkrétních příležitostných nebo autorských slovech). Výraz *historismus* nebyl v jazykovém významu doložen. Prostřednictvím elektronického archivu společnosti Newton Media, a. s., byla zkoumána celostátní a celospolečenská média za uplynulý kalendářní rok (1. 1. – 31. 12. 2011). Lemma *neologismus* bylo vyhledáno v 24 zdrojích, *okazionalismus* v 1 zdroji, *archaismus* v 18 zdrojích a *historismus* ve 32 zdrojích. Výsledky mohou působit překvapivě, neboť v současných médiích bychom očekávali zájem především o nové lexikální jednotky, tedy nejvyšší počet vyhledávek u lemmatu *neologismus*, resp. *okazionalismus*. Avšak všechny sledované lexémy mají více významů: u lexémů *archaismus* a *historismus* jsou doloženy převážně, resp. výhradně neязыkové významy.

Lemma *neologismus* se objevuje ve 24 dokladech, a to převážně v tištěných zdrojích (20x v noviny, 2x v časopis, 2x v rozhlas). Výraz *neologismus* se vyskytoval v textech věnovaných modernímu vývoji českého jazyka (zájem budí především výrazy z oblasti informačních a komunikačních technologií a politiky, reflektován je též vliv angličtiny na češtinu). Jako příklady jsou často uváděny lexémy neotřelé, expresivní, periferní, které mají upoutat pozornost, např. *bártobijec, batoriáda, biolovečák, ekoministr, homosexualismus, kulich, odklonit* (tento neosémantismus zvítězil v anketě LN Slovo roku 2011), *superguru, tvořilka, vlakuška, vyčunkovat*. Některé výrazy označované jako neologismy patří ke konkrétním osobnostem, např. jako typický způsob vyjadřování politika (záliba prezidenta V. Klause v lexémech začínajících zápornou *ne*: *neperspektiva, neprezident, nedetail*). O neologismech se také píše v souvislosti s charakteristikou cizího prostředí (např. jak ve španělsky mluvící Argentině označovat manžela prezidentky).

Další oddíl tvoří texty pojednávající o umělecké literatuře, v nichž neologismy dokládají širokou slovní zásobu posuzovaných autorů či jejich hledačský přístup k jazyku a světu za ním, event. jsou představeny jako náročný prvek překladatelské práce a okrajově i jako běžná součást osvojování řeči dětmi a příznak některých psychických onemocnění. V článku pojednávajícím o esejistických prvcích v kritické tvorbě B. Václavka (HalN 25. 2. 2011) jsou jakožto

neologismy traktovány výrazy řídké či básnické (*vezdejšínost*), knižní (*ždany*) nebo zastarávající (*zčistěný*) (stylové hodnocení dle Slovníku spisovného jazyka českého, dále SSJČ).

Lemma **okazionalismus** v jazykovém významu doloženo není. Jedna vyhledávka se vztahuje k významu filosoficko-náboženskému, jak jej vykládá SSJČ: ‚idealistický směr vycházející z Descartova učení o vztahu psychického a fyzického a připouštějící jejich spojení jen u příležitosti božího zásahu‘.

Lemma **archaismus** je doloženo v jazykovém významu v 6–7 vyhledávkách. Jedná se výhradně o tištěné zdroje (5–6x noviny, 1x časopis). Archaismus je vnímán na jedné straně jako nežádoucí prvek, který brání srozumitelnosti textu, na straně druhé jako nedílná součást kulturní slovní zásoby a doklad pestrosti vyjadřovacích prostředků v beletrii. Nejčastěji se lemma *archaismus* objevilo v souvislosti s kritikou nového občanského zákoníku. Archaismy v novém zákoníku jsou nazírány jako něco matoucího, co je třeba odstranit, např. *prúhon* ‚pruh mezi poli, kudy se honí dobytek na pastvu‘. Naopak překladatelku A. Flemrovou mrzí (HN 16. 9. 2011), že se její dceři smály spolužačky za to, že užívá „neexistující“ slova, jako je *kokrhel* nebo *kejda*. Alespoň nějaké archaismy by podle pisatelky do slovní zásoby středoškolsky vzdělaných lidí patřit měly.

Výrazu *archaismus* je užito též pro doložení dřívějšího stavu jazyka. P. Zídek (LN 11. 5. 2011) v současné češtině postrádá neutrální sloveso odvozené od slova *politika*, jednoslovný zastřešující výraz s významem slovních spojení: *dělat politiku*, *účastnit se politiky* ap. Zná od K. Havlíčka „dávno zapomenutý archaismus“ *politikovat*, ale nedomnívá se, že by se mohl do úzu zase vrátit.

Pro jazykový význam lemmatu **historismus** doklad není a ani SSJČ tento význam neobsahuje – historismus je vyložen jako: ‚záliba v minulosti, zdůrazňování minulosti, záliba v historizování; filos. metodologický princip požadující zkoumání a hodnocení všech věcí v jejich historickém vývoji‘.

Mediální reflexe lexémů označujících diachronní příznakovost může být využita v lexicografii (při rozhodování o zařazování méně častých hesel a významů do všeobecného slovníku), pro cílenou excerpci (u termínu bývá uváděn konkrétní příklad) či popularizaci (užívání odpovídající slovní zásoby, ani příliš odborné, ani zbytečně zjednodušující), dále též např. v kognitivní lingvistice či sociolingvistice.

Viktimizácia, gatekeeping, voyeurstvo – rozumieme cudzím výrazom z mediálnej praxe?

Mária Majirošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenský národný korpus,
Bratislava

V centre pozornosti príspevku je vzájomné prepojenie médiá – jazyk, a to v oboch rovinách tejto špecifickej relácie. Na jednej strane sú to médiá neustále formujúce slovnú zásobu širokej verejnosti rozširovaním o nové pojmy a nezriedka i rozhodujúce o tom, ktoré výrazy budú populárne a ktoré naopak zastarané. Na strane druhej možno masmédiá vnímať ako producentov neologizmov rozširujúcich odbornú terminológiu. Cieľom je nielen poukázať na správne používanie pojmov na príklade vybraných výrazov *viktimizácia, gatekeepinig, voyeurstvo, infotainment* prebraných zo zahraničných jazykov, ale najmä prispieť do diskusie o všeobecnom zmysle preberania cudzích pojmov a ich uprednostňovania pred domácimi ekvivalentmi, ako aj o mediálnej manipulácii v terminologickom kontexte.

Poznámky k výstavbě hesláře připravovaného výkladového slovníku současné češtiny

Vít Michalec

Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, Praha

Naléhavá potřeba nového moderního výkladového slovníku češtiny, který by zaplnil mezeru ve vydávání slovníků tohoto druhu a který by byl rovněž více přístupný i nerodilým mluvčím, vedla na počátku roku 2012 k zahájení prací na tvorbě nového všeobecného výkladového slovníku. Tento slovník vzniká v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ. Jeho pracovní název je Akademický slovník současné češtiny (dále ASSČ).

Úkolem ASSČ je obsáhnout všeobecně rozšířenou slovní zásobu současné češtiny užívanou v oficiálním i polooficiálním vyjadřování. Jako časový mezník pro výběr hesel byl stanoven rok 1945, tj. konec 2. světové války. Slovník takto zahrne slovní zásobu přibližně tří generací, což odpovídá rozpětí zhruba 80 letům, budeme-li počítat dobu, kdy se slovník dočká svého kompletního vydání.

ASSČ je plánován jako slovník středního až většího rozsahu o počtu 120–150 tisíc hesel. Svým rozsahem tak stojí mezi Slovníkem spisovné češtiny (dále SSČ) (45 366 heslových slov) a SSJČ (192 908 heslových slov). Měl by zachytit tedy nejen centrum slovní zásoby s přechodovou vrstvou jako SSČ, ale i perifernější lexikální jednotky. Soustřeďuje se zejména na jazyk psaný, pro nějž existují velmi rozsáhlé, lingvisticky propracované materiálové zdroje. Primární materiálovou základnou je synchronní korpus SYN Českého národního korpusu obsahující více než miliardu slov. K dalším materiálovým zdrojům patří především databáze Newton a cíleně vyhledávané texty na internetu. Využívají se též excerpci databáze lexikografického oddělení.

Při sestavování hesláře ASSČ pro jednotlivá písmena na základě reprezentativních žánrově vyvážených korpusů SYN2000, SYN2005 a SYN2010 jde jednak o vytvoření automaticky vygenerovaného hesláře apelativ s frekvencí 5 a více slovních výskytů, jednak o vytvoření hesláře hrubého, který již bude vyčištěn od chybně zlemmatizovaných jednotek a v němž budou označena a opoznámkována ta hesla, jejichž zařazení do hesláře je vzhledem k rozsahu slovníku problematické. Hrubý heslář bude východiskem pro podrobnější vyhodnocení zpracovatelem na základě analýzy materiálů. Při této analýze se mj. zkoumá, v jakých typech textů se lexikální jednotka vyskytuje. Nezdědka se totiž stává, že lexikální jednotky s poměrně vysokou frekvencí se vážou pouze na určitou komunikační oblast, zejména na úzce odbornou, nebo pouze na určitý typ textů. Vzhledem k jejich perifernosti tyto jednotky do slovníku zařazeny nebudou. Hrubý heslář zpracovatel v případě nutnosti doplňuje o derivované jednotky v souvislosti s kompletováním slovotvorných hnízd.

· Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

Při vyhodnocování hrubého hesláře se zároveň analyzují jednotlivé problematické skupiny jako celek a určuje se, které typy jednotek budou zařazovány (a v jaké míře) a které naopak vypouštěny. Vedle toho je třeba vyřešit míru zařazení jednotek příznakových z hlediska stylového, územního a časového. Vzhledem k všeobecnému charakteru slovníku se předpokládá, že tyto jednotky budou zachyceny jen velmi omezeně. Slangové a profesní výrazy stejně jako slova regionální budou součástí slovníku pouze v případě, že více pronikají do všeobecně rozšířené slovní zásoby. V omezené míře budou zařazována též slova zastaralá.

Při úvahách nad dodržáním rozsahu slovníku, souvisejícím s problémem obrovského nárůstu jednotek, je kromě eliminace efemerních, dobových a okazionálně tvořených slov především potřeba řešit otázku zařazování termínů a proprií. V ASSČ se upřednostňují ty termíny, které jsou známé i za hranicemi konkrétního oboru, jsou tedy uváděny v populárně naučných textech, středoškolských učebnicích, encyklopedických příručkách a vyskytují se zvláště v médiích. Nezařazují se slova a slovní spojení úzce odborná, s nimiž se běžný uživatel nesetká nebo setká jen velmi zřídka.

Při zařazování proprií byla vzhledem k vytyčenému rozsahu ASSČ zvolena kombinovaná metoda po vzoru SSČ. Převážná část proprií bude součástí seznamů v závěru slovníku. Půjde o několik oblastí vycházejících z koncepce SSČ a Akademickými pravidly českého pravopisu (dále APČP): 1. seznam rodných jmen, 2. seznam zeměpisných jmen a 3. seznam jmen mytologických, biblických a pohádkových postav. Do textu slovníku budou zařazována ta propria, která jsou součástí ustálených slovních spojení (víceslovných pojmenování a frazémů), a ta, která není možné vzhledem k jejich specifičnosti zařadit do seznamů.

Je evidentní, že sestavování hesláře všeobecného výkladového slovníku je v mnoha ohledech záležitostí velmi komplikovanou, zvláště kvůli požadavku zachování objektivity při výběru, resp. vyřazení některých hesel. V tomto příspěvku byl nastíněn postup tvorby hesláře ASSČ a některá úskalí související s výběrem do tohoto hesláře. Jak se ukazuje v praxi, problém koncipování hesláře všeobecného výkladového slovníku netkví tolik ve stanovení obecných kritérií výběru hesel, ale mnohem více v jejich uplatnění a specifikaci. Je tedy logické, že v průběhu tvorby slovníku bude docházet k dalšímu upřesňování zásad výběru.

Kompozita jako prostředek internacionalizace české slovní zásoby

Patrik Mitter

Katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem

Kompozita představují v posledních desetiletích vývoje češtiny hojně se rozšiřující soubor pojmenování. Podnětem pro vznik kompozit je v obecné rovině jednak potřeba pojmenovávat nové skutečnosti a jevy v oblasti běžné mluvy, odborného a profesního vyjadřování, jednak snaha vytvářet nová aktualizovaná pojmenování v jazykových projevech funkčního stylu prostředělovacího, publicistického, reklamního, příp. i uměleckého.

O nárůstu kompozit v současné české slovní zásobě svědčí analýza dvou dosud vydaných dílů neologického slovníku – *Nová slova v češtině* (1998, dále jen NSČ) a *Nová slova v češtině 2* (2004, NSČ 2). Na přibývání kompozit v současné české slovní zásobě upozornilo již i několik dalších autorů (např. I. Bozděchová, O. Martincová, E. Lotko, D. Svobodová), stejnou tendenci popisují na materiálu slovenské slovní zásoby např. K. Buzássyová, J. Dolník, P. Odaloš, J. Furdík a nejnověji M. Ološtiak.

Nárůst se týká jak kompozit hybridních (tj. sestávajících z jednoho slovtvorného základu domácího a druhého cizího), tak kompozit domácích. Na tomto místě je třeba zmínit skutečnost, že stejné dynamice podléhají i kompozita sestávající z cizích slovtvorných základů (*superstar*, *narkobyznys*, *videoarchív*). Ta však mohou vznikat jak v jazycích svého původu, tak v jiných jazycích, dokonce někdy i z našeho pohledu v cílovém jazyce, tj. v češtině.

Internationalizace slovní zásoby je důsledkem potřeby pojmenování nových předmětů, jevů a skutečností v souvislosti s vývojem vědy, techniky a ekonomiky (z našeho pohledu především) euroatlantické civilizace. Tuto tendenci potvrzují četné složeniny s prvním komponentem *bio-*, *audio-*, *eko-*, *termo-*, *video-*, *profi-*, *kyber-*, *info-*, *memo-*, *top-*, *cyklo-*, *e.-*, *i.-*. Uvedené příklady jsou dokladem souvztažnosti komponentů a komponentů, neboť první komponenty vznikly původně svým vyčleněním ze svých motivujících slov. Další skupinu komponentů představují cizí komponenty, které vznikly až následně juxtapozicí s druhým slovem v motivujícím slovním spojení, jde tedy původně o samostatně existující slovo, které se příležitostně může stát komponentem, např. *live pořad* → *livepořad*, *cash platba* → *cashplatba*, *fit cvik* → *fitcvik*.

Kompozita sestávající z cizích slovtvorných základů mohou působit na vznik hybridních kompozit, přičemž ve výsledném hybridním kompozitu zůstává jeden komponent cizího původu, druhý komponent je přeložen do cílového jazyka (v našem případě do češtiny), např. *superstar* → *superhvězda*, *megastar* → *megahvězda*, *pornostar* → *pornohvězda*, *megakonzern* → *velkokonzern*. Takový proces se označuje jako polokalkování a takto vzniklé výrazy jako polokalky. Internationalizační tendence mohou v některých případech vyvolávat tendence nacionalizační. Jedná se o přirozený proces v jazyce, kdy internacionalizační a nacionalizační tendence působí proti sobě, a pokud jedna tendence začíná zřetelně převažovat, uvádí se tím do

pohybu i tendence druhá, která působí jako tendence vyrovnávací. Tento proces si můžeme ilustrovat na příkladu silného vlivu internacionalizačních tendencí, které vyvolají účinek opačný, tj. nacionalizační, např. složenina *megakonzern* způsobí vznik hybridního kompozita *velkokonzern*, podobně i kompozita hybridní působí na vznik domácího kompozita, např. *superúspěšný* → *veleúspěšný*, rovněž tak může i kompozitum z cizích slovotvorných základů zprostředkovaně působit na vznik domácích kompozit, srov. např. *megafirma* → *velkofirma* → *velkopodnik*. Tímto postupem se dostáváme až k procesu kalkování (takto vzniklé výrazy se označují jako kalky).

Internacionalizovaná pojmenování se ve slovní zásobě uplatňují také jako důsledek výše uvedené snahy vytvářet nová aktualizovaná pojmenování v jazykových projevech stylu prostědělovacího, publicistického, reklamního. Tuto tendenci potvrzují četná kompozita, která původně vznikla jako prostředky vyjadřování slangového, běžného či jako prostředky reklamního vyjadřování, pronikají ale i do projevů spisovných, např. *supercena*, *supersleva*, *supernabídka*, *maxisleva*, *meganabídka*.

Silné internacionalizační tendence lze v současné češtině pozorovat nejen ve sféře apelativní, ale i ve sféře propriální, konkrétně v jejím subsystému, který z podstaty své existence podléhá nejvyššímu stupni dynamiky, tj. ve sféře chrématonymní a v jeho subsystému institucionym a zejména logonym (tj. firemních názvů). Majitelé firem chtějí dát prostřednictvím názvu své firmy najevo předmět její činnosti, dále kvalitu její činnosti, exkluzivitu, její mezinárodní přesah, mnohdy také regionální zakotvení či geografickou oblast jejího působení. Tomuto účelu právě dobře vyhovují kompozita více než deriváty, proto jsou kompozita v chrématonymním subsystému proprií podle našich zběžných průzkumů užívanějším typem pojmenování než deriváty. To je zřetelný rozdíl oproti apelativní sféře, v níž i v současné češtině dominuje tvoření nových pojmenování prefixální a sufixální derivací, která přece jen více vyhovuje typologickému profilu češtiny, v němž má tvoření nových slov převážně charakter aglutinační. Výhoda kompozit spočívá však v jejich explicitnosti (sdělují ve své morfematické struktuře více informací než synonymní deriváty), ekonomičnosti a flexibilitě v rámci větné struktury (ve srovnání se synonymními víceslovními pojmenováními).

Z uvedených důvodů jsou kompozita v chrématonymním subsystému proprií tak hojně využívána, což dosvědčují četně složeniny s prvním komponentem cizího původu, např. názvy firem *Eurokámen*, *Eurospol*, *Eurostav*, rovněž i složeniny s prvním komponentem domácím, srov. např. *Severocentrum*, *Stavokonstrukce*, *SpolReg*, *Spolinvestment*, *Spoltrade* apod.

Naskýtá se otázka: Proč jsou kompozita tak využívaným typem pojmenování v současné češtině? Pro objasnění této skutečnosti je třeba kompozita srovnat s jiným druhem slovotvorně motivovaných pojmenování – tj. s deriváty – a také se syntakticky motivovanými pojmenování – tj. víceslovními pojmenováními. Jako ilustrativní příklad si uvedme trojici výrazů *fotografický přístroj* – *fotopřístroj* – *foťák* (nespisovný výraz). Srovnáme-li triádu víceslovně pojmenování – kompozitum – derivát z hlediska explicitnosti i z hlediska ekonomie vyjádření, stojí kompozitum vždy uprostřed této řady, což z něj činí obecně vhodné a využitelné pojmenování pro různé komunikační situace, a to s ohledem na konkrétní pojmenovací potřebu

a na své formální i obsahové přednosti v konkurenci s jiným synonymním, typologicky rozdílným pojmenováním.

Kompozita představují v české slovní zásobě vedle přejatých slov a neosémantismů významný prostředek internacionalizace současné české slovní zásoby. Lze předpokládat, že množství kompozit bude i nadále v češtině přibývat a že tím bude posilován polysyntetický charakter jinak převážně typologicky flektivní češtiny.

Percepcia intonácie v televíznom spravodajstve

Marcel Olšiak

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Po roku 1989 sa postupne vytvoril úzus čítania správ, v ktorom sa objavuje viacero sledovaných variantov. Označovaný je ako spravodajský štýl, ktorý však nie je v zhode s platnou kodifikáciou slovenskej výslovnosti. V príspevku sa zameriame na funkčnosť jeho použitia, na jeho percepciu televíznymi divákmi. V percepčnom výskume sa sústredíme na to, do akej miery vnímajú variabilitu suprasegmentálnych javov percipienti, či vnímajú jednotlivé varianty, ako na nich pôsobia. Percepciu jednotlivých variantov suprasegmentálnych javov bežnými používateľmi jazyka sme zisťovali formou otázok a špeciálnym typom kombinovaného dotazníka, z ktorého možno získať základné, ľahko overiteľné údaje.

Slovesné tvary minulého času v Evanjelii sv. Lukáša v starosloviencine a cirkevnej slovančine a ich preklady do vybraných súčasných východoslovanských jazykov*

Božena Pecuchová

Slavistický ústav Jána Stanislava, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Predkladaný príspevok sa venuje problematike staroslovienskych a cirkevnoslovanských slovesných tvarov minulého času v textoch Evanjelia sv. Lukáša a ich prekladov do vybraných súčasných východoslovanských jazykov – ruštiny a ukrajinčiny. Na základe analýzy uvedených slovesných tvarov z hľadiska ich formy i významu v ukrajinskom a ruskom preklade evanjelia a ich porovnania so slovesami v staroslovienskom a cirkevnoslovanskom texte poukazuje na to, aké možnosti a prostriedky majú uvedené súčasné moderné jazyky na vyjadrenie niekdajších jednoduchých i zložených staroslovienskych a cirkevnoslovanských slovesných tvarov. Tiež si všíma aj skutočnosť, do akej miery ovplyvňuje cirkevná slovančina podobu súčasných východoslovanských jazykov, keďže sa dodnes na území Ruska i Ukrajiny aktívne používa ako liturgický jazyk.

* Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0102/10 *Hagiografické a bohoslužobné texty súvisiace s cyrilo-metodskou misiou.*

Ke zpracování názvů rostlin a živočichů v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny

Helena Pernicová

Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český Akademie věd
České republiky, v. v. i., Praha

Na počátku roku 2012 byla v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ zahájena přímá práce na výkladovém slovníku současné češtiny.

Jednou z oblastí, kterou se musíme zabývat, je problematika odborného vyjadřování a terminologie. Žijeme v době, kdy jsme i v běžném životě obklopeni odbornými výrazy mnoha oborů a potřeba jejich porozumění je zejména u vzdělanějších uživatelů jazyka vysoká. Máme ale na zřeteli, že náš slovník nebude slovníkem specializovaným, nýbrž všeobecným slovníkem středního až většího rozsahu. Existuje velký nepoměr v míře a rychlosti přibývání jednotek všeobecné slovní zásoby a termínů – terminologická složka slovní zásoby se obohacuje nepoměrně rychleji. Proto věnujeme velkou péči sestavení kritérií, která vymezí proporcionální výběr základní terminologie a odborných slov jednotlivých oborů a vyváženost této složky vzhledem ke slovní zásobě všeobecné.

Slovníkový výklad významu názvů rostlin a živočichů je vždy encyklopedické povahy, míra encyklopedičnosti a míra odbornosti výkladu je však v konkrétních slovnících různá. Naše zpracování ve slovníkové databázi Neoled se přiklání k vyšší míře encyklopedičnosti a i pro laiky srozumitelnému vyjadřování: *buk* – statný listnatý strom s hladkou bělošedou kůrou, přímým kmenem, lesklými vejčitými listy a plody bukvicemi: *vzrostlý buk*; *mohutný kmen buku*; *malebnost místa podtrhují staleté duby a buky*; bot. *buk lesní Fagus sylvatica*.

Při sjednocování definičního výkladu a stanovení jednotných zásad pro všechny zpracovatele jsme začali úvahou o výběru vhodných nadřazených pojmů, o které se bude celý výklad opírat, tedy se stanovením genus proximum. Nadřazeným pojmem pro rostliny s dřevnatým stonkem je pro nás „strom“ nebo „keř“, pro rostliny se stonkem nedřevnatým „rostlina“. V oblasti zoologie, která se vyznačuje složitou taxonomickou strukturou, postupujeme více uživatelsky nežli systematicky a úzce odborně. Řídíme se všeobecným povědomím, to znamená, že ve výkladu názvů živočichů používáme opěrná slova z různých úrovní taxonomické struktury a rovněž vyhodnocujeme, zda taxonomický pojem je obecně srozumitelný. Pokud by tomu tak nebylo, použijeme vhodný opisný ekvivalent

Některé slovníky uvádějí u botanických i zoologických názvů přiřazení k rodu nebo čeledi, vyjádřené latinským názvem. Tyto informace považujeme pro běžného uživatele za nad-

· Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

bytečné a do výkladu je nezačleňujeme. S kategoriemi rodu a druhu pracujeme jiným způsobem. Výklad formulujeme tak, že vystihujeme znaky celého rodu a v exemplifikaci kromě typických dokladů užití uvedeme také některý vybraný druh (druhy) této rostliny / živočicha – ve formě binomického názvu, včetně latinského (s připojeným kvalifikátorem bot. / zool.): *bobr* – velký vodní hlodavec s hustou hnědou srstí a dlouhým plochým ocasem stavějící hráze na vodních tocích: *zákonem chráněný bobr*; *bobři žijí většinou v párech*; *bobři stavějí hráze*; zool. *bobr evropský Castor fiber*.

Odlišně postupujeme tehdy, když se název rostliny / živočicha uvedený v lemmatu vztahuje nikoliv k celému rodu, ale pouze k jednomu konkrétnímu druhu. Bývá tomu tak v případech, že jde například o jednoslovný lidový název nebo, častěji, o název botanicky (zoologicky) neúplný, ale všeobecně známý a běžně používaný. Odborně správný a úplný binomický název, český i latinský, uvedeme na konci výkladu jako synonymum, vždy označený příslušným oborovým kvalifikátorem: *babyka* – druh javoru, zprav. s nerovným kmenem, s listy ve tvaru dlane s tupě zašpičatělými výběžky; bot. javor babyka *Acer campestre*: *husté větve babyky*; *živé ploty z babyky*; *vysázet babyky*.

Větší část již zpracovaných názvů rostlin a živočichů je řešena jako monosémní, máme však již zároveň vymezeny typy, kde je vhodné členění na více významů. Pro stromy, jejichž dřevo se využívá v nábytkářství a truhlářství – buk, borovice, dub, smrk a několik dalších – členíme významovou strukturu takto: 1. strom, 2. dřevo tohoto stromu. Obdobně postupujeme u stromů a dalších rostlin, kde se využívá jejich plod, případně jiná část, a u živočichů, jejichž maso nebo kožeshinu využíváme.

Specifickou skupinou pro zpracování jsou z hlediska polysémní významové struktury rostliny využívané v lidovém a alternativním lékařství a fytoterapii. Členění, které bychom rádi uplatnili i v naší databázi a později ve slovníku, je možné ukázat na strukturaci významů hesla *heřmáněk* v SSJČ: 1. vonná léčivá bylina, 2. její sušené květy, 3. odvar z nich. Toto řešení lze však v praxi v řadě případů jen těžko důsledně aplikovat.

Na základě frekvence v Českém národním korpusu se do našeho výchozího pracovního hesláře dostává také řada adjektiv, derivátů od názvů rostlin a živočichů. Přídavná jména s příponou *-ovitý* se v oblasti botaniky často využívají v názvech čeledí – ve formě zpodstatněných přídavných jmen. Dosavadní české slovníky názvy čeledí nezařazují a nezpracovávají. Podle prvních dvou dílů Slovníka současného slovenského jazyka je zřejmé, že tam jsou názvy čeledí součástí koncepce a začleňovány jsou důsledně. V našem slovníku, který bude rozsahem menší, přistupujeme k zařazování názvů čeledí úzce výběrově. Zařadíme především výklad čeledí zahrnujících důležité hospodářské rostliny (*brukvovité*, *bobovité*) a malou část nejdůležitějších čeledí dalších u nás rostoucích rostlin (*hvězdnicovité*, *růžovité* apod.). Navržen je způsob zpracování, kdy výklad bude mít dvě části – laicky přístupně podanou charakteristiku těchto rostlin a po středníku jako synonymum latinský název čeledi: *brukvovité* – rostliny se střídavými listy, drobnými pravidelnými květy a suchými plody, z nichž mnohé patří mezi důležité druhy a odrůdy zelenin, píceňin a olejnin nebo plevele (např. kapusta, květák, křen, měsíčnice); bot. čeleď *Brassicaceae*. Oblast zoologie s vícevrstevnatou taxonomickou soustavou

bude rovněž vyžadovat výběr při zařazování názvů kmenů, tříd, řádů aj. (vyjádřených častěji podstatnými jmény). Někdy budeme hledat specifické způsoby jejich zpracování, ale celkově chceme postupovat obdobně jako při zpracovávání botanických skupinových názvů.

Po zpracování většího počtu názvů rostlin a živočichů se jistě objeví některé nové problémy, možná i potřeba korekce našich dosavadních závěrů. Přesto věříme, že jsme základní kritéria zpracování vymezili náležitě.

Čeština na Facebooku

Šárka Pešková

Katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem

Sociální sítě jsou fenoménem současnosti. Vztah k sociálním sítím je doposud rozporuplný, někteří je považují za výborný způsob, jakým mohou komunikovat s přáteli a sdílet s nimi své fotografie, jiní je zatracují a upozorňují na nebezpečí, která skýtají, a to např. úmyslné i neúmyslné zveřejnění soukromých informací, rozvoj kyberšikany atd. Počet jejich uživatelů po celém světě neustále narůstá, proto je jim věnována stále větší pozornost.

Ve facebookové komunikaci můžeme rozlišit tři typy. Prvním typem je komunikace, která probíhá pomocí chatu, druhým typem je komunikace prostřednictvím zpráv, třetím typem je pak komunikace prostřednictvím příspěvků na zdi uživatele. Příspěvky může uživatel vkládat na svou zeď či na zeď ostatních uživatelů, dále může vkládat hodnocení a komentáře jiných příspěvků. Obvykle jsou tyto příspěvky přístupné většímu množství uživatelů. Z těchto tří typů je mluvené komunikaci nejbližší typ první – tedy komunikace probíhající pomocí chatu.

Sociální sítě ovlivňují také jazyk svých uživatelů. V souvislosti s nimi pronikají do jazyka nové lexikální jednotky a některá stávající pojmenování nabývají nových významů. Vliv sociálních sítí je patrný jak v běžné komunikaci, tak dokonce i při vyučování. Zejména mladší žáci přijímají způsob komunikace na sociálních sítích jako běžný a jen obtížně jej opouštějí. Do běžné komunikace pak nepronikají pouze nová slova, ale také mnohé zkratky.

Provedeným dotazníkovým šetřením byly dále zjišťovány některé zvyklosti uživatelů týkající se pravopisu, a to např. užívání interpunkce či velkých písmen. Ukázalo se, že více než polovina respondentů neuvádí při facebookové komunikaci interpunkci ani velká písmena na začátku větných celků a u vlastních jmen.

Tempo reči v spravodajských komunikátoch elektronických médií

Patrik Petráš

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

V príspevku prezentujeme výsledky výskumu tempa reči v slovenskom televíznom aj rozhlasovom spravodajstve. Tempo reči sme vyjadrovali počtom vyslovených slabík za konštantnú časovú jednotku 10 sekúnd. Sledovali sme možnosť vplyvu typu média (televízia – rozhlas) na tempo reči. Ako druhé kritérium sme si všimli, či sa vyskytuje rozdielne tempo vo verejnoprávných médiách v porovnaní so súkromnými médiami. Zamerali sme sa aj na vzájomné porovnanie priemerného tempa medzi jednotlivými typmi prejavov. V televíznom spravodajstve sme rozlišovali čítané prejavy v spravodajskom štúdiu, čítané prejavy v reportáži, predhrávané vstupy z terénu a spravodajské vstupy naživo. V rádiách sme sledovali iba čítané prejavy.

Najzreteľnejší rozdiel medzi verejnoprávnymi a súkromnými médiami sa ukázal v prípade verejnoprávneho Slovenského rozhlasu (priemerné tempo: 61,70 slab./10 s) a súkromného rádia Expres (68,47 slab./10 s). Tempo Slovenského rozhlasu bolo dokonca nižšie ako vo verejnoprávnej Slovenskej televízii či vo väčšine čítaných prejavov súkromných televízií. Rozdiel medzi verejnoprávnou televíziou (priemerné tempo: 64,38 slab./10 s) a súkromnými televíziami (priemerné tempo: 70,80 slab./10 s) sa preukázal aj pri predhrávaných vstupoch z terénu. Za významný nepovažujeme rozdiel medzi verejnoprávnou televíziou a súkromnými televíziami v prípade čítaných prejavov v štúdiu a čítaných prejavov v reportáži, pretože tu sme zistili príbuzné hodnoty medzi jednotlivými televíziami (s výnimkou televízie Joj s výrazne nižším priemerným tempom a televízie TA3 s vyšším priemerným tempom v prípade čítaných prejavov v reportáži). Všeobecne však konštatujeme príbuzné hodnoty aj medzi oboma typmi čítaných prejavov – v štúdiu (64,10 slab./10 s) aj v reportáži (64,42 slab./10 s). Vzhľadom na priemerné hodnoty čítaných prejavov v televíznom a v rozhlasovom spravodajstve nepovažujeme typ média (televízia – rozhlas) za významný determinant tempa reči, za významnejší však považujeme vplyv konkrétneho typu prejavu.

Pri porovnaní tempa reči v jednotlivých typoch prejavov sme zistili nasledovné rozdiely: vyšším tempom reči sa realizujú predhrávané vstupy z terénu (68,96 slab./10 s) ako čítané prejavy v štúdiu (64,10 slab./10 s) či v reportáži (64,42 slab./10 s). Vplyv prostredia, z ktorého sú tieto vstupy vysielané, považujeme za významný. Najmä v prípade hlučných prostredí redaktor so zvýšeným hlasom prirodzene zvyšuje aj rýchlosť reči. Hovoriaci človek tiež obvyčajne rýchlejšie rozpráva v spontánnej reči ako pri čítaní textu (určeného najmä na verejnú prezentáciu). Pri živých vstupoch (65,11 slab./10 s) sme zistili opäť nižšie tempo v porovnaní s predhrávanými vstupmi z terénu (68,96 slab./10 s). Najmä pri prejavoch naživo môžeme najlepšie pozorovať znaky spontánneho prejavu, pretože takýto vstup nie je možné nahráť znova v prípade omylu (ako je to možné pri predhrávaných vstupoch z terénu), čo vytvára

psychický tlak na redaktora, ktorý sa musí dobre sústrediť, aby zvládol správnu formuláciu myšlienok do rečovej podoby v korektnej jazykovej forme.

Za najvýznamnejšie zistenia výskumu považujeme zmenšujúci sa rozdiel v tempe reči medzi verejnoprávnou televíziou a súkromnými televíziami, existujúci rozdiel v tempe reči medzi verejnoprávnym Slovenským rozhlasom a súkromným rádiom Expres, ako aj ostatnými televíziami. Môžeme konštatovať vyššie tempo reči v predhrávaných televíznych vstupoch z terénu v porovnaní s čítanými prejavmi, ale aj prejavmi naživo. Pri živých vstupoch sme zaznamenali približujúce sa hodnoty priemerného tempa reči k tempu čítaných prejavov.

Přejatá slova z německého jazyka reflektovaná Lexikální databází humanistické a barokní češtiny

Barbora Poledňáková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav jazyka českého Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Vzhledem ke středoevropskému kulturnímu okruhu, ke kterému přináležejí Česká republika a ke kterému v minulosti přináležely země Koruny české, je problematika přejatých slov z německého jazyka stále aktuální. Tento článek se zaměřuje zejména na období češtiny doby střední. Reflektuje nové poznatky k přejatým slovům z němčiny ve zmíněném období, a to na základě konfrontace doposud vydané literatury k dané problematice s Lexikální databází humanistické a barokní češtiny (LDHBČ).

1. Zdroje zkoumaného materiálu

Materiál LDHBČ jsme konfrontovali s publikací vídeňského slavisty a bohemisty Stefa Michaela Newerkly – *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch* (Newerkla).

Ke kvantitativnímu porovnání materiálu LDHBČ se starší vývojovou fází jsme využili Akademický Staročeský slovník (StČS) a staročeský materiál shromážděný v rámci Vokabuláře webového – Elektronický slovník staré češtiny (ESSČ), Malý staročeský slovník (MSS) a StČS. Při zkoumání vztahu k novočeské vývojové fázi jsme využívali elektronickou verzi Příručního slovníku jazyka českého (PSJČ).

2. Vymezení přejímky v rámci zkoumaného materiálu

Jako přejímky z němčiny jsme v rámci LDHBČ brali v potaz tyto lexikální jednotky (LJ): jednalo se převážně o substantiva, a to konkrétně o apelativa. Jednalo se o lexémy, které byly různým stupněm začleněny do hláskoslovného a gramatického systému češtiny. Tedy nebrali jsme v potaz slova citátová. Do statistických vyjádření, jež budou následovat, nejsou rovněž zahrnuty ty lexémy, které jsou od přejatých slov derivovány českými sufixy či prefixy.

3. Statistické porovnání německých přejímek do češtiny doby střední u Newerkly a v LDHBČ

	New	LDHBČ	Suma
LJ celkově	±3500	±106 520 ¹	
středě přejímky	±800 ¹	1009	±1809

· Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1165 *Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty*.

¹ Pracovali jsme s databází ve stavu k 29.11. 2012.

4. Porovnání materiálu LDHBC se starší vývojovou fází češtiny

Materiál LDHBC jsme kvantitativně porovnali se starší vývojovou fází češtiny na základě sondy do abecedního úseku N – při. Úsek jsme vymezili takto z toho důvodu, že jsme materiál LDHBC porovnávali se StČS, v němž je právě úsek N – při kompletně zpracován.

	StČS	LDHBC
vzorek LJ	23 455	17 195
přejímky z NJ	170	221
%	0,7%	1,3%

5. Tematické okruhy přejímek zaznamenaných v LDHBC

Tematické okruhy přejímaných slov vyplývají – logicky – z dobových reálií a z žánrového zastoupení pramenů v LDHBC.

5.1 V LDHBC najdeme přejímky např. z oblasti vojenství, úřední činnosti, pojmy z oblasti správní, obchodu. LDHBC dále zaznamenává LJ z oblasti fauny a flory, lékařství a chemie, pojmenování účelových budov a prostranství, předmětů běžného domácího užití, gastronomie, měř, vah a mincí, hanlivých označení osob. Hojně zastoupeny jsou technické termíny z různých řemeslných oblastí.

5.2 Pojmenování lidských profesí

Velmi výrazně zastoupeným okruhem, který vede napříč některými již zmiňovanými oblastmi, jsou pojmenování lidských profesí. Tvoří 1/10 z celkového počtu zaznamenaných přejímek z němčiny do češtiny doby střední. Pocházejí z oblasti státní správy, duchovní správy, vojenské a úřední hierarchie, spravování panství a oblasti řemesel a cechů.

5.2.1 Kompozita s komponenty *-knecht* a *-mistr*

Velkou část z tematického okruhu pojmenování lidských profesí tvoří německá kompozita, jejichž druhou část tvoří komponenty *-mistr* a *-knecht*. Lexikální významy těchto komponentů jsou pro komponent *-mistr* ‚znalec, učitel‘ a pro komponent *-knecht* ‚sluha, čeledín‘. Jejich úlohou je určovat hierarchickou pozici v oblasti, kterou pojmenovává první část kompozita. Můžeme o nich hovořit jakožto o dvou hraničních bodech hierarchické škály. V některých případech zaznamenává LDHBC oba tyto hraniční body: *rumormistr* – *rumorknecht*; *šifmistr* – *šifknecht*; *forštmistr* – *forštknecht*.

5.2.2 Statistické vyjádření vývoje kompozit s komponenty *-mistr* a *-knecht* v průběhu vývoje češtiny

Pro statistické vyčíslení jsme brali v potaz jen ta kompozita, jejichž obě části tvoří přejímka z němčiny, tedy byla přejata z němčiny jako celek.

¹ Tento údaj jsme získali odborným odhadem.

	stč.:	LDHBČ	New střdč.	stč. + střdč.	PSJČ	LDHBČ/PSJČ
-mistr	28	20	11	59	114	12
-knecht	1	11	2	14	20	4

Uvedené statistické vyčíslení nelze vnímat jakožto absolutně směrodatné, je možné, že některé z dokladů, které reflektuje PSJČ a nikoliv LDHBČ, se rovněž přežaly již v době střední, avšak LDHBČ neobsahuje pramen, jenž by je zaznamenával.

6. Závěr

Jak můžeme vidět z uvedených statistických vyčíslení, LDHBČ poskytuje poměrně obsáhlý materiál, rozšiřující poznatky shromážděné v doposud vydané literatuře k dané tematice. Otevírá tak možnosti jak pro upřesnění staršího bádání v dané oblasti, tak pro bádání nové.

³ ESSČ, MSS, StčS.

K etymológii teonyma *Stribog*

Martin Pukanec

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Boha Striboga uvádza Vladimírov panteón v Kyjeve k roku 980: „Перуна древяна а главуего-сребрену а усъзлатъ и Хърса, Дажьбога и Стрибога и Симарьгла и Мокошь.“ Okrem toho sa kult Striboga spomína v Slove sv. Jána Zlatoústeho: „А друзиив Ърююгъвъв Стрибога, Дажьбога.“ Posledným prameňom, čo spomína Striboga, a úplne jediným, ktorý aspoň niečo o Stribogovi prezrádza, je Slovo o pluku Igorovom z 12. storočia: „Севетри, Стрибожи внуци, веють съ моря стрелами на храбръя плъкы Игоревы.“ („То ветру, Stribogovi vnuci, nesú od mora strely na chrabré pluky Igorove.“) Na základe tohto textu sa považuje Stribog za boha vetra, ale úryvok hovorí iba o tom, že je praotcom vetrov, čo, samozrejme, nie je úplne to isté.

Čím menej máme k dispozícii o Stribogovi prameňov, tým viac máme k dispozícii etymológií jeho mena. M. Vasmer (1971, s. 777) zozbieral spomedzi nich tie najvýznamnejšie: a) výpožička zo *stírán*. **Sřibaya-*, čo približne znamená „krásny boh“; b) zo starobylého „správca dobra“ k psl. **strojitia* **střiti*; c) k rus. *спруба́мь* „skákať“ a nem. *strebn* „snažiť sa“; d) k lit. *styrti*, *styrù* „tuhý“, *styti*, *styrstù* „tuhnúť“; e) výpožička zo sthn. *střit* „spor“, Stribog má byť na jej základe „boh vojny“; f) zo **sřetřri*, ktoré malo robiť zo Striboga „ničiaceho, hubiaceho boha“; g) zo **ster-*, na základe ktorého mal byť Stribog „širiaci sa boh“; h) zo **ser-* „tiecť, hýbať sa, bežať“; ch) z ide. **přetěrbhagos* „boh otec“. K **přetěrbhagos* „boh otec“ etymologizujú najnovšie aj významní jazykovedci T. V. Gamkrelidze a V. V. Ivanov (1995, s. 455), keď ruské *stryj* „strýc, otcov brat“ odvodzujú z **ptr-*. Ako desiata a naozaj posledná by sa ešte mohla uviesť etymológia z českého prostredia: i) z onomatopoického *střii* vo význame ostrého vetra (Niederle, 1924, s. 119).

Vyjsť z bludiska týchto desiatich výkladov je veľmi ťažká úloha, ale aspoň stručne a povrchno sa k nim pokúsime vyjadriť. Výklad i) z údajného onomatopoického moravizmu *střii* „povetrie“ je síce sémanticky veľmi presvedčivý, ale toto slovo je doložené iba v Jungmannovom slovníku a v iných prácach sa takýto výraz vôbec nevyskytuje. Navyše je známe, že Jungmann si slová do slovníka vymýšľal, aj keď L. Niederle v tomto prípade o výmysle pochybuje a za doklad onomatopoickosti časti teonyma *Stri-* mu navyše beztak stačia gréc. *σρνίβορ* „vtáci hlas“ či *σρνιγξ* „nočný vták ostrého hlasu“. Toto onomatopoickým slovom skutočne bude, len nebude mať nič spoločné s vetrom. Výklad ch) treba brať aj vzhľadom na autoritu Gamkrelidzeho a Ivanova s plnou vážnosťou do úvahy, ale napríklad F. Kortlandt (1982, s. 24) protiargumentuje, že hypotéza zmeny **ph₂tr-* > **ptr-* > **str-* je úplne bezdôvodná, a v súlade s ním R. Derksen (2008, s. 470) vo svojom slovníku uvádza psl. heslo **stręjb*, **stryjb*, **strycb* iba k lit. *strùjus* „strýko, starý muž“, stír. *sruith* „starý, ctihodný“ a stwales. *strutiù* „starec“, a to všetko z ide. **stru-io-*. Výklad h) zo **ser-* „tiecť, hýbať sa, bežať“ príliš neprekonáva ostatné výklady ani hláskovo, ani významovo. Koreň **ster-* z etymológie g) sa má nachádzať v rus.

prosterét', ktorému zodpovedá stsl. *pro-strěti*, slk. *pre-striet* a tak ďalej, a významovo sa zdá nedokonalé. R. Jakobson (1971, s. 643) hľadá v tejto súvislosti paralelu k slovanským božstvám Dažbogъ a Stribogъ v gréckych božstvách Αἴθου a Πόρος a má ísť o akýsi indoeurópsky pár darcu a distribútora bohatstva, no toto celkom nevysvetľuje vetry, ktoré majú byť vnukmi Striboga, a *-bogъ* neznamená „bohatstvo“, hoci jazykovo ho vylúčiť určite nemožno. Psl. **sǫbri-* vo výklade f) by zas naopak bolo významovo závažné, ale veľmi nepresvedčivo vyzerá jeho rekonštrukcia; takýto výraz sa nezvykne nikde uvádzať. Výpožička zo sthn. do rus., ako sa tvrdí pod písmenom e), je v náboženskej oblasti skôr neočakávaná a nepravdepodobná, bola by ojedinelým príkladom. Etymológia d) V. Jagića (1881, s. 4) k lit. *styrti*, *strù* „tuhý“, *styti*, *styrstù* „tuhnúť“, čo podporil aj J. Máchal (1995, s. 190), má znamenať, že Stribog ako praotec vetrov je boh zimy a mrazu (tuhnúť od zimy, mrznúť) a že je pravdepodobný názor o zime a mraze ako o pôvodcoch vetrov. Proti tomu možno vari namietat', že vetry sú predsa bežným javom i počas leta, dokonca bývajú vtedy nezriedka ešte prudkejšie, a teplo sa mohlo považovať za pôvodcu búrok a vetrov rovnako ako zima. Významovo nepresvedčuje ani výklad c) k rus. *спру́бать* „skákať“ a navyše nepravdepodobne vyzerá aj zloženie *strib-* a sufix *-ogъ*, a tak vari možno súhlasiť s M. Vasmerom, že viac-menej najprípustnejšie budú prvé dve interpretácie.

Pokiaľ ide o etymológie a) a b), podľa M. Vasmera je pravdepodobné, že teonymum *Stribogъ* je výpožičkou z rekonštruovaného stírán. **Sribaya-* a že z psl. **striti* by očakával skôr **Striibogъ*. Hláskovú úpravu si však vyžaduje zrekonštruované stírán **Sribaya-*, kde treba počítať s epentetickým *-t-*, a navyše je tento výraz čiastočne problematický aj v tom, že nie je teonymom, ale má byť len prídومkom Ahura Mazdu. V každom prípade však treba, samozrejme, s týmto výkladom počítať ako s pravdepodobným, lebo prídомok sa na teonymum môže zmeniť. Ak sa však budú hľadať analógie v slovanskom prostredí, treba sa prikloniť k výkladu b). V slovanskom prostredí sú totiž dochované len tri božstvá, ktorých mená obsahujú *-bogъ*: Stribogъ, Dadjъbogъ a k tomu ešte akýsi Černoboh u Helmolda z prostredia západných Slovanov. Prvá časť druhého i tretieho teonyma je jednoznačne slovanská, a tak môžeme analogicky predpokladať slovanskosť prvej časti teonyma aj pri mene *Stribogъ*. Z prostredia východných Slovanov navyše bez akýchkoľvek pochybností vieme, že teonymum **Dadjъbogъ* doslova znamená „daj! boh“, teda jeho prvá časť je imperatívom 2. osoby singuláru atematického slovesa **dati*. Imperatív 2. osoby singuláru tematických sloviess sa tvorí príponou **-i*. Potom môžeme opäť analogicky predpokladať, že *Stribogъ* sa bude rozkladať *stri!-bogъ*. Imperatívy by potom súviseli najskôr s invokáciou, vzývaním boha. Takéto uvažovanie sa niekomu nemusí zdať správne, ale jazykové analógie sú argumentom, ktorý nemožno prehliadať.

Ak by sme teda tieto analógie uznali, zostáva nám už len identifikovať neurčitok, od ktorého je imperatív *stri!* odvodený. Môžeme súhlasiť, hoci s inými sémantickými závermi, že to bude od **strojitia* **striti*, ako sa uvádza pod písmenom b), pričom **strojiti* je denominatívum od **strojъ* a **strojъ* bude deverbatívum od nedoloženého **striti*, **strjъ*. Psl. **strojъ* rekonštruujeme (ESJS, 2010, s. 891) na základe stsl. *stroj* „poriadok, zariadenie“, ale napríklad aj „správa, riadenie“, a srb., chorv. a slovin. *strôj*, bulh. a mac. *stroj*, rus. *stroj*, ukr. *strij*, blr. *stroj*, slk. a čes.

stroj a pol. *strój*, pričom vo východnej slovančine máme významy „usporiadanie, poriadok, systém, stavba“ a „tvar, útvar, šík“. Nedoložené sloveso **striti* by teda vari znamenalo „usporiadať, zoradiť (do šiku ap.)“, a Stribogъ „boh (bojového, štátneho a i.) poriadku“ by tak bez problémov mohol byť okrem iného vojenským bohom, ako to býva u božstiev vo vzťahu k vetru v indoeurópskych mytológiách bežné.

Výklady Mikuláše z Lyry v nejstarším staročeském biblickém překladu

Markéta Pytlíková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

1. Nejstarší český překlad bible a vysvětlivky

Nejstarší český úplný překlad bible, pocházející zřejmě z doby kolem roku 1360, má několik osobitých specifik. Jedná se o překlad skupinový, na němž se podílelo hned několik překladatelů, zároveň jde o překlad velmi zdařilý, úspěšně se potýkající s nástrahami exotického či abstraktního lexika a snažící se svému čtenáři zprostředkovat svatý text co nejsrozumitelněji. Jedním ze způsobů, kterým překladatelé některých biblických knih objasňovali méně srozumitelná místa či výrazy, jsou vysvětlivky či výklady vkládané přímo do biblického textu.

Možný zdroj, z kterého překladatelé vysvětlivky čerpali, nebyl až doposud zásadněji prozkoumán, přestože v době vzniku staročeského překladu existovalo několik důležitých výkladových a komentářových biblických příruček, které mohly být pro vysvětlivky inspiračním pramenem. Dvěma nejvýznamnějšími byly *Glossa ordinaria*, kompilační sbírka komentářů a výkladů sestavená ve 12. století, a dále rozsáhlé výkladové dílo *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry, pocházející z první poloviny 14. století. První, kdo se pokusil o základní průzkum zdroje vysvětlivek v českém překladu bible, byl italský bohemista Sante Graciotti. Ve své studii o Milánské bibli (1964), staročeském rukopise, který v některých knihách Starého zákona zachovává pozdní znění první redakce, se pokusil určit zdroj několika vysvětlivek v Královských knihách. Jeho průzkum ukázal, že většina vysvětlivek má svůj původ ve výkladovém díle Mikuláše z Lyry *Postilla litteralis*, část byla inspirována starší výkladovou příručkou *Glossa ordinaria*. V našem článku jsme v návaznosti na Graciottiho průzkum zjišťovali, jaký je v případě tzv. apelativních vysvětlivek v Makabejských knihách vztah ke komentářům v *Postille litteralis* Mikuláše z Lyry, která se zdá být jejich nejpravděpodobnějším zdrojem.

2. Průzkum vysvětlivek v Makabejských knihách

První a druhá kniha Makabejská jsou deuterokanonické spisy uzavírající Starý zákon a popisující židovské povstání proti seleukovské dynastii v letech 175 – 134 př. Kr. Jde o texty středověkému čtenáři relativně kulturně vzdálené, plné dobových reálií, výrazů a situací. Tato složitá textová situace je pravděpodobně jedním z důvodů, proč se staročeský překladatel Makabejských knih rozhodl užít v textu relativně velkého množství vysvětlivek.

Při průzkumu vztahu těchto vysvětlivek k *Postille litteralis* Mikuláše z Lyry jsme se omežili na vysvětlivky apelativní, které nevysvětlují vlastní jména, ale neznámé reálie, idiomy, kontext ap. Zkoumali jsme celkem 37 apelativních vysvětlivek, jak jsou zachyceny v rukopise

· Tento příspěvek vznikl za podpory grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

Bible olomoucké (1417). Vysvětlivky jsme rozdělili do tří skupin: vysvětlující neznámé reálie, vysvětlující nejasná slova či idiomy a vysvětlující kontext či hlubší význam textu a porovnávali jsme je se s výklady v *Postille litteralis* Mikuláše z Lyry, a to ve znění norimberského prvotisku z roku 1493.

3. Výsledky průzkumu

Z našeho průzkumu vyplynulo, že převážná část apelativních vysvětlivek v Makabejských knihách má svou předlohu ve výkladech *Postilly litteralis* Mikuláše z Lyry. U vysvětlivek osvětlujících neznámé reálie, kterých je v Makabejských knihách celkem jedenáct, má sedm z nich přímou předlohu v komentáři Lyrovy *Postilly* a čtyři zbývající jsou pravděpodobně inspirovány Lyrovým komentářem u jiného místa, kde vysvětluje tutéž reálii; Lyra tak totiž často činí jen u prvního výskytu v textu biblické knihy. U vysvětlivek vykládajících nejasná slova, slovní spojení a idiomy, kterých je celkem třináct, nalezneme pro čtyři vysvětlivky přímou předlohu v Lyrovi, pro čtyři další předlohu nepřímou, na jiném místě Makabejských knih, a pro pět vysvětlivek žádnou předlohu nenalézáme. U vysvětlivek osvětlujících kontext či hlubší význam textu, kterých se v Makabejských knihách vyskytuje třináct, nalezneme přímou lyrovskou předlohu pro jedenáct z nich, pro tři nebyla předloha v *Postille* nalezena.

U vysvětlivek, pro něž jsme v Lyrových komentářích zdroj nenalezli, jsme se nejprve pokusili hledat inspiraci v dalším možném prameni, totiž v komentářové příručce *Glossa ordinaria* z 12. století. Tam jsme našli pravděpodobnou předlohu pro jedinou z těchto neurčených vysvětlivek.

Otázkou je, kde hledat předlohu pro zbývající staročeské výklady. Jednou z možností je, že jsou inspirovány Lyrovým vysvětlením dané reálie, které se nachází v jiné biblické knize, než jsou Makabejské knihy. Další možností je, že inspirace je skryta v jiné, dosud nezkoumané biblické pomůcce, nabízí se například *Historia scholastica* Petra Comestora.

Vyloučit však nelze ani to, že tyto vysvětlivky bez předlohy jsou autorským dílem samotného překladatele Makabejských knih, inspirovaného způsobem Lyrových výkladů, vedeného však vlastní erudicí a jazykovým citem – typické je, že nejvíce těchto vysvětlivek nalezneme právě u idiomů a neobvyklých slovních spojení. Tuto otázku bude zajímavé znovu otevřít po prozkoumání vysvětlivek v dalších částech nejstaršího českého biblického překladu, do něhož by již mělo být zahrnuto i zkoumání vysvětlivek propriálních.

Pragmatická sila častíc

Dominika Rašová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

V príspevku sa cez prizmu masmediálnej komunikačnej sféry sústredíme na pragmatickú dimenziu častíc. Poukážeme na to, že častice majú rôznorodé využitie a sú relevantným ukazovateľom javov pragmatickej povahy. Krátky ponor do histórie lingvistického výskumu častíc pripomína, že v Európe súvisí tzv. časticový boom s pragmaticko-komunikačným obratom v lingvistike. Okrem tradičného nazerania na častice v súvislosti s modalitou vety sa zvyšuje záujem o skúmanie funkcií častíc v komunikácii.

Pri pátraní po význame a funkcii častíc nemožno obísť kontext. V súčasnosti sa v lingvistike akcentuje vzťah medzi pragmatikou a gramatikou, ktorý vystihuje funkčne (zámerne) motivované použitie jazykových prostriedkov. Zástancovia lingvistickej pragmatiky zdôrazňujú skutočnosť, že aj na častice sa možno pozerat z hľadiska ich pragmatickej dimenzie. „Častice ako slovný druh sú konštituované práve pragmatickou funkciou“ (Hirschová, 2006, s. 21, prel. D. R.). Významové ťažisko častíc spočíva v ich použití vo verbálnej komunikácii. Pomocou častíc možno štruktúrovať informácie, riadiť diskurz a vyjadriť zámer, postoj a emócie.

Obsahová náplň častíc nie je bohatá. Sú prostriedkami tzv. komunikácie pre komunikáciu, to znamená, že majú výraznú fatickú funkciu. V mediálnom diskurze sa časticami vyjadruje zámer, snaha o uskutočnenie nejakého deja. Častice sú anaforické výrazy, ktoré spájajú vetu alebo ich časť s kontextom slúžiacim ako pozadie pre interpretáciu výpovede. V tejto súvislosti ich pokladáme za spúšťače presupozícií (*tiež, už, ešte, zasa, aj*), ktoré konsolidujú textovú výstavbu. Častice alebo ich kombinácie fungujú ako tzv. ilokučné indikátory (Wunderlich, 1972). Priamo poukazujú na ilokučný typ alebo v kombinácii s inými výrazovými prostriedkami precizujú pragmatický význam ilokučného indikátora.

Istotné častice plnia v persuzívnom mediálnom diskurze rolu stereotypov. Sú dôsledkom pragmatiky presvedčovania. Pomocou týchto persuzívnych prvkov sa hovoriaci nezaručujú za pravdivosť svojich tvrdení, odkazujú na vlastne neexistujúcu situáciu alebo reprodujú (ne)existujúcu výpoveď. Frázy s tzv. diskurzívnymi časticami (Levinson, 2000) *no, tak, takže, avšak, vlastne, ale áno, predsa len, aspoň* dokážu v konkrétnych kontextoch zmierniť účinky porušenia kooperačného princípu. Zreteľnými prostriedkami lokálnej koherencie v sledovanom mediálnom diskurze sú konverzačné prostriedky *no však, nuž teda, no tak* atď. Signalizujú pripravenosť na striedanie hovoriaceho.

K zaisteniu väzieb z hľadiska konverzačnej analýzy slúžia v mediálnom diskurze okrem spojok aj tzv. pragmatické konektívy (Čermák, 2004). Ide o negramatické časticové prostriedky. Úlohu pragmatických konektívov plnia častice *no, že?, totiž* a lexikalizované frázy a idiomy *prosím ta, však áno, pravda*. Ich funkciou je signalizovať alebo podnecovať zamýšľanú úroveň

interpretácie textu partnerom a druh interakcie, reakcie či postoje. Inokedy slúžia na udržanie konverzácie, napr. na neosobnej rovine, pri prihlásení sa o slovo. Tieto prostriedky, vyjadrujúce predovšetkým expresívne a sociálne faktory, majú kvôli dodržaniu kontaktu povahu klišé a vôbec stereotypov.

Častice existujú ako formy pragmatického metakomentára, ktorým sa reflektuje určitá pragmatická funkcia. Častice môžu predstavovať metakomunikačný stupeň verbalizmu, ktorý je syntakticky aj morfológicky vysoko redukovaný a intersubjektívne špecializovaný.

Tvaroslovná a pravopisná stránka internetových inzerátů mladých adeptek modelingu ve věku 12 – 15 let

Pavel Sojka

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

V tomto příspěvku představujeme výsledky dílčího výzkumu zaměřeného na jeden specifický druh veřejných psaných projevů – internetové inzeráty dospívající mládeže. Především chceme ověřit, do jaké míry se příslušníci nejmladší generace dokážou při tvorbě těchto textů řídit tvaroslovnou a pravopisnou kodifikací spisovné češtiny. Výzkum zasazujeme do kontextu dnešní české jazykové situace, v níž jednak existuje stále napětí mezi spisovnou a obecnou češtinou, jednak v ní vlivem nových komunikačních technologií dochází k posunu psanostních norem směrem k větší uvolněnosti, a tedy i nespisovnosti.

Pro účely výzkumu jsme shromáždili vzorek obsahující 110 internetových inzerátů z veřejně přístupné internetové stránky www.czechfaces.cz. Texty vznikly v letech 2011 – 2012 a jejich autorkami jsou mladé adeptky modelingu ve věku 12 – 15 let, tedy osoby, jimž se v rámci školního vzdělávání dostalo poučení o spisovném tvarosloví i o pravopisných pravidlech.

Vzhledem k tomu, že náš vzorek obsahuje texty psané, připravené, veřejné a sebeprezentační, zformulovali jsme si před vlastní analýzou vzorku dvě hypotézy: 1. většina autorek bude vedena snahou o serióznost, v textech budou proto převažovat spisovné tvaroslovné varianty; 2. také v grafickém ztvárnění textu se budou pisatelky snažit dodržovat pravopisná pravidla a grafické zásady (omezí tedy výskyt emotikonů).

V oblasti jevů tvaroslovných jsme sledovali především konkurenci mezi spisovnými a obecněčeskými variantami (vzhledem k omezenému rozsahu korpusu jsme se soustředili jen na několik základních opozic), v oblasti jevů grafických jsme sledovali jednak složku pravopisnou (náležité užívání grafémů a interpunkci), jednak užívání emotikonů.

Analýza vzorku naše hypotézy potvrdila jen zčásti. Výskyt obecněčeských tvaroslovných prvků byl s naší hypotézou v souladu: v textech téměř absolutně dominovalo spisovné tvarosloví, obecněčeské varianty jsme v celém vzorku našli pouze tři. V oblasti pravopisu byla situace složitější: zatímco tzv. hrubé pravopisné chyby spočívající v nesprávném užití grafémů (např. psaní *i/y*, *s/-z* či *mě/mně*) se ve vzorku vyskytovaly jen v malém množství, interpunkční chyby jsme objevili ve dvou třetinách těch textů, v nichž se taková chyba mohla objevit. Také výskyt emotikonů byl hojnější, než jsme očekávali, vyskytovaly se ve třetině textů.

Nejvýznamnějším zjištěním, k němuž nás analýza vzorku přivedla, je zřetelný nesoulad mezi výrazně spisovnou tvaroslovnou složkou a četnými pravopisnými nedostatky, zejména interpunkčními. Podle našeho názoru lze tento rozpor – a také relativně četný výskyt emotikonů – vysvětlit posunem psanostních norem. Autorky textů si tedy uvědomovaly, že použití nespisovných tvaroslovných variant není v tomto typu textů vhodné, v grafickém záznamu textu si ovšem dopřály poněkud větší volnost. Pravděpodobně dosud nezískaly dostatečnou

zkušenost s psaním formálně zaměřených textů, a proto mají tendenci přenášet do nich určité prvky, které si osvojily v těch typech psaných textů, jež samy nejčastěji vytvářejí, tedy v nej-
různějších druzích elektronické komunikace. Nutno ovšem poznamenat, že posuny psanost-
ních norem lze pozorovat i v textech dospělých mluvčích, například v diskusních fórech tzv.
seriózních internetových deníků. I zde se spisovné tvarosloví často spojuje s uvolněnou grafic-
kou stránkou projevu.

Náš dílčí výzkum tedy potvrdil domněnku o vývojovém pohybu českých psanostních
norem, zároveň však také potvrdil, že spisovné tvarosloví má v připravených psaných textech
stále pevnou pozici, a to i v textech příslušníků nejmladší generace.

Slovesné motivanty v technickom jazyku

Roman Sorger

Katedra jazykov, Technická univerzita v Košiciach, Košice

Pre účely tohto príspevku sme v rámci jednoslovných i viacslovných pomenovaní vyčlenili skupinu deverbatívnych názvov spredmetnenia deja podľa ich príslušnosti k slovesnej modifikačnej a mutačnej kategórii. Predmetom skúmania v tomto príspevku sú dvojazyčné nemecko-slovenské termíny z environmentálnej technickej oblasti mechanického odlučovania prachu, v ktorých bolo možné zisťovať aktivitu slovesných motivantov.

Pri spredmetnení deja – podobne ako aj pri názvoch prostriedkov činnosti so sufixami *-ač*, *-ič* – existuje širšia skupina základových slovies, ktoré sa stávajú motivantmi pre termíny v oblasti sufixálnej derivácie, predovšetkým pomocou sufixov *-nie*, *-ácia*, *-izácia*, ale aj v oblasti transflexie. Od väčšiny slovesných motivantov pre názvy spredmetnenia deja sa v skúmanej oblasti však názvy prostriedkov činnosti netvorí, takže slovtvorná paradigma v porovnávaných jazykoch ich neobsahuje. Slovtvornými motivačnými východiskami pre názvy spredmetnenia deja sa stávajú slovesné motivanty, pri ktorých sa dajú vyčleniť v rámci modifikačnej kategórie sémantické skupiny pre slovenčinu. Lexikálno-sémantická povaha motivanta v rámci východiskovej¹ motivácie, ako aj slovtvorný význam slovtvorného typu spôsobujú odlišnosti v interlingválnej ekvivalencii v porovnávannej kategórii spredmetnenia deja.

Z pohľadu ekvivalentných vzťahov na pozadí nemeckých a slovenských termínov vo vybranej technickej oblasti sme zisťovali ekvivalenciu slovtvorných vzťahov pre slovesné motivanty v deverbatívnych názvoch spredmetnenia deja. Rozlišovali sme tu slovesné motivanty v slovesnej modifikačnej a mutačnej kategórii. V rámci modifikačnej kategórie sa vyskytuje pravidelná symetrická ekvivalencia pri deverbatívach so slovtvorným významom modalitnosti, perfektivnosti a lokalizovanosti, s prevažne vyhranenými a ekvivalentnými prefixmi. V menej početných prípadoch je možné aj synonymné využívanie prefixov (*s-*, *vy-*) v jednom z jazykov, príp. využívanie denominálnych slovies s rovnakým adjektívnym alebo substantívnym východiskovým motivantom pre obidva jazyky. V niektorých prípadoch modifikačnej kategórie je doložená aj opozícia denominálnych a deverbatívnych slovies. V rámci mutačnej kategórie sa zoskupujú desubstantívne slovesá – privatíva a faktitíva a deadjektívne slovesá – faktitíva. Častejšie je v týchto prípadoch doložený výskyt denominálnych slovies v slovenčine (*vlaha* → *vlhký* → *vlh-č-it*; *vlaha* → *za-vla-ž-it* → *za-vlaž-ovat*) oproti deverbatívnym (*rieseln* → *be-rieseln*) v nemčine, ako aj adjektívneho motivanta v slovenčine oproti deverbatívnemu motivantovi v nemčine, čo narušuje priamu motiváciu v slovtvornom rade v nemčine.

V druhej časti príspevku ide o súhrnný prehľad slovtvorných typov v derivátoch, kompozitách a viacslovných pomenovaniach (so syntagmatickými významami objektu, deja

¹ Východiským motivantom rozumieme „motivant stojaci na začiatku slovtvorného radu“ (Furdík, 2004, s. 159).

a príslušnosti), v ktorých sú aktívne slovesné motivanty v názvoch spredmetnenia deja. Tu môžeme pri význame deja zdôrazniť, že neterminologický charakter slovesných motivantov poukazuje na väčšiu terminologickú vágnosť utvorených jednotiek. V oboch jazykoch ide o slovesné motivanty (*fliegen /u-letieť/; ab-fallen /po-klesnúť/; stoßen /na/raziť/*), ktoré sa síce uplatňujú v syntagmatickom spojení s termínmi (*Partikel /častica/; Druck /tlak/*), ale nepodieľajú sa na tvorení nového termínu.

Na záver možno konštatovať, že lexikálno-sémantický výber slovesných motivantov predurčuje slovotvornú povahu lexikálnych jednotiek, ktoré vstupujú do pomenovacieho procesu termínov.

Funkčné členy živých osobných mien vo vybraných lokalitách

Marcela Szczerbová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Každý z nás je pri narodení ovenčený menom a priezviskom tvoriacim úradnú pomenovaciu sústavu. Avšak v tomto príspevku sa orientujeme na neúradnú antroponymickú sústavu, ktorá tvorí otvorený, neustále sa rozvíjajúci a dynamický súbor rôznych pomenovaní. Keďže dvojmenná pomenovacia sústava s pomerne uzavretým počtom rodných mien a priezvisk sa stala nepostačujúcou z dôvodu rozširujúcich pomenovacích potrieb, vznik neúradnej antroponymickej sústavy túto vzniknutú situáciu vyriešil. Úradné osobné mená prestali spĺňať identifikačnú funkciu v rámci dedinského kolektívu.

Živé osobné mená sú neúradné antroponymá, ktorým sa pomenúva jednotlivec zväčša v rámci dedinského kolektívu v neúradnom, resp. polouúradnom styku. V neoficiálnej komunikačnej sfére používaná neúradná podoba mena vychádza najmä z miestneho nárečového úzu. Sústavu živých osobných mien (ŽOM) chápeme ako systém antroponymických modelov, v ktorých sa prejavujú špecifické onomastické črty. Antroponymický pomenovací model (PM) pozostáva z obsahového modelu (OM) designácie, motivačného modelu (MM) – motivácie a slovotvorného modelu (SM), ktorý charakterizuje jazykovú stránku ŽOM. PM obsahuje v rôznych kombináciách nasledujúce funkčné členy (FČ): krstné meno (K), priezvisko (P), individuálna charakteristika (CH), živé rodinné meno (R), živé meno podľa domu (D) a apelatívny člen (A). Každý z nich sa vyznačuje určitými sémantickými príznakmi. Pozornosť venujeme dvom obciam, pričom jedna obec sa nachádza na slovenskom území (Rabča) a druhá obec (Pekelník) na poľskom území. V príspevku podrobnejšie, či detailnejšie analyzujeme funkčný člen individuálnu charakteristiku, ktorý sa vyznačuje antroponymickými sémantickými príznakmi [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným/nepribuzným) osobám] a [- dedičnosť]. V individuálnej charakteristike sa uplatňujú aj rôzne hodnotiace postoje pomenovateľov, či už ide o expresívnosť ± konotatívnosť, alebo tiež o spoločenskú príznakovosť ± spoločenské zaradenie a hodnotenie.

Individuálna charakteristika čerpá lexiku zo všetkých vrstiev slovnej zásoby, je vytvorená zo slov neutrálnych, hovorových, expresívnych, zastaraných, historizmov, nárečových, prevzatých i cudzích. Systém prvkov individuálnej charakteristiky je otvorený na rozdiel od systému prvkov funkčných členov (krstné meno), ktorý je relatívne uzavretý.

Staročeské femininum *jatka* - nástin jeho dalšího formálního a sémantického vývoje a lexikografické zpracování

Štěpán Šimek

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Príspevek predstavuje problémy lexikografického zpracování staročeského feminina *jatka* v diachronním slovníku, vyplývající především z požadavku náležitého řazení významů, tj. reflektujícího vývoj sémantické struktury této (ve staré češtině) polysémní lexikální jednotky (dále LJ).

V současné spisovné češtině se lexém *jatka* vyskytuje pouze jako pluralium (srov. SSČ), a to ženského nebo středního rodu. Odmyslíme-li přenesený (expresivní) význam, jedná se o LJ monosémní s významem ‚místo, podnik pro porážení dobytka‘.

Starší slovníky spisovné češtiny ukazují dynamický vývoj především po stránce formální: jak PSJČ, tak SSJČ uvádějí jako heslovou podobu i formu singuláru, směřování k formě pouze plurálové a dvojí rodové příslušnosti reflektují uspořádáním heslového záhlaví a metajazykové (srov. PSJČ ‚*jatka*, -y f., obyč. plur. *jatky*, -tek f. (nom. ak. pl. též *jatka*, zvl. ve spojení na *jatka*)‘, SSJČ: ‚*jatky*, -tek ž. pomn., ob. *jatka*, -tek s. pomn., řidč. *jatka*, -y ž.“). Monosémie novočeské LJ není v podstatě narušena, pouze PSJČ uvádí další význam tohoto lexému, ovšem z mysliveckého slangu ‚*ohrada*, v které se lapá černá zvěř‘.

Střední čeština, reflektovaná Lexikální databází humanistické a barokní češtiny, ukazuje LJ *jatka* jako femininum pravidelně tvořící jak singulárové, tak plurálové tvary, a to ve významech ‚*jatky*, masný krám, „šlachtata“ a ‚*komora*, vedlejší místnost‘. Tento stav potvrzuje i Jungmannův slovník pod heslem **jata* (nedeminutivní podoba heslového slova je výsledkem rekonstrukce – snad i vlivem polštiny či obecně slovanizujících dobových tendencí, jiné významy než dva výše uvedené pocházejí ze staré češtiny).

Ve staré češtině představuje *jatka* LJ jednotku s bohatou polysémií, doloženy jsou tyto významy (řazené zde podle doložení chronologicky od nejstaršího po nejmladší): ‚nuzný příbytek, útulek k přebývání‘; ‚(pro nějakou činnost) *doupě*, *brloh*‘ a frazeologické *jatka lotrová/lotrovská*, expr. *peleš lotrovská*, útulek *lotrů* ap. *nekalých živlů*; ‚*jeskyně*‘; ‚*čí* (duchovního) nejprostší obydlí k rozjímavému životu o samotě, poustevna‘; ‚*bouda* při *dole*, *kavna*‘ (za lat. *caverna*); ‚*pohanský chrám*‘ (za lat. *delubrum*); ‚*masný krám*, v něm zvl. místo, kde se dobytek zabíjí a *bourá*‘; ‚*komora*, *spížirna*, *místnost* sloužící k ukládání *kuchyňských potřeb* a *zásob*‘; ‚*bouda*, *strážní domek* ve *vinici*‘.

Problém seřazení významů ve slovníkové heslové stati způsobem reflektujícím vývoj sémantické struktury této polysémní LJ ve staré češtině vyplývá z více okolností, především:

· Příspěvek vznikl za podpory grantů GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*, P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)* a P406/10/1165 *Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty*.

z nejasné etymologie předpokládaného východiska, psl. **jata*, z nutnosti počítat s vlivem lidové etymologie a z nemožnosti vycházet bezvýhradně z chronologie dokladů.

Plný příspěvek přináší zdůvodněný návrh řešení, založený na interpretaci dokladů excerptovaných ze staročeských literárních památek provedené v souladu s metodami komplexní rekonstrukce významové struktury LJ. Zmiňuje též pravděpodobné důvody vedoucí k zániku polysémie u zkoumané LJ v mladších fázích vývoje češtiny.

Protetické *v*- v české odborné literatuře druhé poloviny 16. století (na tisku *Liber de Arte Distillandi* z roku 1559)

Marta Šimečková

Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Brno

Většina novodobých lingvistických prací popisujících ustalování proteze v období humanismu se opírá o příslušné kapitoly v historických mluvnicích, dále o studii A. Kamiše, zabývající se daným jevem v městských knihách města Louny, a o studii S. Utěšeného, jenž popsal územní rozšíření neetymologického *v*- na materiálu místních jmen v historických Čechách. Nejpodrobněji je pronikání *v*- do psaného úzu 16. století popsáno v monografii J. Poráka. Z jeho materiálu vyplývá, že ještě na počátku 16. století převládaly v tištěných textech slova s *o*- na začátku, až od 30. let se před tímto vokálem častěji prosazovalo nepůvodní *v*-, které však v druhé polovině 16. století začalo v tiskařském úzu ustupovat. Poráková monografie umožňuje srovnání jednotlivých textů, též kladení nových otázek z této komparace vyplývajících. V tomto příspěvku se pokusíme naznačit, jaké faktory mohly mít vliv na přijetí protetické hlásky v tiscích. Chceme tak přispět k popisu českého hláskosloví v druhé polovině 16. století, zde konkrétně na popisu protetického *v*- v tisku *Liber de Arte Distillandi: Knihy o pravém Umění Distilování, a neb vod pálení* z r. 1559.

V analyzovaném tisku tvoří počet dokladů bez proteze 70 % všech slov začínajících původně na *o*-, jde tedy o tisk reflektující sledovanou změnu ve vysoké míře. Pouze s protezí je doloženo 13 % slov, ta jsou mírně převyšována doklady s kolísáním (17 %). Autor dává přednost výhradně protezi u většiny slov nepřeřigovaných, jako *vocel, voman, vorat, vovel, vořech, vosel*, u přeřigovaných pak jen tam, kde je proteze častá i v jiných tiscích, jako *vohýbat, vastat, vožrat*. Jde většinou o slova, u nichž byla neetymologická hláska již v sledovaném údobí lexikalizována, tudíž byla přijímána jako stylově neutrální i v tzv. vyšší literatuře. V textu je časté kolísání, např. u slovesa *otéct* autor preferuje podobu *votéct*, u slovesa *omočit* je pak tendence opačná. Protetické podoby nad neprotetickými vítězí u substantiva *oko*, zatímco u číslovky *osm* je v převaze varianta se samohláskou. Téměř v rovnováze jsou pak dvojí varianty slova *vocet* i *ocet*, *voheň* i *oheň*, *vostružina* i *ostružina*, *vosychat* i *osychat*. Vedle tradičních podob předložky *o* a *od* se v textu, i když jen po jednom dokladu, objevují i podoby *vo*, *vod*. Bez proteze se tu vyskytují slova většinou takto tištěná i v jiných humanistických textech, např. *oba, obec, obraz, ocún, on, opět, osoba*. Převažují mezi nimi slova s prefixem, která protezí nejvíce odolávala, např. *obcházet, obmazat, odkvést, odpařit, okovat, osypat*. Srovnáním s jinými odbornými texty můžeme říci, že se poměr protetizovaných a neprotetizovaných slov v tomto tisku nijak nevymyká dobovému úzu (srov. *Knížka o štěpování rozkošných Zahrad* z r. 1558, *Regiment zprávy Ovcího Dobytku* z r. 1561).

Přesto lze u textů vydaných ve stejném období (dokonce i ve stejném roce) vysledovat značné rozdíly v poměru podob s protezí a bez ní. To lze vysvětlit působením rozličných stylových faktorů. Z objektivních faktorů pokládáme za nejzávažnější funkci psaného komuni-

kátu a jeho téma. Zkoumaný text plní funkci odbornou, v rámci oblasti odborného stylu lze danou příručku řadit mezi texty prakticky odborné. Ty vykazují větší otevřenost hláskovým jevům šířícím se v 16. století do tisků z mluveného úzu. Tisk obsahuje informace o výrobě léčebných destilátů a jejich léčebných účincích, tematikou jej lze tedy řadit k textům lékařským, které jsou k protezi nadměrně benevolentní. K objektivním faktorům bývá někdy připojován i adresát, jemuž je text určen. Z předmluvy psané překladatelem je zřejmé, že byl český text primárně věnován nevzdělanému čtenáři (to lze odvodit z jeho zmínky, že se mu nelíbí zbytečně dlouhé výklady cizojazyčných názvů rostlin v německém originálu, které podle něj „prostejím lidem jazyku Českého, kteříž jiných Řečí neumějí, k žádnému užitku a prospěchu nejsou“ 2v; v předmluvě též obhájuje uvádění českých termínů vedle latinských a německých, které jako jediné jsou známy nevzdělaným čtenářům). Důležitým faktorem je rovněž doba vzniku textu. Jak bylo řečeno, v druhé polovině 16. století proteze ustupovala, v prakticky odborných textech se však držela déle, čehož je dokladem i zde analyzovaný text. Subjektivní faktory, tj. faktory zejména spjaté s osobou autora, jsou s těžší výsledovatelné, proto se vyjádříme jen k vlivu příslušnosti původce textu k teritoriálnímu dialektu. Překladatelem textu byl Jan Jevičký Černý, měštěnin v Zábřeze (takto se sám označuje na začátku předmluvy). Porovnáním s dnešní nářeční situací můžeme říci, že původ autora mohl podpořit jeho kladný vztah k protezi, neboť je v- doloženo na Svitavsku i Zábřežsku v příslušných mapách *Českého jazykového atlasu* (v 16. století snad mohlo být územní rozšíření tohoto jevu obdobné). Mezi subjektivní činitele řadíme též úzus dílny, v níž byl text vytištěn. Zde to byla olomoucká dílna Jana Günthera, která slova s protezí patrně nekorigovala jako nenáležité podoby.

Jsme si vědomi toho, že v tak krátkém exkurzu nejsme s to detailně popsat vliv jednotlivých faktorů. To bude cílem budoucího výzkumu, v němž se na základě rozboru vybraných hláskoslovných jevů (nejen) v odborných textech 16. až 18. století pokusíme vyslovit o dobovém tiskařském úzu, vývoji daných jevů a následně i o působení stlyotvorných faktorů na jejich (ne)zakotvení v textu.

Polyfunkční formant *-sko* v toponymii Čech

Pavel Štěpán

Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Mezi formanty nedoložené v apelativní sféře jazyka patří kupříkladu sufix *-sko* (a jeho rozšířená varianta *-ovsko*). Je všeobecně známo, že tento formant je v češtině užíván především pro tvoření administrativních choronym, tj. vlastních jmen větších správních celků, států a jejich částí, okresů, regionů apod. Hojně se však vyskytuje i v pozemkových jménech a jménech místních částí. V příspěvku věnujeme pozornost především pomístním jménům (a také jménům místních částí, která mají k pomístním jménům z hlediska svého jazykového ztvárnění i vzhledem ke svému vzniku velmi blízko) utvořeným pomocí sufixu *-(ov)sko*. Materiálovým východiskem je abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech uložený v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.

Problematickou pomístních i místních jmen utvořených sufixem *-(ov)sko* se podrobně zabýval F. Cuřín (1967). Došel k závěru, že pomístní jména tohoto typu se v současné době vyskytují především v oblasti Podkrkonoší, na základě historických dokladů z tereziánského katastru však dokládá, že v minulosti byla jména tohoto typu celočeská a vyjadřovala vztah k sousedním obcím, vztah k osobám i k věcem. L. Olivová-Nezbedová (1995, s. 65) zaznamenává tvoření pomístních jmen sufixem *-ovsko*, výjimečně i sufixem *-sko* od jmen osobních, dále pak sufixem *-sko* od jmen místních. Pomístní jména utvořená od místních jmen označují podle autorky pozemky v místech zaniklé vsi, pozemky ležící směrem k sousední obci (případně přímo u katastrálních hranic se sousední obcí) nebo pozemky v rámci katastru jedné obce patřící obci jiné.

1. Tvoření od místních jmen

Sufixem *-sko* se od místních jmen tvoří pomístní jména vycházející z následujících propriálně pojmenovacích motivů: (a) poloha vzhledem k sousední obci (nebo komunikaci vedoucí do vzdálenější obce), (b) poloha v katastru dané obce, (c) poloha v místech zaniklé vsi, (d) posesivita: pozemky patřící jiné obci nebo osobě, případně instituci z jiné obce.

2. Tvoření od osobních jmen

Propriálně pojmenovacím motivem je v tomto případě vždy široce chápáná posesivita; nejčastěji se jedná o objekty patřící určité osobě (pozemky *Bůvovsko* byly majetkem Jiřího Bůvy), vztah dané osoby k pojmenovanému objektu však mohl být i jiný (jméno pozemku *Chábovsko* odráží skutečnost, že správcem zdejšího zbytkového statku byla osoba jménem *Cháb*).

· Příspěvek vznikl v rámci grantu GA ČR č. P406/12/P600 a s podporou RVO: 68378092.

3. Tvoření od apelativních substantiv

Jména utvořená sufixem *-sko* od apelativ vyjadřují následující propriálně pojmenovací motivy: (a) posesivita (pole *Farářsko* patřilo místní faře), (b) lokalizace (*Městsko* – pole nazvané podle polohy vzhledem k městu Humpolci), (c) okolnost (pole *Desátkovsko* bylo nazváno podle skutečnosti, že se z něj odevzdával desátek místnímu knězi).

4. Tvoření od adjektiv

Tvoření od adjektiv je ojedinělé, vyšším počtem dokladů jsou však doložena pomístní jména *Hořensko* a *Dolensko*, odvozená od regionálně příznamených adjektiv *hoření* a *dolení*.

5. Tvoření od předložkových spojení

I tento způsob tvoření je ojedinělý. Převažuje tvoření od spojení předložky s apelativem (např. *Podvesko*, *Záhumensko*); na tvoření od spojení předložky s toponymem je k dispozici jediný doklad (*Podžalsko*).

6. Jazykovězeměpisný pohled

Nejvýraznější areál vytvářejí pomístní jména utvořená sufixem *-ovsko* od osobních jmen, která se vyskytují v oblasti severovýchodních a jihovýchodních Čech. Zcela izolovaný je pak jejich ojedinělý výskyt v západních Čechách na Horšovskotýnsku. Kromě tohoto výjimečného výskytu se pomístní jména tohoto typu vyskytují výhradně ve východní polovině Čech. Velmi výrazný areál vytvářejí v širší oblasti Pojizeří, v jeho rámci jsou pak nejpočetnější na Turnovsku, Českodubsku a Jilemnicku.

Pomístní jména utvořená sufixem *-(ov)sko* od apelativních substantiv vytvářejí opět výrazný areál v Pojizeří, o dalším areálu pak můžeme hovořit na Českomoravské vysočině, jednotlivé doklady pocházejí z východní oblasti středních Čech, Mělnicka, Libochovicka, Rakovníka a ze západních Čech. Téměř chybí v jižních Čechách a ve větší části středních Čech, doložena nejsou ani z nevjýchodnějších Čech.

Devatenáct set softwarů a hardwarů (analýza vybraných výslovnostních jevů v češtině)

Veronika Štěpánová

Oddělení jazykové kultury, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Při zkoumání současného úzu a normy v jazyce je výhodné využívat i korpusy zachycující rozsáhlý jazykový materiál. Budování korpusů vhodných pro (fonetický) výzkum zvukové roviny jazyka je však náročnější než získávání materiálu psaného. Zřejmě i proto v současnosti lze vycházet pouze z nepočtených rozsahově omezených zdrojů. Jedním z nich je korpus Monolog, který obsahuje monologické nahrávky profesionálních mluvčích z Českého rozhlasu, většinou se jedná o projevy čtené, připravené. U všech mluvčích se předpokládá, že se (např. v souladu s kodexem Českého rozhlasu) snaží o projev po všech stránkách spisovný a že v rámci veřejnoprávního vysílání působí jako tzv. řečové vzory. Každý z mluvčích v korpusu byl podroben tzv. testům typu řečový vzor, v nichž posluchači ohodnotili jeho mluvní výkon. I když se kvalita mluveného projevu jednotlivých mluvčích pochopitelně liší, žádný z nich nebyl považován za špatného, nebo dokonce za nepřijatelného mluvčího. Nahrávky v korpusu Monolog lze tak (i z dalších důvodů) považovat za jeden z možných zdrojů zkoumání české noremní výslovnosti.

Při analýze české ortoepické kodifikace a při práci v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český narážíme na jevy, které buď jazykové příručky zaměřené i na výslovnost neřeší vůbec, nebo se v doporučení neshodují, případně jde o řešení přinejmenším sporné. Jedním z nich je výslovnost souhláskové skupiny [cts] ve složených číslovkových výrazech typu *devatenáct set*. Tato konsonantická skupina bývá v řeči obvykle realizována zjednodušeně. Kdybychom se řídili pouze doporučeními ortoepické kodifikace, došli bychom k závěru, že jakékoli zjednodušení v rámci skupiny [cts] není spisovné. Plná výslovnost skupiny [cts] však i školeným mluvčím působí nemalé obtíže.

Při řešení konkrétních výslovnostních problémů je proto třeba vycházet nejen z obecných výkladů v příručkách, ale rovněž ze současného úzu (zejména z výslovnosti noremní) a zároveň zohlednit další kritéria. Z hlediska posluchače (jeho pohodlí, prediktability textu atp.) není podle našeho názoru nezjednodušená realizace nutná. Pokud se mluvčí budou snažit o opravdu zřetelnou a plnou výslovnost, může pak tento jev snadno působit dojmem hyperartikulace a být posluchači hodnocen až negativně.

V korpusu Monolog je zachyceno celkem 94 výskyty (stav k 1. 12. 2012, data budou do korpusu ještě doplňována) spojení typu *devatenáct set*, a to u devíti různých mluvčích. Nejčastěji se vyskytovalo přímo spojení *devatenáct set* (50krát) a dále *osmnáct set* (21krát) atd. Poslechovou analýzou, kterou provedla autorka příspěvku, bylo zjištěno, že ve všech 94 výskytech je

* Text vznikl s podporou RVO: 68378092.

skupina *cts* jednoznačně realizována pouze jako [c], dochází tedy ke zjednodušení původní tříčlenné souhláskové skupiny na konsonant jediný.

Tento jev by měl být v případné budoucí ortoepické kodifikaci zohledněn. Připuštění možnosti skupinu [cts] zjednodušovat na pouhé [c] se může zdát sice na první pohled jako velmi radikální řešení, které příliš upřednostňuje pohodlí mluvčího, zde však pravděpodobně nezpůsobí jakékoli nepohodlí pro posluchače, takže se nejedná o krok mířící proti jednomu ze základních principů české ortoepické kodifikace – preferovat pohodlí posluchače, a to i na úkor pohodlí mluvčího.

V případě zjišťování výslovnosti u spojení typu *devatenáct set* jsou data poskytnutá korpusem Monolog pro naše účely dostačující, analýzu lze provést poměrně rychle a rovněž výsledek se jeví jako uspokojivý. Pokud však nastane potřeba zjistit uzuální/noremní výslovnost u konkrétních slov, která se nevyskytují v korpusu s dostatečnou frekvencí, není v současnosti snadné najít jiné zdroje, které by problém vyřešily. Např. v případě výrazů *hardware* a *software* (a odvozenin od nich), u nichž se lingvistické příručky na doporučené výslovnosti neshodují (problematická je zde vokalizace délka), zjišťujeme, že korpus Monolog poskytuje pouze jeden doklad tvaru *softwarového* a rovněž doklad tvaru *hardwarového* (navíc od téhož mluvčího), v žádných jiných podobách se zde zkoumané výrazy nevyskytují. Obdobná situace je i u korpusu Dialog, který byl vytvořen v Ústavu pro jazyk český a shromažďuje nahrávky s přepisováním pořadů českých televizí.

Pro stanovení uzuální (a pochopitelně i noremní) výslovnosti podobných slov tedy v současnosti dostupné korpusy selhávají. Vyhledávání potřebných (nejméně desítek) dokladů např. na internetu v on-line archivu Českého rozhlasu nebo České televize je práce vyčerpávající, časově velice náročná, zdlouhavá a s nejistým (a snadno zpochybnitelným) výsledkem. Z těchto důvodů je tedy třeba vývoj korpusů mluveného jazyka podporovat a při jejich tvorbě je vhodné počítat i s možností fonetických výzkumů, což znamená především zpřístupnit zvukové podklady.

Ortoepické podoby je zvláště u cizích slov potřebné v lingvistických zdrojích uvádět. Pokud uzuální/noremní výslovnostní podoby nelze relativně snadno zjišťovat, je tvorba nových příruček značně ztížena, případně svádí jejich autory k tomu, aby fonetické podoby buď pouze opsali ze starších (ne vždy spolehlivých a aktuálních) zdrojů, nebo se spolehli na vlastní dojem, s jakými realizacemi se nejčastěji setkávají, což by byl přístup značně nevědecký.

Problém prekladu vlastných podstatných mien v umeleckej literatúre

Dominika Tekeliová

Slavistický ústav Jána Stanislava, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Príspevok sa zaoberá problematikou prekladu vlastných podstatných mien v umeleckej literatúre so zameraním na čitateľa prekladového textu. Na základe dostupnej literatúry, ale aj výskumu podáva pohľad na danú problematiku so zreteľom na postoj recipienta sprostredkovanej komunikácie, poukazuje na čitateľa prekladu ako na dôležitejší faktor z hľadiska voľby stratégie prekladu. Preklad niektorých špecifických vrstiev jazyka totiž môže prekladateľa postaviť pred mnohé prekážky, pri ktorých sa často ocitá z lingvistického, ale aj kultúrneho hľadiska v náročnej situácii. Za špecifické prvky sú považované vlastné podstatné mená, ktoré sú problematickým prvkom v procese prekladu, najmä v súčasných, veľmi populárnych literárnych dielach fantazijnej literatúry.

V príspevku sú teda bližšie uvedené základné východiská umeleckého prekladu, vysvetlenia, prečo je čitateľ dôležitý pre završenie komunikačného retazca, ďalej sa upresňujú princípy prekladu vlastných podstatných mien. V druhej časti sa stručne prezentujú výsledky výskumu, ktorého cieľom bolo zistiť spokojnosť čitateľov s prekladmi vlastných podstatných mien vo svetových bestselleroch preložených do slovenského jazyka. Príspevok na základe výskumu podáva názor čitateľskej obce, ktorý ukazuje požiadavky a preferencie u slovenského recipienta, a tým aj výber stratégie prekladu u prekladateľa.

Slovenské a srbské somatické frazémy s lexikálnou zložkou *oko*

Jasna Uhláriková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Srbsko

V našej práci sa zaoberáme slovenskou a srbskou somatickou frazeológiou. Cieľom našej práce je zachytiť a porovnať fond slovenských a srbských frazém s lexikálnym motivantom *oko*. V rámci výskumu sme porovnávali uzuálne invariantné podoby frazém v synchrónnom priereze zachytené slovníkmi. Výsledkom nášho výskumu je kvantitatívna a kvalitatívna charakteristika slovenského a srbského fondu frazém. Parciálne sme sa zaoberali lexikálnym obsadením frazém s komponentom *oko*, ako aj ich štruktúrno-sémantickými vlastnosťami.

Keďže v slovenskej aj v srbskej frazeológii chýba ucelený slovníkový zoznam frazém, opierame sa jednak o existujúce slovníky, jednak o ideografické spracovanie frazém jednotlivých autorov. I keď v slovenskej frazeológii nie je doteraz známy kompletný výpočet somatických frazém, predsa len sa tu na rozdiel od srbskej frazeológie stretávame s pozoruhodným fondom somatických frazém a zároveň s väčším počtom teoreticko-metodologickej literatúry z rôznych oblastí frazeológie. Vzhľadom na to, že posledný výpočet slovenských somatických frazém bol publikovaný v monografii D. Balákovej (2011), pokladáme tento fond za doposiaľ najucelenejší a taký ho aj preberáme. V srbskej frazeológii je situácia iná. Frazeológia sa stáva predmetom záujmu až v ostatných rokoch, avšak vzhľadom na dosť malý počet frazeologických výskumov je počet lexikograficky zachytených (prítom však tematicky, štruktúrno-sémanticky ap. nediferencovaných) frazém predovšetkým vo výkladových slovníkoch nedostatočný, ale relatívne upokojujúci. Keďže sme nemali k dispozícii žiadny frazeológmi zachytený fond srbských somatických frazém, popis srbských somatických frazém obsahujúcich somatizmus *oko* sme v rámci tohto výskumu robili od začiatku. Excerptovali sme z existujúcich lexikografických prác. Zo šiestich slovníkov sme vyexcerptovali spolu 132 srbských frazém s lexémou *oko*.

Tak z celkového kurpusu frazém, ktoré sme porovnávali, tvoria 45 % identické frazémy na úrovni sémantickej, lexikálnej a štruktúrnej (napr.: *byt' [niekomu] trňom v oku / буму [некому] трн у оку*), 21 % tvoria sémantické ekvivalenty, ktoré sa odlišujú na úrovni lexikálnej alebo štruktúrnej, ale motivované sú lexémou *oko* (napr.: *belmo mu spadlo z očí / nao my je veo c očujy (nala my je мрена, копрена c очуйy); krása je v očiach toho, kto sa pozerá / lenoma je y оку носматрача*) a 34 % tvoria frazémy, ktoré nemajú v porovnávanom jazyku sémantický ekvivalent motivovaný somatizmom *oko*.

Už na základe uvedených postrehov a vzhľadom na počet identických frazém z hľadiska motivácie, štruktúry i sémantiky je zrejmé, že situácia v slovenskej a srbskej frazeológii bude aj

· Príspevok je súčasťou republikového projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juho-východnej a strednej Európe* (178017), ktoré financuje Ministerstvo osvetly, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

z hľadiska konštrukčného vo veľkej miere zhodná. Vychádzame z aktuálnej klasifikácie frazém podľa stavby na konštrukčné (stavebné) typy podľa J. Mlacka (2007). Korpus somatických frazém podľa Balákovéj (2011) predpokladá existenciu prvých troch typov v slovenčine: frazeotextémy (napr.: *Oči sa tu otvorili / Отвориле су му (joj u сл.) се очи; Robí, čo vidí niekto na očiach / Куд ја оком, туд он скоком*); frazeolexémy (napr.: *mať oči všade / имати очи на потиљку*) a frazémy so stavbou neslovesnej syntagmy (napr.: *zoči-voči / очи у очи; medzi štyrmi očami / у (међу, између) четири ока; oči ako trnky / очи /црне/ као дрењине; od oka / од ока* atď.).

Zo sémantického hľadiska vyexcerpované somatické frazémy motivované lexémou *oko* sme klasifikovali podľa významu do piatich skupín: fyzický vzhľad človeka, resp. vlastnosti vecí (napr.: *akoby tu z oka vypadol / као да је [неко некоме] из ока испао*), charakterové vlastnosti človeka, správanie sa a vzťahy ľudí v spoločnosti (napr.: *(ne)robiť [niečo] pre modré (na, pre pekné) oči [niekoho] / чинити/учинити [нешто] на (за) лепе очи (због лепих очију); oko je zrkadlom duše (oko – do srдца (do duše) окно / очи су огледало душе*), zmyslové vnímanie, videnie, pozorovanie (napr.: *pozerať sa [na niečo] volným okom / гледати голим оком (голим очима, простим оком); mať jastrabie oči (mať oči ako jastrab) / соколове очи*), vnímanie okolitého sveta (napr.: *vidieť svet vlastnými očami / гледати својим очима*) a frazémy opierajúce sa z hľadiska sémantického o mimojazykovú komunikatívnu skúsenosť – mimiku a gestá (napr.: *kloriť oči / склапају му се очи; gúľať očami / превртати очима* atď.).

Využitie slovotvorných postupov pri formovaní novodobých slangových výrazov

Denisa Vagaská

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Slang je veľmi dynamická vrstva jazyka, ktorá sa rýchlo mení. Prejavy diferencovanosti spoločnosti sa odrážajú v diferencovanosti jazyka, a preto je jazykové spoločenstvo rozvrstvené podobne, ako je stratifikovaný jazyk. Slang je „aktívny komunikačný prostriedok“ sociálnej skupiny – vekovej, záujmovej alebo profesijnej, ktorý používatelia denne využívajú v bežnej komunikácii, vo vzájomnej sociálnej interakcii.

V príspevku sa venujeme spôsobom tvorenia slangových výrazov pomocou slovotvorných postupov. Pozornosť koncentrujeme len na novodobé slangizmy, ktoré sa v súčasnosti používajú v komunikácii medzi mladými ľuďmi a nie sú zaznamenané v poslednom slangovom slovníku, ktorý vyšiel na Slovensku – *Slovník slovenského slangu* (1993) od B. Hochela. Primárnym zdrojom, z ktorého vychádzame, je sféra internetovej komunikácie: čety, blogy, diskusie, internetové fóra a pod. Jazykové prejavy na internete majú príznak neformálnosti, hovorovosti a expresívnosti, s čím súvisí i výber jazykových prostriedkov. V komunikácii sa tak funkčne využívajú slangizmy, ktoré vznikajú v dôsledku ekonomizácie prehovoru modifikovaním, resp. deformovaním existujúcich lexikálnych jednotiek, no zároveň i tvorením nových slangových výrazov (najmä) z túžby mladých ľudí po originalite a jedinečnosti vyjadrovania.

Vznik slangových výrazov je motivovaný citovým vzťahom k pomenovaným objektom skutočnosti, ale i snahou „modernizovať“, nanovo pomenovať niektoré prvky skutočnosti a aktualizovať ustálené jazykové prostriedky. Väčšinou ide o originálne a vtipné výrazy, ktoré však nemajú dlhú „trvanlivosť“. Používanie slangizmov je spravidla obmedzené na hovorené prejavy príslušníkov určitej sociálnej skupiny. V dnešnej dobe sa čoraz častejšie objavujú v literárnych dielach slovenských, ale i svetových autorov. Pre tieto texty, písané s využitím slangu, je charakteristická výrazová obraznosť a bohatá synonymia, ktorá tu už nie je motivovaná vecnou pomenovacou potrebou, ale nejakým citovým vzťahom k daným osobám, predmetom, javom. Sústredili sme sa na tvorbu súčasných slovenských autorov, z ktorých diel sme excerptovali ďalšie slangizmy, napr. J. Šebesta – *Venusha (Ťažký týždeň)*, L. Dobrovoda – *Ja malkáč, Ja veľkáč*, E. Elias – *Zdochnuté srdce*.

Slang sa používa i v médiách – v televízii, v rozhlase, v (bulvárnej) tlači, ktoré sú tiež vďačným zdrojom pre jeho skúmanie. Slangové prvky sa do textu začleňujú účelovo, na ozvláštnenie hovoreného či písaného komunikátu. V posledných rokoch tvorí táto vrstva veľkú časť slovnej zásoby v rôznych talk show a reality show v programoch komerčných televíznych staníc, v rádiách i bulvárnej tlači. Okrem uvedeného sú prínosným zdrojom nových slangových výrazov i autentické prejavy ľudí v bežných komunikačných situáciách. Slangizmy

sú písomne zaznamenané z komunikácie na ulici, v obchode, autobuse a pod., ktoré odrážajú prirodzené používanie jazyka v rôznych prostrediach.

Medzi základné slovotvorné postupy tvorenia slangových výrazov patrí derivácia, ktorá môže byť: a) prefixálna – odvodzovanie slov predponami, napr. *bezkrkáč, dokafrať, premrdať*; b) sufixálna – odvodzovanie slov príponami, napr. *bezdák, depka, trapošiť*. Jeden z najfrekvencovanejších spôsobov je skracovanie: a) jednoslovných pomenovaní – *bezdák/bezdi/bezďo*; b) viacslovných pomenovaní (univerbizácia) – *socka, absták*. Menej často sa vyžíva multiverbizácia (tvorenie viacslovných pomenovaní), napr. *krivý šilt, sfúkať lajnu*, a tvorenie kompozít (skladanie slov), napr. *fethandra, drátomez*.

Dôležitým onomaziologickým postupom tvorenia slangizmov je i metaforické prenášanie významu, čím sa rozširuje počet významov jednotlivých slov a slovných spojení, napr. *pumpovať, brzda*. Oproti tomu sa metonymické prenášanie významu na základe vnútorných súvislostí využíva zriedkavo, napr. *huba, guma*. Veľkú skupinu slangovej vrstvy predstavujú výrazy, ktoré vznikli preberaním z cudzích jazykov. V dôsledku využívania nových technológií, modernizácie a internacionalizácie sa do našej slovnej zásoby čoraz častejšie a intenzívnejšie dostávajú anglicizmy. V najväčšej miere k ich preberaniu dochádza v internetovej komunikačnej sfére, ktorá je pre dnešných mladých ľudí v móde. Vznikajú tak slová, ako sú *četovať, surfovať (po internete), googliť, brejk, staff*. Z dôvodu areálovej blízkosti, historickej a sociálnej prepojenosti tvoria silnú vrstvu výrazy prebraté z češtiny – *bejk, dojíždák, mrte*. Menej časté sú výrazy prevzaté z iných jazykov – maďarčiny, nemčiny, poľštiny, francúzštiny a pod. – *tojáš, mariška*.

Posunková lexéma V TOM má mnoho podôb

Roman Vojtechovský

Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich, Bratislava

Posunkový jazyk je prirodzený, autonómny vizuálno-motorický jazyk a je ustálený po lexikálnej a gramatickej stránke. Používa ho spravidla komunita nepočujúcich. Naša slovenská komunita nepočujúcich vo svojej intrakultúrnej komunikácii často artikuluje aj posunok V TOM, ktorému by sme sa v tomto príspevku viac venovali. Táto lexéma patrí do posunkovej zásoby slovenského posunkového jazyka a často sa objavuje v gramatike i v pragmatike.

Pri produkcii zdieľania v slovenskom posunkovom jazyku nie sú zďaleka využívané len ruky. Významy tu vyjadrujeme dvoma typmi nosičov, ktoré sa vždy používajú simultánne. Tvary a pohyby ruky/rúk a miesto artikulácie zaradíme k tzv. nosičom manuálnym. Vedľa nich však ešte používame tzv. nosiče nemanuálne, medzi ktoré patria mimika, pohyby i pozície hlavy a pohyby i pozície hornej časti trupu. K mimike ako výrazu a pohybu tváre sa zaraďujú obočia, oči, nos, ústa, jazyk, zuby a líca. K pohybu úst patria hovorené komponenty, čiže bezhlasne artikulované pohyby úst, ktoré sú odvodené od slovenského jazyka a orálne komponenty, čiže artikulované pohyby úst, ktoré nie sú odvodené od slovenského jazyka.

Posunok V TOM je lexéma, ktorá sa používa namiesto podstatného mena, inej slovnodruhovej charakteristiky lexémy, frázy alebo myšlienky vo výpovediach alebo v komunikácii nepočujúcich. Lexéma V TOM má všeobecný význam, ktorý sa konkretizuje až v kontexte.

Lexéma V TOM je odvodená zo slovenčiny, ale nenájdeme žiadnu podobnosť, alebo súvislosť medzi javmi vyskytujúcimi sa v slovenskom jazyku. Z toho dôvodu vyjadrený posunok V TOM sa zdal menej zainteresovaným ľuďom zaujímavý, jeho význam nebol pre nich azda pochopiteľný. Naopak pedagógovia, tlmočníci, osobní asistenti vykonávajúci úkon tlmočenia a sociálni pracovníci sa v rámci edukácie nepočujúcich zvyčajne zameriavali na posunky typu „čo slovo – to posunok“ a práve preto bola lexéma V TOM ignorovaná.

Vzhľadom na to, že lexéma V TOM je v komunikácii nepočujúcich často vyskytujúcim sa fenoménom, nazdávame sa, že je potrebné sa tejto lexéme venovať.

Najprv uvedieme príklady písaných výpovedí nepočujúcich na Facebooku s výrazom V TOM, ktorý interferenčne preniká do písanej podoby slovenčiny:

1. príklad: Prvá osoba v dialógu: *Lassie musí oblieka rolak, lebo trvale vonku...vieš? Moja dcerka počula že Lassie vela kašle*; Druhá osoba v dialógu: *... v tom pretože tak radšej Lassie spí vnútri, nie?* Z tejto výpovede badáme, že výraz V TOM nahrádza celú výpoveď, čiže myšlienku ako celok.
2. príklad: Prvá osoba: *veelmi zlatuckáááááá, cie to dievcatko? :)))* Druhá osoba: *to sa vola Klaudia ---ovska v tom jej mama Silvia ---ovska*; Z druhej výpovede môžeme povedať, že výraz V TOM nesie v slovenčine význam: *čiže*.

3. príklad: *najprv si mysleli ze asi cudzi ale vtom dedko*; Zo siedmej výpovede zistíme, že výraz V TOM obsahuje tento význam frázy: *nakoniec to bol*.

Funkcia lexémy V TOM sa používa v slovenskom posunkovom jazyku pre gramatické i pragmatické účely, ktoré by sme v tejto jazykovej situácii priblížili. Môžeme ich roztriediť do niekoľkých kategórií:

1. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako vzťažné zámená a sú to: ktorý/ktorá/ktoré a čo – napr. JA + DIEVČA + BOLO + VIDIEŤ + V TOM + DOM + MÓJ/NÁŠ + DIEVČA + klasifikátor stojacej osoby = Videl som dievča, ktoré stálo pred našim domom.
2. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako spojka: čiže, to jest (t. j.), totiž, totižto, teda, že, aby – napr. O_TÝŽDEŇ + V TOM + PIATOK + JA + PRÍŠŤ + DOMOV = Prídem domov o týždeň, čiže v piatok.
3. kategória: lexéma v TOM nesie taký význam v tom zmysle ako všeobecne zahŕňajúci, obsahnuci istým spôsobom podľa predchádzajúcej lexémy pred lexémou V TOM vo výpovedi – napr. VSTUPNÉ + DESAŤ + EURO + V TOM + VEČERA + PLUS + TOMBOLA = Vstupné: 10 € (v cene zahŕňa večeru a tombolu).
4. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam, ktorý poukazuje na minulosť pomenovanú predtým, v tom čase: vtedy; vtedy, keď; keď (iba pri opytovacej vete) – napr. MANŽELKA + UŽ + ODÍŠŤ + V TOM + STALO = Manželka odišla a vtedy sa to stalo.
5. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam, ktorý poukazuje na aktuálnosť času vo význame za ten čas: medzitým, medzičasom – napr. ON + PREČ + NEVEDIEŤ + ČO + V TOM + STALO = Bol preč a nevedel, čo sa medzitým stalo.
6. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako dôraz konkrétne niečoho pred dvoma a viacerými možnosťami – napr. JA + POTREBOVAŤ + LÍSTOK + DVA + KINO + SMER + V TOM + PIATOK + VEČER = Potrebujem 2 lístky do kina na piatok večer.
7. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako otázka: V čom? – napr. TALENT + TY + V TOM + ČO_? = V čom máš talent?
8. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako frázy: „mať niečo na mysli“, „to je ten/tá/to“ – napr. JA + CHCIEŤ + KÚPIŤ + VÍNO + V TOM + TY_VIEŠ + VČERA + SPOLU + BAR + PÍJAŤ = Chcem kúpiť víno. Vieš, mám na mysli to víno, ktoré sme si dali včera v bare.
9. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam ako fráza: „tam, kde je“, „nachádza sa tam“ – napr. 1. osoba v dialógu: HOTEL + MENO + CARLTON + KDE_? = Kde je Hotel Carlton?; 2. osoba v dialógu: V TOM + VEDĽA + AMERICKÁ + AMBASÁDA = Nachádza sa tam vedľa americkej ambasády.
10. kategória: lexéma V TOM pre slovenčinu nesie význam nečakaného zvratu situácie – napr. ZÁVIN + TEN + JA + NEHCIEŤ + JESŤ + DÔVOD + TAM + MAK + V TOM + KAKAO + JA + špecifický posunok vo význame nečakaného zvratu situácie = Nechcela som jesť ten závin, lebo som si myslela, že je makový, nakoniec vysvitlo, že bol kakaový.

11. kategória: lexéma V TOM môže anaforicky odkazovať k predchádzajúcej výpovedi (pozrite v prvom príklade písanej slovenčiny nepočujúceho).

Hoci sme objasnili lexému V TOM a uviedli niekoľko kategórií, neznamená to ešte, že ich počet je definitívny. Na to, aby sme vedeli určiť presný počet, je potrebný hlbší výskum. Zároveň treba povedať, že nie každý používateľ slovenského posunkového jazyka použije V TOM pri každej kategórii významu. U každého je to individuálne.

Chceli sme poukázať na to, že lexéma V TOM je silnou súčasťou intrakultúrnej komunity nepočujúcich, čomu nasvedčujú ich preklady. Je jednoduchšie preložiť kontext výpovede nepočujúceho s použitím tejto lexémy do slovenského jazyka. Opačný a násilný preklad zo slovenského jazyka do slovenského posunkového jazyka s použitím lexémy V TOM môže viesť k nesprávnemu prekladu. Lexéma V TOM je silnou súčasťou slovenského posunkového jazyka, prirodzeného jazyka slovenskej komunity nepočujúcich.

K pravopisu *Tabulí Mikuláše z Drážďan v Göttingenském rukopisu*

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Německý univerzitní mistr a reformátor Mikuláš z Drážďan sepsal brzy po svém příchodu do Prahy v roce 1412 latinský traktátový spisek známý pod názvem *Tabulae veteris et novi coloris* či *Cortina de Anticristo*. Text, který v antitezích vzájemně porovnává život Krista a prvotní církve s praxí současné církve, reprezentované římským papežem, sloužil zřejmě jako scénář pro malované tabule či standardy nošené během procesí v pražských ulicích. V 15. století byly latinské *Tabule* Mikuláše z Drážďan přeloženy do staré češtiny. Staročeský překlad se dochoval ve dvou ilustrovaných exemplářích. Starší verze se nachází v Göttingenském rukopisu z poloviny 60. let 15. století (dále GR), avšak ne v úplnosti. Druhá zachovější, a co se týče ilustrací, i zdobnější verze je zapsána v známém Jenském kodexu datovaném na počátek 16. století (Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24, dále JK). Dochovaný český překlad v GR a JK obsahuje oproti známým latinským rukopisům především obrazové ztvárnění polemiky. Mikulášův spis obsahuje 9 oddílů, tzv. „tabulí“, a každý oddíl se skládá z očíslovaných tezí autorit, které spolu střídavě vedou spor na dané téma. V latinském rukopise jsou jednotlivé teze psány postupně po sobě, zatímco v iluminovaných textech GR a JK jsou teze uspořádané jinak: v rozevřené knize levá strana patří Kristovi a prvotní církvi (*vetus color*) a k postavám na obraze jsou připsány příslušné teze, zatímco napravo je strana papežská (*novus color*) se svými antitezemi.

Pro připravovanou edici staročeské adaptace latinských *Tabulí Mikuláše z Drážďan* jsme se zaměřili na pravopis staršího rukopisu.

Tzv. Göttingenský rukopis je uložen v Dolnosaské státní a univerzitní knihovně v německých Gotinkách (sign. 2° Cod. Ms. Theol. 182 Cim.), není dochován v úplnosti a kromě *Tabulí* obsahuje *Časové obrazy*. Základní text je psán bastardou jednou rukou. Nápisové pásky pro staročeský text u postav byly zakresleny předem, pravděpodobně podle předlohy. Text nezřídka celou pásku ani nezaplní nebo naopak se místa na pásce nedostává a písař je nucen psát hustým, drobným písmem. Účinným prostředkem pro úsporu místa se stává zápis pomocí zkratk. Pravidelně je zkracována 3. os. sg. prez. akt. slovesa *býti*, často koncovky adjektiv a substantiv a také citace, které jsou v GR na rozdíl od JK uváděny převážně latinsky.

Pravopis staročeského textu je spřežkový s prvky diakritického. Nacházíme zde spřežky *cz* v platnosti fonémů *c* a *č*, *rz* v platnosti fonému *ř*, *ff* v platnosti fonémů *š* a *s*. Výjimečně je užito diakritiky pro označení palatálnosti hlásky a pro označení fonémů *š*, *ř* a *ž*. Kvantita vokálů značena není, jen výjimečně je foném *é* zapsán grafémem *ee* a foném *í* grafémem *ij*, a to jen v koncovce. Zápis sykavek je velmi ustálený. Distribuce grafémů *s*, *f*, *ff* a *fs* je až na několik

· Příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

výjimkech pravidelná. Grafémy *s* a *f* mají platnost fonému *s*, grafém *ff* má platnost fonému *š*, výjimečně *s*. Foném *š* na konci slova je psán grafémem *fs*. Geminát je užito vzácně, častěji ve slovech cizího původu a v zápisu lexému *zlato* a jeho odvozenin. Zde však tradičnímu zápisu s geminátou *tt* silně konkuruje podoba s jedním *t*, a to v poměru 3:1. Ve slovech cizího původu jsou v zápisu stopy jiného pravopisného systému, týká se to grafému *c* v platnosti fonému *k* v přejatých slovech *doktor* a *doktorský*, grafému *x* v platnosti fonému *ks* v přejatém slově *text* a grafému *ph* v platnosti fonému *f* ve vlastním jméně *Josef*. V případech psaní hranice slov najdeme nezřídka psaní předklonek a příklonek dohromady s následujícím nebo předcházejícím slovem. V psaní velkých písmen není písařův pravopisný systém ustálený a jednotný. Rozdíl mezi velkým a malým písmenem je v mnoha případech nezřetelný. V některých případech se velikostí a tvarem spíše jedná o malé písmeno, které je však barevně zvýrazněno, a plní tím úlohu velkého písmena. Funkci velkého písmena mívá i gemináta.

Rozbor pravopisného systému staročeského textu v GR může pomoci při řešení sporných a chybných míst, v příspěvku jsou uváděny dva příklady řešení.

K minulým časům ve staročeské legendě o svaté Margaretě

Jana Zdeňková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

V tomto příspěvku se zabýváme vybranými aspekty užívání aoristu, imperfekta a složeného préterita ve staročeské veršované legendě o svaté Margaretě. Údaje získané z této legendy porovnáváme s údaji získanými ze vzorku staročeské prózy. Legenda o svaté Margaretě i texty zahrnuté do vzorku prózy vznikly v době kolem poloviny 14. století jako překlady z latiny a jde o náboženské texty narativního charakteru.

Jedná se o první nahlédnutí do materiálu s cílem hledat odpověď na otázku, zda užívání minulých časů ve staročeském básnickém textu má v porovnání se staročeskou prózou nějaká specifika. U básnického textu totiž nelze vyloučit, že slovesný tvar, zejména stojící v rýmové pozici, byl použit spíše pod tlakem formálního schématu básnické skladby než z potřeby vyjádřit určitý význam.

Předmětem analýzy jsou tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita a také homonymní tvary, u nichž jsou aorist, imperfektum či složené préteritum jednou z možných interpretací. Věnujeme se pouze aktivním slovesným tvarům. Zvratné pasivum se v textu nevyskytuje, tvarů složeného pasiva je pouze malé množství a specifická problematika užívání tohoto slovesného tvaru by vyžadovala samostatnou analýzu.

Postupně sledujeme zastoupení slovesných tvarů, jež jsou předmětem našeho zájmu, dále to, zda se tvoří od dokonavých, nebo od nedokonavých sloves, jaký je jejich vztah k latinské předloze (tj. jakým slovesným tvarům v latinské předloze staročeská slovesa odpovídají) a zda se vyskytují v rýmových, či nerýmových pozicích.

Mezi veršovanou legendou a vzorkem prózy jsme našli v užívání zkoumaných minulých časů mnoho podobných rysů. Tendence v tvoření slovesných časů od sloves různých vidů a v užívání zkoumaných tvarů jako ekvivalentů slovesných tvarů v latinské předloze jsou ve zkoumané veršované legendě a ve vzorku prózy velmi podobné.

Výrazný rozdíl lze shledat v zastoupení složeného préterita, které je v legendě o sv. Margaretě zastoupeno přibližně stejně jako aorist a imperfektum, zatímco ve vzorku prózy je jeho podíl podstatně vyšší. Rozšířením zkoumaného materiálu o další veršované texty by bylo možné ověřit, zda se jedná o specifika analyzovaných textů, či zda jde skutečně o rozdíl v užívání minulých časů mezi staročeskou poezií a prózou.

Samozřejmě si uvědomujeme, že výzkum prezentovaný v tomto příspěvku má obrovská omezení. Poezie je zastoupena pouze jedním textem – zjištěné rozdíly jsou tedy pouze rozdíly mezi vzorkem prózy a jedním básnickým textem. Spolehlivost výsledků ovlivňuje také fakt, že u některých textů nemáme přesnou latinskou předlohu.

· Tento příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

Błędy stylistyczne w wypowiedziach pisemnych uczniów gimnazjum

Aleksandra Zok-Smoła

Katedra Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej, Uniwersytet Śląski, Katowice

Wobec stale pogarszającego się stanu języka polskiej młodzieży powstaje wiele opracowań mających na celu nie tylko analizę popełnianych przez uczniów błędów i mechanizmów ich powstawania, ale także postulujących metody pracy, mające na celu poprawę stanu wiedzy i umiejętności językowych uczniów. Moda na bylejakość mówienia, luz w sposobie wypowiadania się oraz niechęć do podejmowania zbyteńnego wysiłku, w których Kazimierz Ożóg upatruje przyczyn oddalania się odmiany środowiskowej języka młodzieży od polszczyzny literackiej (Ożóg, 2007, s. 186), przejawia się także w warstwie stylistycznej wypowiedzi uczniowskich.

Obecność błędów stylistycznych, a więc błędów użycia polegających na niewłaściwym doborze środków językowych w określonej wypowiedzi, niedostosowania ich do charakteru i funkcji tych wypowiedzi (*Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, 2002, s. 1623) w pracach uczniów gimnazjum potwierdza przeprowadzona przeze mnie analiza 94 arkuszy egzaminu gimnazjalnego przeprowadzonego w klasie trzeciej gimnazjum w kwietniu 2010 roku. Szczegółowej analizie poddano zadanie rozszerzonej odpowiedzi, którego polecenie brzmiało: *Napisz rozprawkę na temat: Czy wybór przyszłej szkoły jest dla gimnazjalistów trudną decyzją? Uwzględnij cechy gimnazjalistów oraz możliwości i konsekwencje wyboru* (http://www.cke.edu.pl/images/stories/001_Gimnazjum/gh_a1_a.pdf [dostęp: 22.11. 2012r.]).

Analiza błędów stylistycznych w wypowiedziach pisemnych gimnazjalistów została oparta na klasyfikacji błędów językowych Andrzeja Markowskiego, który wskazuje, iż błędy stylistyczne polegają na używaniu elementów oficjalnych w wypowiedziach potocznych, używaniu elementów potocznych w wypowiedziach o charakterze publicznym, stylizacji językowej, która nie znajduje uzasadnienia w treści i charakterze stylowym wypowiedzi oraz naruszaniu zasad prostoty, jasności oraz zwięzłości stylu (*Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, 2002, s. 1623).

Najliczniejszą spośród przywoływanych grup błędów stanowią w analizowanych tekstach te, które polegają na używaniu elementów potocznych w wypowiedziach o charakterze oficjalnym. Sporą ich część stanowią błędy w zakresie używania leksyki i łączliwości frazeologicznej dotyczącej wyboru zawodu oraz wykonywania pracy (np. *można iść za murarza, zamechanika lub na spawacza, dziewczęta zaś będą żałowały, żenie poszły na przykład za kucharkę*) czy określenia związane z obieranym kierunkiem dalszego kształcenia (*można iść na profil informatyczny czy matematyczny*). W kolokwialny sposób uczniowie podkreślali także wysiłek towarzyszący wykonywanej pracy (np. *musiały charować (!)¹ jak wół [...], musiały*

¹ W przykładach nie poprawiono błędów ortograficznych – zostały one oznaczone przez użycie wykrzyknika.

[...]charować (!) i nie mają z tej ciężkiej pracy w ogóle korzyści ani przyjemności) oraz stosunek do niesatysfakcjonujących, ich zdaniem, warunków pracy (np. wskazywali na to, że można pracować za najniższą krajową).

W uczniowskich rozprawkach nie brakuje także sformułowań, których źródłowski należałoby upatrywać w nieoficjalnej odmianie języka (np.: [...]teraz jestem **stuprocentowo** przekonana [...],[...] wychodzisz **a tu lipa** [...]), a nawet słów – wytrychów (np.: [...] ta szkoła nie jest **fajna**, [...] będą naprawiali **super** auta [...]).

Silnie reprezentowanajest także grupa uchybień stylistycznych przejawiających się w naruszeniu zasad jedności, prostoty i zwięzłości stylu. Uczniowie łamią zasadę zwięzłości – powtarzają te same rzeczowniki w sąsiadujących ze sobą zdaniach, popełniając w ten sposób błąd w zakresie elipsy (Polański, 1982, s. 69) (np.*największa grupa spośród nich* [uczniów-A.Z.S.] *to lenie. Lenie nie słuchają na lekcjach [...]*), razi także wielosłowność – gadulstwo, mające na celu zbudowanie zdania opoważnym brzmieniem (Saloni, 1971, s. 212) (np. *to my będziemy w przyszłości osobami, którymi zawsze się interesowaliśmy*). Do zabawnych konstatacji prowadzą także nieprzemyślane personifikacje, np. [...] *to szkoła wtedy wybiera ucznia, a nie uczeń szkołę [...]* czy też [...] *jego podświadomość wybiera rodzaj szkół [...]*. Warto przywołać także wypowiedź, w której uczeń, mówiąc o wyborze szkoły jako o sytuacji stresogennej, wskazał relacje, które powinny łączyć go ze szkołą: [...] *stres przed wyborem szkoły, do której nie czuje się pociągu [...]*. Z kolei, wybierając zawód, powinniśmy kierować się także tym, [...] *czy dany zawód wpadł nam do głowy [...]*.

Warto przywołać także zaczerpnięte z uczniowskich rozprawek wypowiedzi, które są przejawem stylizacji językowej. Ciekawe są zwłaszcza argumenty wysuwane z pozycji biegłego eksperta – niejednokrotnie próby te przybierają postać bezpośredniego zwrotu do dokonujących wyboru gimnazjalistów np. [...] *chciałbym przedstawić kilka argumentów, które na pewno przekonają was do tego [...]*, czy [...] *więc warto sobie wszystko przemyśleć bo to twoja przyszłość* oraz *Dziękuję za rozważenie moich argumentów oraz za lekturę. Życzę miłego dnia*. Pojawiają się także wypowiedzi, które mają na celu nakłonienie młodzieży do rozważki w podejmowaniu życiowych decyzji (np. [...] *gdzie w późniejszym czasie będą ci lepiej płacić [...]*).

W tekstach uczniów pojawiają się także konstatacje dotyczące gimnazjalistów czy młodzieży, które sformułowane są z perspektywy osoby dorosłej, będące świadectwem złej konstrukcji nadawcy wypowiedzi, np. *Gimnazjalista musi wybrać zawód z przyszłością, [...]od tego wyboru może być zależna przyszłość każdego młodego człowieka* oraz wartościujące opinie na temat młodzieży: *Młodzi ludzie często są leniwi i idą na łatwiznę, Jeśli chce się w przyszłości dużo zarabiać (na co patrzy większość młodzieży) [...] liczy się to, gdzie po tym wszystkim pójdziemy do pracy i ile będziemy zarabiać*.

Warte uwagi są także sformułowania świadczące o związku ze stylistyką wypowiedzi charakterystycznych dla środków masowego przekazu. Poza już wymienionymi zwrotami do adresata, sytuującymi wypowiedzi uczniowskie w nurcie wypowiedzi oralnych, w tekstach gimnazjalistów pojawiają się także sformułowania sugerujące podobieństwo do gatunków publicystycznych. Zaliczyć należy tu pytania retoryczne np. *Liceum, technikum, a może zawo-*

dówka? czy Technikum, Liceum (!) i Ekonomik (!) które z nich wybrać?, a także nierozbudowane pytania (np. *Co wybrać? Co potem? Studia? Praca? Przyszłość?*) będące raczej zapisem przebiegu uczniowskich myśli niż przemyślaną strategią komunikacyjną.

Najmniej liczną grupę uchybień stylistycznych stanowią w pracach uczniowskich te, które polegają na używaniu elementów nasyconych przesadną oficjalnością czy patosem. Kilka wypowiedzi zwraca uwagę charakterystycznym dla stylu oficjalnego użyciem gerundiów (np.: [...] *poniósł konsekwencje, które wynikały z niezapalenia latarni, [...] wybranie szkoły nieodpowiedniej dla ucznia w przyszłości związane z wywieraniem wpływu przez rówieśników [...], [...]podejmuje decyzję o większym przykładaniu się do nauki*), podczas gdy nominalność jest cechą charakterystyczną dla wszystkich odmian języka telewizji (*Właściwości składniowo-stylistyczne języka telewizji polskiej (na materiale list frekwencyjnych)*, 1989, s. 218). Nienaturalnie brzmi także sformułowanie [...] *zaprzestają naukę w środku jakiegoś cyklu edukacji (...)* (oprócz rzadko używanego dziś czasownika *zaprzestawać* pojawia się tutaj unaukowniony *cykl edukacji*, który należy raczej do dyskursu metaedukacyjnego).

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, wypowiedzi pisemne uczniów gimnazjum obfitują w uchybienia o charakterze stylistycznym. Pomimo dominacji błędów polegających na używaniu środków językowych nieodpowiednich dla danej sytuacji komunikacyjnej, pojawiają się także takie, które zaburzą odbiór formułowanych wypowiedzi (np. poprzez wzgląd na brak jasności czy zwięzłości wypowiedzi). Analiza i interpretacja popełnionych przez uczniów błędów powinny stać się przyczynkiem do takiego kształcenia sprawności językowej gimnazjalisty, w którym w większym stopniu kładziono by nacisk na umiejętność dostosowywania własnych wypowiedzi do sytuacji, w których ma miejsce ich komunikacja.

Vplyv explicitnosti a implicitnosti na porozumenie kauzálnych vzťahov

Petra Zrníková

Ústav cudzích jazykov, Jesseniova lekárska fakulta v Martine,
Univerzita Komenského v Bratislave

Príspevok informuje o najdôležitejších zisteniach vlastného experimentu dizertačnej práce zameranej na vplyv textových vlastností na úroveň porozumenia textu. V prvej časti sa venujeme základným psycholingvistickým termínom (kohézia, koherencia, konektor) a konfrontujeme definície zahraničných a domácich autorov. V druhej časti príspevku proces porozumenia textu približujeme na zjednodušených modeloch a chápeme ho aj ako problémovú úlohu, ktorú možno úspešne vyriešiť, ak čitateľ využije kombináciu rôznych čitateľských stratégií (jazykové, gramatické, diskurzne a pod.). Školské prostredie je nielen vhodné na rozvoj čítania s porozumením, ale aj na skúmanie jeho úrovne pre pedagogické i vedecké účely. Na to slúži niekoľko rôznych techník. V tretej časti príspevku preto podrobnejšie opisujeme cloze-test a schematickú úlohu, ako aj techniky rozvoja i nástroje hodnotenia porozumenia. Štvrtú časť príspevku tvorí súhrn najdôležitejších poznatkov predošlých domácich a zahraničných výskumov, ktoré porovnáваме s výsledkami vlastného experimentu. Predmetom nášho skúmania bolo porozumenie kauzálnych vzťahov pri čítaní populárno-náučných textov so zameraním na vlastnosti textu: explicitnosť a implicitnosť. Hlavnými výskumnými nástrojmi boli cloze-test a schematická úloha. Pomocným výskumným nástrojom bolo meranie náročnosti textových predlôh. Z pilotného výskumu sme zistili, že pri ťažších textoch majú spájacie prostriedky (konektory) pozitívny vplyv na čítanie s porozumením, a to v prípade oboch použitých výskumných nástrojov (cloze-test a schematická úloha). Taktiež sme dospeli k záveru, že schematická úloha je citlivejším výskumným nástrojom na meranie porozumenia textu, ako cloze-test. V závere príspevku zhodnocujeme dosiahnuté výsledky a vyslovujeme otázky, ktoré ponechávame otvorené na ďalšie skúmania. Z konfrontácie vybraných výskumov s našim experimentom je zrejma značná nejednotnosť v otázke explicitnosti a implicitnosti. Rôzne závery sú spôsobené rôznym chápaním vlastností textu, rôznou úpravou textových predlôh, rôznym druhom a dĺžkou textov, ako aj vplyvom rôznych výskumných nástrojov a metodologických postupov. Využitie citlivej počítačovej techniky a techník rozvoja čítania s porozumením (resp. nástrojov hodnotenia porozumenia) otvárajú priestor pre ďalšie výskumy tohto druhu na Slovensku.

Jazykové zdroje slovenčiny v rámci projektu CESAR

Adriána Žáková

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

V príspevku sa venujeme najnovším výsledkom v oblasti spracovania prirodzeného jazyka, počítačovej a korpusovej lingvistiky na Slovensku. Sústreďíme sa na prístupné jazykové zdroje a databázy vybudované s podporou projektu CESAR, ktorý značnou mierou prispieva k tvorbe jednotného digitálneho trhu v Európe. Predstavíme jazykovú bielu knihu pre slovenčinu, ktorá porovnáva stav jazykových nástrojov a technológií na Slovensku a zároveň sumarizuje úroveň podpory týchto nástrojov a technológií v Európe v štyroch kategóriách: strojový preklad, textová analýza, spracovanie reči a dostupnosť jazykových zdrojov.